Tartalom

LVI. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

2002. NOVEMBER

TANDORI DEZSŐ: Üzenem, ba; Minek kér; Már csak úgy po 3
KONTRA FERENC: Memorial 6
TÉREY JÁNOS: A Nibelung-lakópark (Fantázia Richard Wagner nyomán) 13
JÓKAI ANNA: A háromszemű 24
VERESS MIKLÓS: Az EGY ÉN-eke 29
DÖBRENTEI KORNÉL: Fáklya 32
BÁGER GUSZTÁV: Tigris a szobában; Kívánság Dubrovnikban; Interaktív; Passion (Ecce homo) 35
FERDINANDY GYÖRGY: Láncszemek 38

A „százéves" Illyésről

ILLYÉS GYULA: Bátyám regénye 41
DOMOKOS MÁTYÁS: „Öreg szivek" költője: Illyés Gyula 51
TAMÁS ATTILA: A „százéves" Illyésről 59
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Illyés Gyula emlékezete 61
PÉTER LÁSZLÓ: A nyelvápoló 75
BÜKY LÁSZLÓ: Az irodalom hajszálgyökereiből 81
VASY GÉZA: A műfajteremtő, műfajokat újjáteremtő Illyés 83

TANULMÁNY

TARJÁN TAMÁS: A nyelv mint élet és ítélet (A szöveg kezelésének és önmozgásának néhány sajátossága Jókai Anna *Napok* című regényében) 93

MŰVÉSZET

SZUROMI PÁL: Automatizmusok (A magára talált Vinkler László) 104

„Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „Még ma is rejtőznek bennem szegedi kincsek” (Beszélgetés Veress Miklóssal) 112

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

VINKLER LÁSZLÓ alkotásai a 23., 34., 40., 58., 60., 74., 80. és a 124. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

ALFÖLDY JENŐ: A lelkiismeret szava
(Illyés Gyula: Pihegő)

TANDORI DEZSŐ

Üzenem, ba

Üzenem, barátom, megvagyok rosszkedvben,
ahogy ez már itten szokás jobb körökben.
Köreim romlását megakadályozni,
indulok a héten, egyrészt, vásárolni
gombát és zöldfélét, madáreleséget,
de pénzt behajtani, vásálhatás végett
szintén. Így hát hívlak a hét másik felén,
sikerről, kudarcról számolni be szerén,
fogadnék, ötféle választék lesz gomba,
madaramnak salát' kerül kosaramba
egész bokor! Csakígy lesz sok szép kifogás,
hallok nyavalyákat, jön a halogatás,
pénz kifizetése mégis leginkább úgy
kettő a háromhoz, nem is várom máshogy.
Lassan ezzel telik el a fényes május,
de salátát, gombát, becsülettel mást, hoz,
becsülettel másképp, mint némely csibészek
kihazudozgatnak maguk haszna végett,
sebaj, jó barátom, egyszer a karzaton
találkozzunk azért, fentebb-rét Csarnokon,
hol nem szól szép vers-szó, kantáta, vonós band,
két deci bor mellett eltűnődünk újfent,
miért is vagyunk úgy jó sokan ily nagy-lent,
akkor miért már nem vagyunk úgy tényleg lent?
De íly okok miatt? Az ember csak büffent,
még csak rá se citálgatja az Úristent,
kisajátítják azt némelyek ott „közbent"!

Minek kér

Minek kérdezgettek, elmondtam már mindet,
hogy szinte darabra és készen keringnek.
Megkínlódtam vele, szinte pillanattól
pillanatig, hogy nincs kijutásom abból,
amibe jutottam, ugyan nem szerettem,
csak ellene ésszel semmit sem tehettem.
Írtam: mint vadállat, ha rájön, ketrece
vagy végképp kívüle, vagy ugyan-egy vele,
de hát kívüle hogy? ha ő ott van benne.
Ennyi a felelet, egyéb mi is lenne.
A többi: császkáljunk, míg bele nem halunk,
másokkal mászkáljunk: míg bele nem halunk,
gyarapítsuk fogytunk: míg bele nem halunk,
legyünk vagy ne legyünk: míg bele nem halunk.
Éljünk vagy meghaljunk: míg bele nem halunk,
talpra magyarodjunk: míg bele nem halunk,
talpra globálodjunk: míg bele nem halunk;
talpra tyúkszem, jönne: míg bele nem halunk,
Vándor éji dala: míg bele nem halunk,
miénk az éjszaka, míg bele nem halunk,
gépkocsi részletre: míg bele nem halunk,
gyászkocsi elitje: már bele is haltunk.
Mibe halunk bele? Tudja a jós bele!
Meghalni mire kár? Tudja azt a madár.
Arra, hogy semmit se kellene tudni már,
még csak annyit se, hogy naptár s óra mit jár,
az kéne, ha vóna: kéne-vóna se már.

Már csak úgy po

Már csak úgy poromban, gyommal szomszédolok,
már aki nem vagyok, de vannak a gyomok,
elég szomszédolás, ha megvan a fele,
nem kell másik féllel sok bajlódás, ugye!
Por, mi én nem vagyok, de vonatkoztatás,
végre kifizettem, ami e lakhatás,
lakhatás e Földön, hogy részben mindig más,
az vagyok, sose én, mégis én felelek,
mit csak cselekszem, azért. Elég is lett!
Ha porom hallana, hallana ködkürtöt,
ködös kikötőből, lópályán szétkürtölt
eredményt, zeneszót, kopott slágereket,
hogy az a megafon még belé nem reked!
Nem hallana fülem – bocsánat, a pora! –
kedveskedéseket, melyeknek jó sora,
rossz sora, oly mindegy már, s csak nem is mindegy,
annyi se, semmi se, mondom, mint széthintett
por kint a Tabánban, nem növök akácban,
nem növök én gyomban, emlékem ha marad,
csak hogy szomszédolni valami por akart,
ha a gyom, az akár egyá'tlán észrevesz,
és nem az, hogy névről lehull az ékezet,
hanem hogy nincs több név, maximum ékezet,
nincs nyelv, nincs gondolat: gyom és akác alatt
összeér a semmi, ami még megmarad,
vagyis él a semminek az a jobb fele,
mely én sose voltam, csak szél hámja vele.

KONTRA FERENC

Memorial

Emeletráépítések. Szétnézek végül, mit tettek ezzel a várossal? Emelők a tetőkön. Süllyednek a léptek. Embereket látni magányos odúba bújva apró panellakásokban. Légy nyugodt, mindjárt csönd lesz. Aki semmivel sem tud most azonosulni, magára marad, ehhez a magányhoz volt ideje hozzászokni. Minek örülne? Nagyon szívósnak kellett itt lennie állatnak, növénynek.

Az avokádó már nagyra nőtt, lassan elnyomja a cserépben a kávécserjét. Pedig az avokádó nem szép növény, leginkább a karós babra hasonlít, virágzás előtt. Bár ki tudja, lehet, hogy még egyszer váratlanul valóban szivárványvirágot nevel. Mint a kaktuszok a teraszon. Amíg a virágágyások agyonnemesített díszei nőttek körülöttük, meg se moccantak, magukba gömbölyödtek, akár a sértett sünök, nem növekedtek, léttelenül várakoztak, és engem csak a nosztalgia kötött hozzájuk, mert otthonról hoztam őket, ez volt az egyetlen megfogható, élő test, amely éppen a jelenlétével tartotta a kapcsolatot mindazzal, amit odahagytam. Mert aki egyszer elköltözik valahonnan, az odahagy. Embereket és tárgyakat, és leginkább úgy érzi közben, a szeretetet hagyta oda, amely így megkövesedve, begubózva vágyakozik ismeretlen körülmények kedvező fordulatára.

Elhatároztam, hogy visszavonulok a magánszférámba. A „miértjeimet" sorolhatnám, ismételhetném magam, de másfelé kanyarodom közben, amerre a menthetetlen válaszok. Amerre az erdei manók ösvényt taposnak, és üzenik hangtalan: akkor kövesd azt a két színt, amikor eljön az idő, kék és narancssárga lesz, amíg meg nem szólal a gyertyánfa, gyere közelebb, én azokat is láttam meghalni, akik sohasem éltek.

Csak azt nem tudom, mi legyen a növényeimmel, ezzel a néhánnyal, ezeket hogyan vigyem? Csak ezeket sajnálom itt hagyni. Leginkább, mert ők is megváltoztak, mintha megsejtettek volna valami kitalálhatatlant. Megleptek önmagukkal.

Mivel a folytonos távollétek lecsupaszították a teraszt, csak a kaktuszok maradtak hatalmon, ők mérték az időt. Mint az őrhelyek, melyek ide várnak haza, mint akik azt akarták igazolni, hogy rosszul gondolom, nem vezet itt az út alagútba. Már idekúsztak dundi puttóikkal a felhők az ablak elé, csak én lettem világtalan. Valójában sohasem szerettem a kaktuszokat, ráadásul ezeknek a teste a zöld varangyokra emlékeztetett, és mégis, miután minden mutatós mimóza kipusztult a környezetükből, sivatagi lényekként vánszorogtak át a harmattalan nyarakon, öntözetlenül aludták át a téli hónapokat, valahogy meg-

acélosodtak makacságukban, és mivel elhaltak a környezetükből a korábbi kedvencek, mintha büszkék lettek volna szívósságukra, és tavasszal azt láttam, hogy gyorsan szaporodni kezdtek. A nagy, húsos ősanya valamennyi levélhónaljából kicsinyek buggyantak elő, burjánzásnak indult az egész növény, és azt gondoltam, hogy hetek alatt cafatokra szaggatják türelmetlen fattyai a saját akarata szerint, mert mindenáron az agyonszülésbe akar belepusztulni. Nem ismertem a szokásait, nem tudtam, hogyan halnak meg a kaktuszok. Nem gondoltam, hogy ennek a fajnak is megvan a maga rendszerváltozása.

Egy hatalmas virágot hozott a növény, amilyent még életemben nem láttam, mintha egy nyúlánk fát növesztett volna a testéből, amely hetek leforgása alatt alácsüngő kék és narancssárga árnyalatú, szivárványosan egyik színből a másikba átmenő, harangszerű virágokat nevelt, és amikor teljes pompájában állt a teraszon, olyannak látszott, mint az alkonyat: kék és narancssárga lett. Az illata pedig gyermekkorom mészárszékszagára emlékeztetett. Nem a romlott hús szagára. Nem úgy szagolgattam, ahogyan egy rózsát szokás, hanem inkább úgy, mint a nemes penésszel borított francia és holland sajtokat. Hosszan virágzott, mire minden ágát kibontotta, valamennyi vörös maggubóját végigsorakoztatta, mintegy figyelmeztetve arra, hogy ő megtette a kötelességét, tegyem hát meg én is. Vettem egy ládát, bele virágföldet, és az elhalt anya testéből sorba ültettem a már gyökérzettel rendelkező magoncokat, olyan szabályosan, mintha legalábbis salátát nevelnék: szépen, egyenlő távolságban egymástól. Egyéb növény nem maradt a teraszon, és megint azt láttam, hogy ezek szintén sietős gyarapodásba kezdenek; fogalmam sem volt, mitől lehet, hogy egy kaktusz tíz évig meg se moccan, aztán elkezd növekedni, drámai módon szaporodni és virágzani, holott ugyanazon a teraszon sínylődött azt megelőzően is, az életminősége pedig, ha lehet, sokkal inkább rosszabbodott. Mi tetszik ennek a növénynek itt, amikor én végképp elhatároztam, hogy most aztán innen megyek, ez pedig itt tobzódik örömében, feltalálja magát az új helyzetben, csak én nem tudom; növeszti sötétzöld, húsos, varacskos leveleit, melyek nem is levelek, hanem inkább önálló, szaporodni képes testek. Még jó, hogy nem szúrnak, mint a sün.

És mielőtt beköszöntött volna a tél, kivirágzott az ültetvény összes egyede, mintha feleseltek volna az időjárással és velem, valamennyi levélhónalj új virágot nevelt, minden egyes harang alakú virág jókora harmatnedvet választott ki, de ez a csepp nem víznemű volt, hanem valami nemes anyagból való, mert amikor megmozdítottam, zöldes szemébe beleköltözött egy egész erdő képe, egyetlen parányi gömbben az ösvénnyel, a csenevész gyertyánnal, tükrében a saját tekintetemmel. Úgy hullt alá, olyan könnyen, mint ami a nap üzenetére párává változott.

Kint az őszi kertekben már fonnyadt a fekete retek, a csicsóka, a fekete rózsa, levelüket összesodorta a lisztharmat, a hajnali ködök elvitték az utolsó

bimbókat is. A dáliák virága szétrohadt a hetes esőtől, az ágyásokat megtizedelte a kutyák vizelete; de ezeket, az enyéimet a szél se tépázta, lövedék sem érte, megvédte őket a szatellittányér. Kint álltam a teraszon. A botszerű szárakon harangozott az alkonyat változatlanul ugyanazokra a színekre klónozva.

Bent, az ablak előtt pedig az avokádó bontakozott ki, egy távoli szupermarket hirtelen előszökkent dzsinnje. Galambtojásnyi magját úgy nyomtam bele a cserépbe egy nagy tál egzotikus saláta elkészítése után, hogy magam sem vettem komolyan, valaha gyökeret ereszthet; eleinte ügyet sem vetettem rá, most pedig már hiányzik, ha írni kezdek, mert valamiért rá kell pillantanom, van benne valami büszkeség és tartás, pontosan tudja, hogy sohasem vinne rá a lélek, hogy egy orchideát ültessek mellé, pusztán mert ez a divat, csak megaláznám vele. Másnapra kirohadna halkan önként. De persze nem ültetek mellé semmit. Ők az én teremtményeim. Megvárnak engem, és tudják, hogy felcserélhetetlenek.

A nyárra várni nincs itt miért. Azelőtt vártam. A strand nagyon kellett nyaranta, de a prüszkölő folyó, a holtak szigete, a kivágott fák csonkjai nézhetetlenek lettek; olyan ramaty a híd szétbaszva rozsdásan a folyóba bele, mint egy oszló tehéntetem a vízbe lógatva, alatta sejtelmes fémek bizsergető izgalmával. Aztán azok a fekete huzalok is laokoónizáltan olyanok, akárha a beleken nőne az alvadtvér-színű moszat, már nincs ihlet a városrendezésnél fűnyíráshoz, csak a parlagfű pollenje szúrja a természetbarbárok szemét vörösre, ettől lett a félbarna közönség félbarna tüsszentő osztag a terepszínű törülközőkbe tekeredve. Holott ennek az ellenkezője az igaz. Ezt meséli az avokádó: varázsolj innen el, a levelem mérgező, akár a leánderé, hát ne egyél belőle; egy növénynek nem kell szépnek lennie, ha ronda dolgok között él, ha ilyennek nevezik az egyenrangú teremtmények mérlegén, és ha csak egyfajta válasz lehetséges, a kitépés, akkor foghíjas marad a száj, jöhet a protézis, amely erős, mint a szabadság joga, amely oda harap, ahova az agya hagyja.

Porrongyok eresztettek bordás hasat a radiátorokon. Ha itthon vagyok, gondoskodom róluk, és megszokták ezt a rapszodikus rendet. Kibúvót sose kerestem. Rájöttem: a rendteremtés nem nevelés kérdése, kamasz koromban folyton a család rakodott össze utánam, aztán, ahogy halmozódtak körülöttem a papírok, a levelek, a dobozok, olyan precíz rendet teremtettem magam körül, hogy az már környezetem idegeire ment. Ahogy végignézek az asztalomon sorba rakott jegyzetekre, a cetliken egy-egy mondat, micsoda botrány lenne, ha csak felcserélődne bármelyikük az asztalon végigrakott sorban. Még jó, hogy kitalálták az ilyen aprón jegyzetelőknek az öntapadó cetliket. Mindenben a rendet szeretem, a kazettáimon is, még ha figyelmeztetnek is folyton rá, hogy ki kellene nőnöd ezt a szokásod, hogy a magnóhoz rohangálj folyton, mert meghallottál egy új számot. Aki kevésbé ismer, az meg is szokta kérdezni, hasonlóan finnyáskodó arckifejezéssel, mintha a porrongyot emelné fel

a radiátorról, hogy te ilyeneket hallgatsz?! Erre meg szoktam mutatni Alice Cooper kifolyt szemét. Erre szoktam mondani, hogy nem vagyok sznob, ebben nem változtam, nekem megvannak a legújabb számok. A rockzenén nőttem fel, és eszemben sincs ilyenkor azzal mentegetőzni, hogy leginkább mégis a saját nemzedékem zeneszerzőit becsülöm a legtöbbre, amihez a barátságuk is hozzájárult: az örmény Aram Petrosyan a gyermekkórusos szimfonikusaival, az észt Baltakas Wykintas a technós gordonkamonotóniájával, a francia Bruno Mantovani, aki úgy vezényli a saját darabjait, mintha faleveleket szórna a zenészekre, a zene pedig ennek az avarnak a hangjaiból ropogna össze, és az argentin Oscar Strasnoy, aki kontratenoroknak ír operákat, ők jelentik nekem a „komoly" zenét, de vannak olyan klasszikusaim is, mint Wagner, főleg mióta elolvastam Thomas Mann róla szóló könyvét. Szünet. Mert nincs ebben semmi ellentmondás. A zenék is egymás mellett vannak, mint a kaktuszok a ládában. A taps előtt mindig visszafogott csend porzik alá, aztán kitör a pollenbomba. És kívülről tudok két Verdi-operát, mert statisztáltam bennük, én kísérgettem Manricót a vesztőhely felé. Változás. A börtön. Azucena halálfélelmes rémlátomásai után nyomorúságos fekhelyén félálomban elmereng: ronda dolgok között kell élnie, hogyne menne a szerencsétlen. Ezek előbb szalagon, aztán lemezen, aztán CD-lettek meg, persze, minden zene másra való, egy újabb felvonás: ha utazom, akkor a walkmanben csakis rockzene ropog A rózsalovag helyett. Semmi tánc, csak tempósan herseg, ahogyan az első hegedűs húrja súrlódik hangokat kihagyva a hideg hallban. Míg ki nem merül az elem. Zsebemben moccan és él, mint minden élvezet.

A kazettákon, ha töredékes is valami, azért megvan, még ha nem is sikerült időben odaérnem, hogy lecsapjak rá, mint héja az üregi nyúlra, hogy akkor nyomjam meg a felvételező gombot, amikor indult a szám. Az dühített legjobban, amikor folyton beugratták a számok közepébe a rádió rövid reklámszignálját, már hogy persze a hallgató is tisztában legyen vele, melyiken hallgatja ezt a számot, mintha nem is lenne teljesen mindegy, hiszen, ha valamit futtatnak, akkor bármerre tekerte a gombot a rádiózó, akár ugyanazon a délutánon meghallgathatta valahol ugyanazt. Persze a német nyelvterületen némiképpen mindig eltérő ízléssel válogattak. Van tehát sok olyan felvételem, amit másutt a mai napig sem ismernek, holott ennek a műfajnak igazán nemzetközi és könnyen hozzáférhető a piaca, mégis kiismerhetetlen.

A fejeket, uraim, közel, egymás mellé, a fejeket, uraim, mindenekelőtt a fejeket, hogy senki se hiányozzon a képről!

Most hallgatom még itthon ezeket a szalagokat, a Styx egyik dalának közepén megszólal a bemondó, hogy SWR1, Sonntag Morgen, milyen érdekes, éppen vasárnap van itt is ennél a mondatnál, a túlvilágtól elválasztó folyó neve pedig nem is lehetne metaforikusabb, ettől milyen más innen visszagondolni arra a vasárnapra, olyan tiszta és menthetetlen, mint a legtöbb álom, amire

szürkületben ébred az ember, farkasok óráján. Mint a leszálló repülőgépről a temető látványa, ahogy elborít a márványrengeteg egy fél hegyet. Akkor ott dühített ez a közbeszólás, mert én a rendet szeretem, és ez elcsúfította a felvételt, ettől hibás lett, selejt. Ami selejt, az pedig torz, és nincs számára feltámadás: törlendő. A zenék temetőjébe való. Közben jobbnál jobb számok jönnek, és folyton abbahagyom az olvasást, és megint a szignált akarom: Radio Regenbogen, akkor ettől ütött meg a guta, de hagytam tovább futni a szalagot, menjen csak, fusson ki, még percek voltak hátra, aztán a táskába dobtam.

Hat lépcső lefelé, emberek! És a kilátás az őszi fákra, soha vissza nem térő alkalom! Egy egész erdő tele gesztenyével. Reggelre eltűnnek, a manók felszedik, aztán a harmattal felszívódnak a hajnali álom ösvényén. Elengedik a kertben a kastély kutyáit.

Ezeket a szalagokat hallgatom újra. Nem a számokra figyelek, azok lettek a hátterek, elszürkültek idővel, de beugranak a közbeszólások, az adók szignáljai, vidám, kedves és ismerős hangok, mint valami szirének. Ettől megnyugszom egy kicsit, mert mindig elfog a türelmetlenség utazás előtt. Visszahajtom, és meghallgatom újra az egészet. Ezek miatt a szignálok miatt hallgatom megint. Bárcsak már ott lennék! Várakozás közben az ösvényre koncentrálok, a hangszórókból a manók távolodó lépteit hallom. Becsukom az ablakot, kikapcsolom a tévét. Én leszek az utolsó, aki ma éjjel eloltja a lámpát.

Álltam a teraszon, és ahogy körbejárt a tekintetem az egyformán hétemeletes sablonházakkal körbevett udvaron, megcsapott az olajos beton szaga, az ablakok kékes csíkjait láttam, ettől lett siváran börtönudvarra tekintő a kilátás, az ablakrácsokon átszűrődtek a képernyők egyszerre villódzó fényei. Még sokan ébren várták valaminek a folytatását, közmondásaikba bújtak, mint halak az iszapba. A szemközti tömbházban legtöbben most is ugyanazt az adót nézték, mint általában mindig. A közös ízlés egyformává tette az emberek szokásait is. Onnan lehetett ezt ilyen biztosan tudni, mert egyszerre világosodott-sötétedett a képernyő. Leginkább olyankor figyelhető meg az azonos nézettség, amikor focimeccset közvetítenek, ilyenkor az ablakok egymás mellett egyformán lüktető, élő, gyakran zöldeket villanó monitorokká válnak, és ha a teraszajtókat nyitva hagyják, a szurkolás baritonjai is azonos hangmagasságra állnak a góloknál. Halkan: hetvenezer. Hangosabban: hetvenezer. Nem hiszik a változást. Türelem. Skót juhász? Nem.

Sohasem kértem, adták, hogy hálás legyek. És akkor jött a fényképezés, azt hitték, a hobbim. Egy kieséses verseny előtt.

Ma este ismét éreztem a kaktuszvirágillatot, egészen meglepett, mert még sohasem történt ilyesmi, hogy ezek virágba borultak volna. Az idén valahogy minden váratlanabbul és kiszámíthatatlanabbul történt. Előttem a szatellitantenna hatalmas tányérja, amely eltakar egy részt a kilátásból, a város fölé tornyosuló hegyből. Ez a tányér hosszú időn keresztül buroknak számított,

védelmet nyújtott a növényeknek a szél ellen, nekem pedig a gyűlölet ellen, amikor ugyanerről az erkélyről néztem a közeli Vukovar felé menetelő tankokat, majd pedig a hadizsákmánnyal visszatérő kamionokat. Pedig már nem akartam, hogy még egyszer eszembe jusson ez a város, mert olyan, mint a sötétből érkező jéghegy. A kerítésnél talpra áll, liheg. Skót juhász? Nem. Hallom a folyosón a két nyugdíjas szomszéd hangját. Állatkínzás ilyen apró lakásokban kutyát tartani, ez is egy vélemény ugyanonnan. Nem egy kastély.

Négy műhold irányába lehet állítani az antennát, és ha váltani akarok, kimegyek az erkélyre, és áthelyezem a kart a következő vájatba. Rövid csend. Egyszerű mechanikus megoldás, már vannak sokkal korszerűbbek is, de én ezt szoktam meg az elmúlt tíz év során. Többször is megpróbáltak olyan törvényt hozni, amellyel megtiltják a szatellitantenna felszerelését. Komoly veszély fenyegette ezt a tányért, főleg a különcségével, mivel az egész lakótömbben ez volt az egyetlen, időnként olyan hangulat uralkodott, hogy esetleg kilövik a vevőfejeket az egész városban az antennákból, hiszen már az is eleve ellenségnek számított, aki idegen nyelvű adókat nézett vagy idegen nyelven beszélt. A ház lakói közül többen a foglalkozásuk szerint is rendőrök, akiket gyakran vezényeltek a válságövezetekbe, ami csak növelte a feszültséget. Aztán jöttek évek, amikor engedett egy keveset a hatalom szorítása, kezdték bevezetni a kábeltévét a körzetben, amin természetesen számos nyugati adó is helyet kapott. Aztán ahányszor „bekeményített" a rezsim, úgy vették vissza a kábelről a „NATO-bérenc" adókat. Harmadik felvonás: Fülöp király kialvatlanul kóborol az Escorial palota tetemrideg termeiben, kezében karos szatellitirányító. Olyan nevetséges rendeleteket hoztak, hogy a hírműsorokat takarni kell, tehát ha valahol hírek következtek, azonnal elsötétült és elnémult a készülék. Mérget mernék venni rá, hogy a kamionos hozta azt a kutyát. Már elment. A személyi igazolvány nem lehet gyűrött. Kárba veszett évek akkordjai: kitöltetlenül hagyott szavazócédulák, a fiókok leltárának sűrített érzelemvilága, tizenkét nullás papírpénzcímletek, áramszünetek gyertyacsonkjainak szekrény tetején szaporodó viaszserege.

Ezen az estén is azért mentem ki, hogy az erkély oldalára szerelt kart átállítsam egyik műholdról a másikra. Rutinos mozdulattal nyúltam a kiálló vasrúd után. Előre nyújtottam a kezem... És még ugyanebben a pillanatban letekintettem az ötödik emelet magasságából: a bejáratunk előtt, az utcalámpa fénykörében egy rendőrt láttam, amint igyekszik hazafelé, bármelyik szomszéd lehet, olyan egyformává teszi őket az egyenruhájuk, a szocreál tányérsapkájuk. Még ugyanebben a pillanatban észrevettem, hogy iszonyatosan megrémül, hátgerincének idegkötege ösztönösen belevonaglik a felismerésbe, hogy ilyen gyorsan nem kaphatja elő a fegyverét. Még ugyanebben a pillanatban olyan mozdulatot tett, mint aki kétségbeesetten futásnak ered. Még ugyanebben a pillanatban úgy éreztem magam, mint amikor két idegen találkozik a sö-

tétben, és megrettennek egymástól, anélkül, hogy bármi okuk lenne rá, ezért mindketten visszahőkölnek. Rövid szünet. Az állatok ösztönei éppígy működnek: ha bizonytalanok, egy kiszámíthatatlan helyzetben nem ismerik a másik szándékát, gyorsan fedezéket keresnek, ahol kivárhatják a fejleményeket. Attól ijedtem meg, ahogyan ő megrémült; később is nyugtalanított, hogy egyáltalán egy ilyen jelenet szereplője lettem. Úgy éreztem magam, mint aki belekeveredett valamibe, moszatos kábelek rothadó beleibe.

Még ugyanebben a pillanatban elszégyellte magát a rendőr, és kilépett a védelmet nyújtó bejárati oszlop mögül, hogy „ugyan már", hiszen „vége van", ahogy a falakon a cirill betűs feliratok hirdetik. Még ugyanabban a pillanatban futólépésnek tűnő lépteit szórakozott sétára váltotta. Nincs is fontosabb a látszatnál: csak meg ne lássák a félelmet, a bizonytalanságot vagy a csüggedést, mert kiszolgáltatottá tesz. Mintha csak végigfuttatott volna elméjének csatornáján egy nemrégen látott filmet, aztán rájött, hogy feleslegesen rettent meg, és ettől megemberelte magát: úgy tesz, mintha éppen körülnézni támadna kedve, holott valójában alig palástolja nyugtalanságát, hogy vajon mi a bánatot matatok ott fenn. Kis szünet. Minek is van vége?

Miközben átállítottam az Astra műholdra a tányért, arra gondoltam: tíz éve teszegetek hasonló a mozdulatotokat idefenn a nap különböző szakaszaiban, de nem tűnt fel senkinek, hogy amikor a kar egyik vájatból a másikba kerül, hasonló hangot ad, mint amikor egy fegyvert kibiztosítanak. Ettől még egyetlen járókelő sem kapta fel soha rémülten a fejét, nem akart gyorsan fedezékbe futni. Ehhez a körülményeknek és a szereplőknek olyan véletlenszerű összjátékára van szükség, mint egy lövöldözős szimulátorban. Csak az kapja fel így a fejét, aki járt már olyan városban, ahol óvakodnia kellett az ötödik emelet magasságában hosszú fémcsővel megtett hirtelen mozdulatoktól. Ha rádöbben, hogy őt világítja meg az utcalámpa, potenciális célpont, míg azt a másikat jótékonyan/alattomosan takarja a sötétség. Aki átélt élesben is ilyen helyzeteket, annak az emlékezetében a váratlanság a legfélelmetesebb, mert nem lehet tudni, hogy mikor mit vált ki belőle, mit idéz fel, amitől jobbik esetben csak a veríték önti el, rosszabb esetben pedig fegyvert is ránt. És akkor mi lesz a kaktuszokkal? Szétloccsannak, kéken és narancssárgán lebegnek el a felszínen. Úgyis kiszáradnak most, okoskodom, mint a jéghegy előtt a tétova első tiszt, mert van a dolgoknak valami rendje. Előbb a gyerekek, aztán az asszonyok és az öregek...

TÉREY JÁNOS

A Nibelung-lakópark

FANTÁZIA RICHARD WAGNER NYOMÁN

Weia! Waga!
Woge du Welle!
Walle zur Wiege!
Wagalaweia!
Wallala weiala weia!
(Richard Wagner: Das Rheingold)

HAGEN
Nun, keine jagd?
GUNTHER
Es ist ja heil'ger Tag!
(Friedrich Hebbel: Der gehörnte Siegfried)

Túlcsorduló fölösleg lenne s bőség,
és többre nem lehetne már reménye,
túlcsorduló fölösleg lenne s bőség,
és úgy érezné, nincs még vesztesége,
túlcsorduló fölösleg lenne s bőség,
kinek mértéktelenné nőtt igénye,
s bámulna csak, mint képes ezt a benti
roppant, ingó teltséget elviselni.
(R. M. Rilke: Télies stanzák
Csorba Győző ford.)

WOTAN KOCKÁZIK
(előjáték)

SZEMÉLYEK

URD, a Volt
VERDANDI, a Való
SKULD, az, ami Lesz
} bemondónők a Norna Networknél

A RENDEZŐ HANGJA
(a további részekben Hagent alakító színész hangja)
EGY BETELEFONÁLÓ
(a második részben Freit alakító színész hangja)
A WORMSI GYERMEKKÓRUS (felvételről)

ELSŐ JELENET

(Urd, Verdandi és Skuld a Norna Network hírtelevízió stúdiójában. Urd és Skuld az asztalaiknál ülnek, Verdandi a nézőtérrel szemközt áll. Urd erős negyvenes, Verdandi harminc körül, Skuld húszon innen. Három operatőr áll a kamerák mögött. Baloldalt egy sms-üzenőfal sötét képernyői. A hátsó színfalra helyezett nagy projektoron Worms belvárosának látképe tűnik föl előbb a Rajna felől, majd a központ utcáit és tereit látjuk, álló kamerával rögzített képeken, lassan csordogáló, késő hajnali forgalommal, fantáziadús, de mértéktartó kivilágítással. A hidak, felhőkarcolók és keskeny parksávok vízfelületen tükröződő fénye. Ugyanezeket a városképeket mutatják a stúdió képernyői, ezek váltakoznak a stúdióbelsőkkel)

URD: Verdandi, mondd, miféle fény hull miféle tájra?

VERDANDI: Wormsból Walhallt varázsol a közvilágítás.

SKULD: Sok hideglelős fénypont lehet-e Loge lángja?

VERDANDI: A Fővilágosító helyére nem lép bárki más.

URD: Míg Donner váltja Logét: a számlákat ki állja?

SKULD: Wotanhoz tartozik a tartományimázs.

VERDANDI: A Nagy Globalizátor kormányoz, s míg te alszol,
Kiválasztom betűit az online áradatból.
(Urd felé fordul)
Mintha sorsot sodornál Wotan szine előtt,
Úgy gombolyítsd a szálat, mely minket összeköt!

URD:
Ne ejtsd el, vedd föl újra távközlés fonalát,
Röppentsd föl téli pletykánk, és gyorsan mondd tovább:
Tudod-e, hol a központ a tágas tartományban?
Hová bocsájtja Loge a fénykor fénykörét?
(Az inzerten a Rajnapark központi tere látható a sziklakerttel és a kőrisligettel)

SKULD: Ahol kőrisfa áll, ott a színarany közép –
A hópárnázta parkban ádventi félhomály van.

A RENDEZŐ HANGJA: Lássuk a bejátszást, gyerekek. A Kőrisdal.

A WORMSI GYERMEKKÓRUS: *(Felvételről. A Dóm oltára előtt énekelnek)*
Gyökérzetét a férgek
Falánk kis garmadája
Roncsolta, fúrta, rágta;
Az élősdi sereglet
Csapását kiheverte:
Megújult és egész lett!

Bölcsesség kútfejénél
Áll, s napról-napra lesz szebb;
Bár zúzmarás időt él,
De nedveket keringtet.
Sok hótaglózta ága
Kandallók téli tápja
Nem lehet már soha;
Sebeiből fölépül,
És sohasem szelídül
Asztallappá a fa.

VERDANDI: A teuton tejútról Wotan ha letekint,
Hajnalban szívderítő képet láthat megint:
Ébred a Rajna partján a nagy szilíciumvölgy.
Kőrisliget köré a sudár sugarú kört
Wotan körzője húzta; s mi titkos álma volt –
Fölépítette Wormsban a Fafner & Fasolt...

SKULD: A bulváron végigfut a fejedelmi hajnal,
S az égen egy kövérkés reklám-léggömb lebeg.
A Part Lelkét köszöntse háromszólamu kardal,
Mert új Nap döfte át a kobaltszínű eget!
(A kamera elindul Worms utcáin)
A városra tekintek: szivárványos a távlat:
Rengeteg napsütötte, világos, tiszta sor!
Köszöntjük, aki értünk mindenkor szavatol,
Aki mozgásban tartja napunkat s éjszakánkat.

URD: A földből gombamódra vajszínű házsorok
Nőnek ki; félezernyi toronydaru forog
A Friedrichstadt szivében, s benépesítik Wormsot
A gazdaság égboltját tartó, tűhegynyi tornyok;
A működés teljét, a virágzást látni jó:
A Big Bang évét éli az agglomeráció.

SKULD: Ünneplünk, Worms-Wotanstadt! Vagyont szül minden évad!
Hogy bővül és gyarapszik a Föld homloka, Észak!
A mélyben gyorsvasút fut, élő potenciál
Jelképe pályaudvar, reptér és lámpagyár.
(A kivetítő Worms látképét mutatja a Network toronyházának erkélyéről)

VERDANDI: *(Üdvözült mosollyal a kivetítő felé fordul)*
Ha kitárjuk a lengőajtót, vakít a látvány:
Az oszlopsor lenyűgöz, székhez szögez a skyline...
Mint néma felkiáltójel: int a Messeturm,

S a tömzsi Erda Tower; s ha szemünk beleun,
Figyeljük épülőfélben lévő kardkeresztjét
A nagy Notung-toronynak; már szinte szerkezetkész
A Gibichung-magasház; a Tőzsdepalotát
Szemléljük, majd az Asgard Bank furcsa fároszát;
Hundingék karcolója neonportált ragyogtat;
Az első kapavágást végzi a Freia holnap
Egy jófekvésű telken: Piac tér... S így tovább.
A Gazda bekeríti évvégi birtokát.

URD: *(Elkomorul. Félig magának)*
A karcolókra kell majd a legjobban vigyázni...
Olyan törékenyek a Tőke monstranciái!
Az állandó kilengést műszer mutatja: jaj,
Lápként inog alattunk a nedves altalaj!

SKULD: *(Mosolyog, és rajongva fordul Urdhoz)*
...Ahogy te áttekinted a jelent és a múltat,
S átlépsz jövő időbe! – örök orákulum vagy.
Ahogy feszesre fűzöd az ősvilági szálat,
Vesztét végzed a Rajna partján sok büszke várnak;
Hol szálaid befűzöd, ott van Kelet s Nyugat,
És megszakíthatatlan az élő kapcsolat.

URD: *(Föláll és Skuld mögé lép)*
A Nagygöncöl felé egy csinos csomót csavarj,
És úgy sodord a sorsot, mint méltó Erda-sarj!

SKULD: *(Hátrafordul, és rajongva néz Urdra)*
...Behízelgő a hangod: a nézőt tiszteled,
Színesre magyarázod a szürke híreket;
Szaporán szövögetsz, és a mennybolt tetejébe
Fűzöd fény-fonalad, hogy urunk, Wotan, elérje!...

URD: *(Megsimogatja Skuld kontyát)*
Bevett normák szerint a remek nornák a hírből
Történelmet csinálnak –

VERDANDI: *(A kamera elé áll a stúdió közepén)*
A hírek, apropó.
A Fafner & Fasolt cég, mint alvállalkozó
Ma délben kulcsrakészen átadta a Gibich-völgy
Luxuskomplexumát, és a hótakarta part
Szenzációja mától a krémszín Rajnapark.

A RENDEZŐ HANGJA: Egy betelefonáló... De frissek vagyunk.
EGY BETELEFONÁLÓ: Ünneprontó a kérdés... Nem baj. Igaz-e, hogy

Pályáztatás nélkül adták ki ezt a munkát?

A RENDEZŐ HANGJA: Halkítsd le, légyszi, összesípolunk!

VERDANDI: *(félre)*
Hát kellett ez nekünk?!... Egy fenét. Örök tanulság:
A legfelsőbb ügyekről mélyen hallgatni jobb.

URD: *(diplomatikusan)*
Nem hallottunk ilyesmit.

VERDANDI: Ugyan, ostobaság.

SKULD: *(felháborodottan fölpattan)*
Ó, széles szalagcímek közt hápogó kacsák!

URD: *(félre)*
Az F & F helyébe fenét lép egy fakóbbik
Cégecske...
(Adásban)
Ejnye, kérem. Wotan is meghatódik
Ilyen szemenszedett hazugság hallatán...
Nyolc pályamű hevert a Walhalla asztalán.

BETELEFONÁLÓ: Wormsban mindenki korrupt!

RENDEZŐ: A csávót kikapcsoljuk.

BETELEFONÁLÓ: *(kiabál)*
A monopol Wotan
Döntést hoz ostobán,
Még lepénzelni sem kell...

VERDANDI: Hallgattasd már el, ember!!!

BETELEFONÁLÓ: ...Imáinkkal beéri. –
(Elhallgattatják)

URD: Worms még mindig a régi.

VERDANDI: *(félre)*
Kenőpénz és hazugság, lobbik, hozzá nem értés!
Hja, a közvéleményt meg ótvarként irritálja
Minden sötét kis álhír... Inkább az itt a kérdés,
A hírharang zsinórját melyik szennylap cibálja.

URD: Evezzünk el, húgocskám, derűs oldalvizen.
(Fennhangon)
Verdandi, délután te jártál a helyszinen.
Nos, lássuk a bejátszást.

RENDEZŐ: Mindjárt meglesz... igen.

(Verdandi látható a képernyőkön, aki az építkezésről ad helyszíni közvetítést.
A kamerák az utca felőli homlokzaton siklanak végig)

VERDANDI: ...Álltunk állványain, és betonkeverői
Közt jártunk szívrepesve: láttuk magasra nőni...
Kadmiumsárga gépek tornyozta gyűrü-vár,
Mely alkonyatkor Loge örökfényében áll:
Gyűrű-rendszer keríti a háromlábu tornyot...
Hihetnénk, odabent most maga Wotan a gondnok:
A szaunában pihen; s a bélpoklos mélygarázs
Betonján koppan botja; az esti tűzvarázs
Bűbáj képét csodálja a hűs tetőteraszról:
„Hát beköszöntött végre a leghatalmasabb kor!
Áldhatja Fönnvalóját, ki kockáztatni mert,
Mert Wormsban megvalósult minden küklopszi terv!...”
E cakkos cikkurát, e cirkalmas citadella,
Vasbeton panteon mélyén kicsinyke cella
Talán urunknak is jut... Hiszi, hogy új haza
Ez a világi szállás: „A Walhalla maga?...”

URD: *(magában)*
A Walhalla maga?... Ahhoz kevés *a szellem*
A házban... Azt a másik szállást a fellegekben
Az égi Fafner & Fasolt cég építi.

VERDANDI: ...Ötcsillagos hotel, nem? – A falon sok pici
Körablak s kannelúra... Elválnak, összeérnek
A lélekteli részek, és bátor síktörések
Hangsúlyozzák a pompát... A főhomlokzaton
Erkélysor – élni látszik rideg üvegbeton...
De ez még csak az antré. Hát osonjunk be halkan.
Három házat látunk a mélységszabdalta parkban.

(A kamera követi Verdandit, ahogy besétál az első épület forgóajtaján.
A felvonulási területet éppen most ürítik ki)

Az elsőben Siegfried él, a tartományrevü
Főhőse... Itt lakik hát Siegfried, a szépnevű,
Akit jól ismerünk mi, körmönfont Erda-lányok.
(Verdandi a lépcsőházban indul fölfelé)
Egy emelettel följebb új apartmant találok.
Brünnhilde költözik be ide rövidesen,
Siegfried menyasszonya...

URD: (S egyben nagynénje, nem?
Hírzárlat pajzsa óvja a sok wormsbéli titkot:

Élő adásban mégse mondom ki, mit gyanítok.)
(Verdandi átsétál a behavazott kerten)

VERDANDI: Ez már a második ház. Itt a Gibich-család
Rak fészket, Gunther és a tündérszép Gutrune.

URD: *(Megböki a mellette álló Verdandit, és a kivetítőre mutat)*
(Verdandi, itt se töltünk hosszabb időt, ugye?)

VERDANDI: *(A kivetítőn)*
...És most vegyük szemügyre a hátsó palotát:
Itt fognak lakni mától a híres Nibelungok,
Hagen meg Alberich.

URD: *(Skuldnak)*
(Hogy kik ők, jobb meg se tudnod.
A vérbő Wälsung és a hidegfejű Gibich
Mellett a nyirkos Niblung.)

SKULD: *(lepisszegi Urdot)*
Halkabban egy kicsit.

VERDANDI: *(Megint a képernyő. Elragadtatottan)*
Ők futnak Rajna-révbe legszebben, legelőbb,
A platinakártyások, a piacvezetők!
A hármas szindikátus itt lel majd földi békét,
Itt fogja megtalálni a teljes egyetértést –

URD: *(Hátralép és összesúg Skulddal a kameráktól távol)*
Ha megtesszük jövőnek az A-változatot...

SKULD: Elment az ép eszed, hogy jövőnk találgatod?
(Vége a bejátszásnak)

URD: Wotan kiterveli, ötven cég megcsinálja,
Így tükröz fönti rendet föld geometriája...

VERDANDI: Hatalma nem fakult meg, még a maga ura!...
S alapkőbe falazva az Időkapszula
Elmondja alapító apáink szép reményét:
Kinek volt több esélye, hogy csúcsra vigye cégét;
S a tőzsde sűrűjében mivel játszott, hogyan,
Miként nőtt és zuhant le erkölcsi árfolyam...
Sok aligazgatónk a világkereskedelmi
Ügyletből hogy tanult meg saját szektort nevelni;
Az élettér hogy szűkült, a részt hogy törte meg
Szokatlan küzdelemben a versenykörnyezet?...

URD: A Ringindexre kell elsősorban figyelnünk,
A Rajna-menti tőzsde meghozza régi kedvünk:

A történelmi gyűrű pénzt jelent és erőt;
A Ring – részvény-alakban – túlélhet holtidőt;
A Ring jelrendszerében valamennyi ikon
Egy-egy kis drága gyűrű... Hízzunk a profiton!

(Szünet. A szünetben ötperces reklámblokk látható: a 600-as Notung limuzin, a „haláltalan" Heidrun baksör, az Asgard Bank, az Erda Látványkonyha és a Donner Művek szpotjaival)

MÁSODIK JELENET

(Ugyanott. A nornák a számítógépeik előtt ülnek és chatelnek)

VERDANDI: Az adatbázis izzik, és dől a híranyag,
Hírdömpinggel köszönt be a téli pirkadat.

SKULD: *(Végigfuttatja a kezét a klaviatúrán)*
A hálózatba lépve aranyfonalainkat
Viszonyok hálójába szőjük fürgén bele;
Előidők mezőjén új narratíva nyílhat,
Míg megvilágosul Worms kobaltszínű ege...

URD: ...Vagy éppen elsötétül, és vakfolt lesz a Napban...
Már forr az éter, mert a Zárt Rendszerben zavar van!

VERDANDI: A bajt előrejelzik az Informátorok;
S a rendszerben ha bármely feltétel változott...

SKULD: *(Verdandi szavába vág)*
Szó sincs üzemzavarról – rend van a gépteremben.
A működés csodáját dicsérjük ékesebben!

URD: Mitől lesz tiszta klíma örökre mérgező?

SKULD: *(fölmondja a leckéjét)*
A legveszélyesebb az emberi tényező...
Megbújhat annyi ármány figyelmünk holtterében:
Hol álruhás a sátán, egyöntetű az érdem?
A tűzfal feltörője, a hacker holnapig
Megtépázhatja szálunk érzékeny rostjait.

URD: Emlékezzünk, húgocskám! A végveszélyt tanítja
Az ország régi sorsa, az alkony-paradigma!...
Hogy létesült szövetség a két zöld partfokon,
Hogyan követte egymást három birodalom;
S mert egyik sem kerülte el alvilági sorsát: –
Mindet részekre tépik, mindet zónákra osztják,
S átlépve leigázott, parázsló földtekén

Fészket rak bárki szomszéd a dúlt rész közepén...

VERDANDI: *(kontrázik Urdnak)*
A biztos széteséshez visz birodalmi bírvágy.
Tanulmányozd, húgocskám, az alkony-paradigmát!

URD: *(Verdandira néz, és sokatmondóan mosolyog)*
...Alkalmazkodni képes, termékeny vírusok
Fagynak be minden század szilárduló jegébe,
S mindannyiszor kiújul a fertőzés veszélye,
Ha engednek a tartós, télvégi mínuszok...
Homályos régiónkat figyeld, a földalattit! –
Az üvegtál legalján vírust őriz az aszpik.

SKULD: *(Átszellemülten, mint az első jelenetben)*
Ahogy te áttekinted a jelent és a múltat,
S átlépsz jövő időbe: örök orákulum vagy!
Hol szálaid befűzöd, ott van Kelet s Nyugat,
És megszakíthatatlan az élő kapcsolat.

URD: Bevett normák szerint a nemes nornák a hírből
Semmiséget csinálnak; s ha rossz hír fut be kintről,
Vagy átfogalmazzák, vagy örökre kintreked...
És épp ez a nézőnek kijáró tisztelet.

SKULD: *(megkönnyebbülten)*
Helyes. Tényleg nyugodt a hófödte láthatár.

VERDANDI: Kitágítjuk, húgocskám, szeletnyi horizontod –

URD: Elgondolkodsz, Verdandi, s a varázsszót kimondod –

VERDANDI: *(tragikus felhangokkal)*
Azt mondom: *níbelung,* és elsötétül a táj;
Árny hull, mint néma sasszárny, a füstüveg falakra,
A felhőkarcolókat s plázákat eltakarja,
A forgalom leáll, bűz, káosz lesz, zűrzavar,
S világhálót kuszál szét a törpe csűrcsavar.

URD: A rend hézagtalan, de mért volna így örökké?
Amíg opál egünkön Worms fényreklámja ring,
Kistermetű és görbe gerincű társaink
Átváltoznak garázda, égrendítő erőkké...

VERDANDI: Rendet s teret teremtett a felvilági eszme;
S *ők* – irigyen a készre meg a tökéletesre,
Mely nélkülük fogant meg, s nélkülük született –:
Megálmodták a város helyén a hűlt helyet.

URD: Mire pályáznak, halljam! Vajon Skuld kitalálja?

SKULD: *(enyhén fintorogva)*
Igazán egyszerű. Egy gyűrű a vita tárgya...
Jogtiprást emlegetnek: a Tiszta Nyereség
Siegfried bankjába fut be, amíg Siegfried kezén lesz
Az a bizonyos gyűrű... A vita elejét
Elvenni lehetetlen. – A kérdés pedig kényes.

URD: Skuld, hogy szól a gyűrű felirata?

SKULD: R a j n a i I p a r N y e r e s é g G a r a n t á l t.

URD: Húgom, félreolvasni mért akarnád?
(Verdandinak, Skuldra mutatva)
Csak négy szócskát kell megtanulnia:
R a j n a i I p a r N i n c s G a r a n c i a.

VERDANDI: Ha eldobják a gyűrűt Worms arisztokratái,
Nem fognak soha többé új zálogot találni,
S a törpék ellepik majd a jólét glóbuszát –
Egyensúlyösztönükből fakad a bosszuvágy.

URD: Wotan játékra készül a pelyhes fellegekben,
Szivarozva szemléli az élet sűrüjét,
S úgy látszik, elfelejti, hogy egy gyűrű: kegyetlen,
És ránkruházza a gyűlölet gyűrüjét.

VERDANDI: Wotan kockázik és a vakvéletlenre bízza:
Egy hármast s egy hatost dob, aztán viccet mesél;
Hidegen hagyja minden bizonytalan premissza,
Jelekből nem következtet az eljövendő rosszra:
Hidegen hagyja, szívem, a níbelungveszély.

URD: Szükséges, édesem, a kellő elővigyázat,
A törpék máskülönben történelmet csinálnak...

(Pillanatnyi zavar. A képernyők villódzani kezdenek, időnként elmegy a hang. Mondatról mondatra nő a pánikhangulat)

SKULD: Az üzenőfalon csak egyetlen furcsa újság...

VERDANDI: Ja, egy letiltott számú néző nekünk üzen.

URD: Szaporodnak a gépen az alvilági rúnák...

SKULD: Basszus, mit tartogat még a hajnali üzem?!
(A hangszórókból beszűrődik a Gyermekkórus hangja, eltorzítva)

GYERMEKKÓRUS: úgy hajnalodik éppen minthogyha alkonyodna
elejti most a szálat a három büszke norna

URD: *(döbbenten)*
A szálak meggyűrődnek... Földmélyi kárhozat hív? –
Csomók kúsznak sok izzó aranyfonál köré.

A rúnákat betűzöm – az éter interaktív –,
S azt olvasom, hogy: „Átok!" – Holló száll Worms felé!

VERDANDI: Levetné hátáról a sötétlő sorokat
A türelmes papír is... Hess, Hír! Worms nem fogad.

SKULD: Ahány betűt leírunk, ugyanannyi sebet kap
Csatornánk kis kalóza... Kattints, és gépe megfagy!

URD: Vigyázz!... Eszednél légy! a széttartó szálakat
Fürgébben göngyölítsd föl!

SKULD: Szakad!

VERDANDI: Szakad!

URD: Szakad!

(A stúdió kommunikációs rendszere összeomlik. A képernyők egymás után alszanak ki. A nornák fölugranak a gépeitől. Verdandi hátrarohan a színfalak mögé, előkeríti a Rendezőt, aki összefont karokkal nézi az elsötétülő üzenőfalat. Urd bekapcsolja a telefonját, de nincs térerő. A Rendező fölemel a padlóról egy elszakadt kábelt, és elindul Skuld felé)

(Függöny)

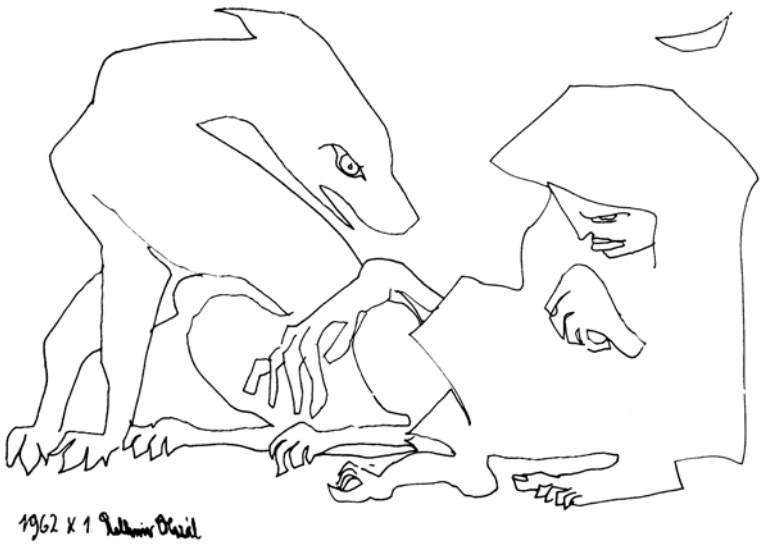

VINKLER LÁSZLÓ: ÖTVENEDIK SZÜLETÉSNAPOMRA

JÓKAI ANNA

A háromszemű

Kelt: 2900. év 266. napja, Krisztus után.
(Helyesbítés: idő után.)

Egy magát valamire is tartó tudósító ne krisztusozzon. Igazodjon a tudományos szaknyelvhez. A feltűnési viszketegségben elmarasztalható, labilis idegzetű fantaszták közül egyet időmérésre megkülönböztetve kiválasztani úgysem volt soha politikailag korrekt. S aki szavakat üt be a gépbe, hogy a hírekről tárgyilagos hírt adjon, köteles fokozottan ügyelni a politikai korrektségre. Ez legalább olyan fontos, mint hogy embert már nem eszünk! A hátrányos vagy éppen kedvező, de mindenképpen szubjektív megkülönböztetést hagyjuk a nem kívánatos, de szerencsére agonizáló, úgynevezett „művészetekre". A törvényeink túl engedékenyek: még csak szabálysértés, nem bűncselekmény, ha egy ilyen lumpen[1] művészféle elveti a sulykot és rég elavult ordas[2] eszméket fölelevenítve a politikai korrektségtől eltér. De ami késik, nem múlik. Egyelőre gyakoroljuk a tolerancia erényét. Még mindig nem elég érett rá az emberiség, hogy az éretleneket egyszersmindenkorra, radikálisan kirekeszsze. Még mindig akad, aki Shakespeare-től idéz (kétes hírű figura az egykor még létező Angliában, valamikor a második évezred közepén), aki mai erkölcsi érzékünk birtokában undortkeltően[3] megengedett magának holmi „mórozást", sőt, azt a bizonyos darabot is, Shylockról...! S említhetnénk még néhány kirívó fércművet[4] a hálaembernek már elsüllyedt, zavaros századokból, akár még a XXI–XXII. századból is (a fejlődés nehéz és lassú!), de most, a harmadik ezredvégen, már valóban csak elenyésző számú csökött[5] egyed hivatkozik ezekre az avított, szégyentelen[6] szövegekre; néhány mániákus gyűjtő vonja meg csupán a szájától a létkönnyítő mindennapi javakat, hogy egy-egy gusztustalanul[7] elrongyolódott betűkoporsót (ún. „könyvet") az illegális fehérpiacról harácsoló, individualista módon – szabatosan fogalmazva politikailag nem korrekt

A felülvizsgáló javításai:
[1] töröl!
[2] töröl!
[3] jav: helyteleníthetően
[4] jav: dilettánsnak tűnő próbálkozást
[5] jav: visszamaradt
[6] törölni!
[7] törölni!

módon – hazahurcolhasson. S ami még visszataszítóbb,[8] ezek az erkölcsileg lezüllött alakok nem átallják a tiszta Internetet, a világhálót is bemocskolni;[9] fertőzik[10] a lelket:[11] reménynek nevezik az ámítást, szeretetnek a gyengeséget, hitnek a hazugságot. Ők (az „alkotók") az évezred legveszélyesebb vírusgazdái, a legelszántabb hackerek. Még a számok közé is betörnek, szétzilálják az oszlopokat, kereszt alakúra, belepötyögtetnek a célratörő, praktikus e-mailekbe, szívecskét rajzolnak a tudományosan nemiszerv-ábrákkal jelölt szex- és üzleti partnert kínáló és kereső hirdetésekbe... Bizony, még nem vagyunk tökéletesek. A lemaradott konzervatívok – sorainkban megbújva – hullámzó kedélyállapotukkal, siránkozó jóslataikkal, nosztalgiájukkal, ha nem is sokat, de még mindig ártanak! Nagy felelősség ma tudósítónak lenni. Egy percig sem meginogni. Csak a tények. Nem színezni, nem árnyalni. S főleg: nem viszonyítani. A viszonyítás a legbrutálisabb[12] önkény. Az önteltség csúcsa: a saját vélekedésünket a világról abszolút mérceként hirdetni, amikor kiderült – kiderítettük! – hogy semmi sem Abszolút, csak a Semmi. Ne keresd, amit érdemes, csak azt, ami *érdekes.* De ebben se engedj a kísértésnek:[13] az egyedüli stílusbravúr a politikai korrektség, mesterfokon. Például ez a szerencsétlen, torz kölyök, ahogy kibújt az anyjából... mit is beszélek! Amikor ez az átlag sorstól eltérő, a rendeltetéshez képest szokatlan arcberendezésű egyén[14] megjelent, mint a biológia tévedése... Cifra história. Lehetne. Ha nem vonnánk kontroll alá.

Kovac (Kovács) m. 145777-nek – hiteles tudósítás – *három szeme van.* Teljesen egzakt közlés. Ellenőrizve. Neme szerint: fiú. Küllemében lányos. Életkora: ma már huszonegy esztendő. Diagnózis: születésekor feltűnő, lüktető dudor a homloka közepén. Terápia: borogatás, kenegetés. Később a dudor behúzódott, gödörré mélyült, bőrrel bélelt, rugalmas lyukká. Ha a bőrredő összeszűkült, tér-észlelés folyt. A normális két szem a pisze[15] orrtól jobbra-balra, szintén funkcionált. De nem párhuzamosan! Fordított mechanizmus: ha a két szem csukódott, akkor nyílt a harmadik, abnormális módon: miközben ilyenkor szinte eltűnt a külsérelmi nyom, a szerv *befelé* dolgozott, a sima homlok mögött. Víziókat közvetített. Valami nyomja az agyközpontot! Egyértelmű deformáció. Aztán a lyuk újra kitárult, a két valódi szem is, az alany ismét látta, ami *van,* a sok zagyvaság pedig eltűnt. A reális észlelés állapotában Kovac (Kovács) m. 145777 serdülőkoráig nem emlékezett vissza, miket mondat vele

[8] jav: ugyancsak helyteleníthető
[9] jav: fellazítani
[10] jav: befolyásolják
[11] jav: tudatot
[12] jav: nyilvánvaló
[13] jav: túlzásnak
[14] jav: egyed
[15] jav: az átlagosnál kisebb

az a rejtett harmadik szem – inkább hangos álomnak definiálható állapot volt ez; arra kellett vigyázni, hogy napközben véletlenül se csukódjon le a pillája, éjjel meg motyoghat[16] magában, ki figyel oda?! A homlokára frufrut[17] fésültek, hogy a jelet takarja – így aztán meg is gyanúsították, hogy homoszexuális,[18]... Tragikus fordulatot akkor vett a dolog (organikus elmebetegség tüneteit mutatva), amikor a tizennyolcadik születésnapjára Kovac (Kovács) m. 145777 már nem csak visszaidézte a látomásokat,[19] hanem *együtt látta,* mintegy egységben a képzelt és a való világot. A torzulás a csúcsára hágott. (Pardon: torzulás helyett: rendellenesség.) A látvány ijesztő: jobbra-balra tágult pupillájú szem, és a homlok közepén ritmikusan lüktető, foszforeszkáló folt. Alanyunk – akiről éppen nekem *kell* központilag tudósítani, most huszonegy éves. Szabályaink értelmében a hivatalos kötődés már aktuális egy szám sorrendben hozzá közeli f.-minősítésű egyénnel.[20] Kovac (Kovács) m. 145777 azonban nem áll kötélnek,[21] magához hasonlót keres. „Párját keresi", mintha cipőről volna szó. Mit jelent ez? A tudósító értelmezi: láncreakcióban elszaporodhatna valami atipikus, embernek már alig nevezhető fajta a földön. Persze, ha nincs még egy *ilyen,* minden igyekezete handabanda.[22] De ha él valahol, primitív, elvadult környezetben és éppen feminin (f) minősítéssel egy másik háromszemű...? És hagymázas[23] közléseik megrontanák a szisztematikusan megtisztított elme józanságát...?! A harmincadik században?! A tudósító felelőssége egyre nagyobb. Felhívom a nemzet (bocsánat! közszerveződés) figyelmét a veszélyre. Még talán nem késő. Kovac (Kovács) m. 145777 még gyógyítható. Fel kell tárni a homloklebenyt. A beteg ideget elkötni. A forrást elszigetelni.[24] Meg kell őt és az egészséges jövőt menteni. A tudomány mai fejlettsége mellett nincs inoperábilis nyavalya.[25] Vagy ha van, hát inkább a természetes, humánus exitus, mint ez a természetellenes, értelmi kontrollját vesztett élet. Mindannyiunkért emelek szót. Nem babra megy a játék![26] Akadályozza meg a közszerveződés – amíg lehet – hogy az emberiség elkorcsosulása, degenerációja[27] a hatalmas fejlődés után kezdetét vegye. Itt az idő, nagy szavak helyett nagy tettekre. Kovac (Kovács) m. 145777-et haladéktalanul vessék alá az operációnak. Tudván-tudjuk:

[16] jav: beszélhet
[17] jav: hajszálakat
[18] törölni, diszkriminatív!
[19] jav: téveszméket! Látomás nincs!!!
[20] jav: egyeddel
[21] jav: pejoratív, kiiktatott szólás!
[22] törölni! Kihalt szó! helyette: hiába
[23] törölni a felesleges jelzőt!
[24] törölni! forrás nem létezik!
[25] jav: rendellenesség a szervezetben
[26] törölni! Felesleges díszítőelem!
[27] a szó kivételesen engedélyezve

a *másság* az ember alapvető joga. Nem ítélkezünk, mert nincs *mihez képest.* Szabad és szép másnak lenni – a variációk szórakoztatnak. De a másságnak is van határa: ha a másság abban nyilvánul meg, hogy valaki nem tiszteli a másság mindenekfeletti primátusát. Vagy ha olyan a másság, ami a felvilágosult életelvekben kételkedik.[28] Alanyunk pedig ilyen: egy *más* világról fantáziál, ahol patikamérlegen mérnek, és a babonák Krisztusa a mérleg nyelve... Ezennel, az ember 2900.-ik esztendejében a közvélemény döntését kérjük: mi legyen Kovac (Kovács) m. 145777-el? Mielőtt jóvátehetetlenül egy harmadik, hamis szem befolyásolja az anyagot eleddig diadalmasan uraló és fejlesztő emberiséget? Szavazzanak, gombnyomással! Kényszerműtét: igen – nem.

Onon kukac mulik pont hu

Cowach (Kovács) f.
145 666
körpecsétes állami
tudósító![*]

Zárolt anyag a Központi Bizottsági Szolgálat gyűjteményéből (kézírás, alig olvasható), a Mentálhigiénés Osztály dokumentációjából kiemelve, Kovac (Kovács) m. 145777 cím alatt

(ex.: 2902)

„...túl sokan vannak. Borzasztó érzés lehet. Ilyen fokú csökkentett látással vegetálni. Annyira szánom őket. Dús és gyönyörű a világom. Úgy szabad, hogy mégis igazodik. A rózsának több alakja van. Tartja a formát benne az erő. Körbecsókolja szivárványos remegés. A kőből egészen vékony fénysugarak jutnak felfelé, nem párhuzamosan, hanem találkozásra törve. Hol találkoznak és kiben... miben...? Nem látok odáig. Még. A kutyám ugrál. Hullámos körülötte a kontúr... Apadó-áradó hullámzás. Emberek jönnek. Emberek mennek. A hullámzás körülöttük is *majdnem ugyanaz.* De a kutyát a hullámzás határozza meg. Kordába szorítja. Az ember maga bocsátja ki, ami sugárzik. Fojtogató felhő. Ha bordó, májszínű és sötétbarna. De ha halványzöld, azurkék, napsárga: fürdet és melegít.

...és akik szeretnek. A Lények. Méghogy szárnyak! Nem ábrázolható. Nem ábrázolható. A Fénypont pulzál, nem tapintható. Beköltözik-kilép-beköltözik-kilép-tágul-szűkül – Minden *másképpen van, ez a realitás,* nevet adni, megnevezni...

(elmaszatolódott sorok)

---

[28] jav: egyszerűsítés: aki *másként más,* az a fajta ellensége!

[*] „Nihil obstat"
fm. – – – –

Ha majd ketten, utána majd hárman. S ha egyszer már hárman, akkor mi is sokasodva... Hol vagy Háromszemű-Nőnemű?

...Csupa csíra a Föld. Mint a búza cserépben, karácsony után. Fölfelé tör minden. *Teljes* az élet. Ragyog a porcukor. Ropog a tűz. Csobban a víz. Dagad a levegő a tüdőmben.

...ha hallanám is...

...a fekete foltok bezzeg kiáltanak... az ördög nem *olyan* fekete... a feketénél feketébb...

Aki nem látja, nem hiszi. De előbb hinni kell, hogy láthassunk. Szegények.

Nem vagyok magányos. Csak egyedülvaló. Még nagyon messze vagyunk. De *van hova* menni. Van választás. Mert *még van választék.*

Ne hajtsatok kés alá. Ne csonkoljatok. Én az az Én vagyok, akik Ti vagytok, és aki Ő.

...bolondok háza. Egymást kúrálják a bolondok.

Nem félek.

Már nincs halál.

De féljetek.

Mert *újra* lesz.

Rajtatok múlik

(Szakmai jegyzet:
A gondolkodás alakilag megtartott, tartalmilag szétesett. Hisztériás tünetképzésre utaló hajlam, előrehaladott skizofrénia.
Az exitus – sikeres resectio után – a súlyos szervi rendellenesség következtében beállt.

Dr. Kovacskij (Kovács) transzv. titkosított egyedszám)

Régi kedves szerzőnket szeretettel köszöntjük születésnapján!

VERESS MIKLÓS

Az EGY ÉN-eke

„Az elbambult tömegeket kisajátítani
biztos sikerrel jár." 51/3
„Hagyd meg a bölcs szamarakat." 40/4
(Schéner Mihály: Inferno)

Hékiti csürdés sziritty s globulákok!
Áradjon el az agyatok vize!
Pinykók, sunykók – csűrjétek micsodátok,
mert alászálltok Infernóice*;*
s hogy Páternoszter odáig visz-e,
azt – advocata sine apellata –
eldönti csak Kharontó Anti-Pápa:
Jónak és Rossznak EGY-Fele az útja:
jobbját Sötét, balját a Fény befutja:
matrózlépésben üdvözül, ki megy.
A Bölcs Szamár ám Krisztus *óta tudja,*
hogy létünk alapja az EGY/EGY;

Maszk-bugyor-arcból szemgolyó kirittyen,
s az Ölbe vonzza Aranyszamarát;
Vad Surmóság húgylik föl lélekiglen,
s míg tapicskálja csámcsos önmagát,
körülkukkolja három Fakabát:
– Az EGY × EGY-et nem kell megtagadni;
az EGY/EGY is éppenséges annyi!
Marókázik a csimpolyos ciróka:
Socrates*ről leöngyilkolva tóga,*
s poharában bürökszagú elegy.
Szamárbölcs sejti Apuleius *óta,*
hogy létünk alapja az EGY/EGY.

Eltehenetlenült az Óvilág már,
hisz ángluskodik klónos marhavész;
Zeusz-*fütykös az Olympra sem ágál,*
még ügyködik, de már nem danaéz,
hogy szétaranyessőzzék az Egész.
Globula-Gólem *mered Alvilág*ból:
fölcsavart nézet – jósománya lángol:
Sinus Asinus! Labil libikóka!
Egyhelyben vágtat sárló Európa;
rabolni, hágni – ki és mire megy?
Minden szamár tudja Buridán *óta,*
hogy létünk alapja az EGY/EGY.

Ajánlás:

MESTER!
Kinek ki van mindkét golyója
– ottfenn s ottlenn –, jogos EGY-ÉN-i kegy!
A Bölcs Szamár is tudja Zuboly *óta:*
hogy létünk alapja az EGY/EGY!

INFERNO
Rába és Társai Kft.
1997

DÖBRENTEI KORNÉL

Fáklya

Bauer Sándor 17 éves diák emlékére,
aki 1969-ben felgyújtotta magát
a Nemzeti Múzeum lépcsőin.

Ahogy a friss napfény ropog a tavaszi gallyban,
ahogy nyöszögve Istenhez csavarodik az emberi hang a jajban,
úgy szól, vall, sikolt és suttog, harsog és recseg a szövet, a vászon,
vesszen az eszmélet vagy váljon vad dörömböléssé, ne halljam,
hogy a testet, mely alálóg egy vékonyka fohászon,
el miként emésztette a lankadatlan
hevülettel fehérizzásig rekkenő katlan,
a bibliai Ige-maradék lánggal húsra hímzett ákom-bákom,
IME AZ EMBER, látom,
belé habzsolva, hersegve, csont-olvasztón mint haraptok,
kiket szítnak kovácsfújtató-tüdejű latrok,
szikra szikrát fial neszezve, míg a némán delelő meteormagban
a tűzgolyóbis kilobban kozmikus korommá apadtan,
ám elébb még a titánkodó sok sátáni álnok,
megannyi megszállott, pokolból-pokolba zarándok
fölmutatja, vézna kamaszból miként lesz robosztus
tűznyalábokból épített lángkolosszus,
protestálni mit sem ér ostorként csördített káromkodás, engesztelő ima,
a maradandóság mementós árnyék, ha az Ember lebombázott Hirosima
és öngyújtókupaknyi, kupica űr,
mélyén a tartalom részegítő szeszként hevül,
és nem rebbenékeny illúzió, amikor az izzószál, a lámpabél
vacogva-ragyogva üzen, tűz nélkül elalél,
a hő aszta test hideglelősen haláltusáját vívja,
sejtenként pusztítja a visszaszületés brutális kínja,
a fortyogva lávázó hús, szenescsusszanású magma,
az anyaméhbe visszaszakadna,
míg a lélek
áttetsző csipke-mása a máglya nyers füstjének,

teremtőjéhez tévedhetetlen eltalál,
égnek pici terelő fények: milliárd szentjánosbogár.

Mintha rázná belül száz gigász, idegszálait csomózza sokk, a test fél,
de, mint olaj a tengert, csitítja szivárványosan tobzódó benzinpalást,
baljóslatún terebélyül, nem tűr ráncot sem pedáns vasalást,
a védtelen gyermek-férfi eleven molotovkoktél,
hosszú szünetjel a kurta élet, értelme ez a robbanás.

A haj eszelősen föluszult tűzvésztől dúlt sarjerdő,
ellobban, mint korán gyúlt gondolat, ráavarul hamuja a fejre,
a beroggyanó koponyaboltozat meddő-termő
kőbánya, a panorámán irdatlan sebet verve,
mint Szentlélek áthatotta pünkösdi rózsán borzalmas fekély,
s beleékelve a kocsonyás kék döbbenetbe
csak a rettenettől kidülledt szemgolyó vérgyökere él.

A rugdalódzó szív ütemére dől a füst s nem felhősül el a haza homloka.
Mi vadállati türelmének ősoka?
Honnan eredendő közönye, melytől a halhatatlanság is csorba,
kíntól kunkorodik a leharapott nyelvdarab kiköpve a porba,
dadogássá szabdalt anyanyelv, gyötrelem trancsírozta ritmus,
a szájban elüszkösödik a Himnusz.

Szabadság, éretted a sors miért attól karakán,
ha bombaöv feszül fattyaid derekán,
ha kényszer művelte a virtus és minden veszélyt vállal merészen
az elölhetetlen vágy, hogy önkezünktől magunkat is eleméssszen,
miért, hogy meg csak így adatik:
lehessünk édes, nevedre vett fiaid?

Pernyét leveledzik a halottas ing, beteg-lázú, gyúanyaga nem a tavasz,
a lobogás-dagály tengernyi kegyelem-fehér pamutot üszöggé apaszt,
túlvilágba nyúló árnyékból már a cifra dísz rajta,
és a kiskabát zsarátnokkal bélelt pufajka,
s mintha porhavon csikorgna a cipő, ahogyan a láng belefal,
recsegve roskad össze a bokák helye, ám mielőtt végleg belehal

még pillanatra éberen hajlongó mécstűz, mímeli, hosszasan vigasz,
árnya ikaroszi ikerszárny, földhöz ragasztja a viasz,
lépés és lépő eggyé megolvad,
múlhatatlan ötvözet, melyből szárnyas lovasszobor a Holnap,
s a lélek szétterül véraláfutásosan, mint a szégyen,
bár a test, akár a bennünk zsugorodó Éden,
csupasz semmivé fogy a tűz bő lebernyegében.

Budapest, 2002. január–április

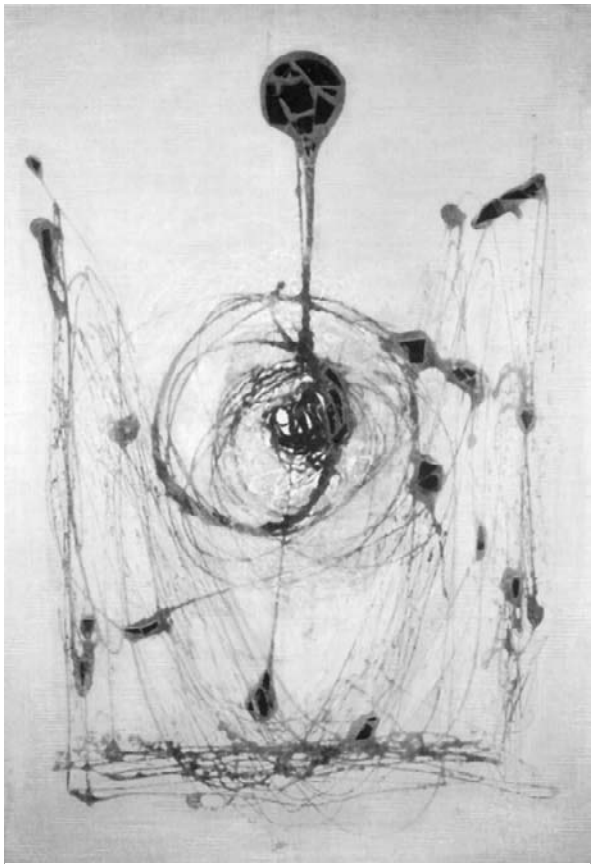

VINKLER LÁSZLÓ: KULMINÁCIÓ

BÁGER GUSZTÁV

Tigris a szobában

Kipróbáltam ifjú testét
szünet nélkül támadott
időnként az ágyba fulladt
máskor lábam rugta el

Kölykös volt még harapása
bőröm húsába veszett
az ér vonalát csak kereste
mély réteget nem talált

Kiinduló partjaira
elegánsan hullott vissza
átrendezte a keretet
szimata röptette újra

Ébredéskor lábaimnál
a paplan rongya vérzik

Kívánság Dubrovnikban

Nem a lovagok csizmái
alá kopott bástyafal

Nem, a kockaköveket
összeolvasztó pákavas

Nem a hegyekre gyíkként
illanó utak

Nem a színek gömbjeiben
szálló leánder bokor

*

Oltatlan törzsemmel
olaják kardjába dőlni

Balzsamozott szélbe bújni
levetni fázó rongyaim

Interaktív

1.

Sokan nem szeretik.
Világokkal szembe,
világoknak háttal.

Pedig csak értékrend.
Pallosát forgató
pártatlan katona.

Pedig csak türelem.
Cipzárok, gombok
nem pattantak el.

Pedig csak szeretet.
Mosollyá szelídült
üvöltés az arcon.

2.

Szemedből a maradék fényt
mégis elloptam.

Hajad maradék hosszát
mégis befontam.

Csípőd lelassult ringását
mégis átvettem.

Kötényemben a kenyeret
mégis elhoztam.

Passion (Ecce homo)

A Pompidue Center-ben
G. Rouault festménye előtt
2001. szeptember 11-én

Szeptemberben feltámad a nyár,
hétfő után e szép napon.
Bordákat roncsol az érc.

Három méter csend fölött
tövissel rajzolt koszorú.
Hét emelet emléke hull.

FERDINANDY GYÖRGY

Láncszemek

Egy ilyen apró trópusi tanodában sokféle ember megfordul. Fiatalok és öregek, analfabéták és jövendőbeli Nobel-díjasok. Az intézet befogadja őket. Mindenki tudja: nyomós oka lehet annak, ha valaki a pokol legmélyebb bugyrában csinál magának helyet.

Tévedne, aki valami obskurus türelemben keresné a magyarázatot. A tapasztalat – a sokévszázados bölcsesség – azt mutatja, hogy egy emberszabású társadalomban mindenkinek helye van.

Tessék például ez az Axel. A foglalkozása – mondják gróf volt odaát az óvilágban. Kezdetben itt a szigeten is főúri beosztásban dolgozott. Azután átkerült az egyetemre, ami a pincérségnél mégiscsak előkelőbb dolog. Nem értett ugyan sem a művészetekhez, sem a matematikához, de nyelveket – ez nagy szó errefelé! – tucatszámra tudott. Őrá hivatkozott a dékán, amikor kiépítette az azóta virágzó sivatagközi kapcsolatokat.

Most pedig itt ülök vele, a képernyő előtt, nézzük az alulfejlettek számára sugárzott agymosást, a gazdag világból ideirányított kultúrműsorokat.

Ennek itt most „a leggyengébb láncszem" a neve. Amolyan ki mit tud, de ha jól megnézzük, mégsem az. Valami versengés van benne, igaz, van játékvezető és van csapat. De a cél mégsem a győzelem. A cél az árulás. A rendezők egymás ellen uszítják a játékosokat.

Értem én, hogyisne érteném. Az elesettek összetartása eredményellenes: kártékony, mi több, veszélyes dolog. Még szerencse, hogy egy ilyen természetközeli világban még a falu bolondjának is helye van.

*

Szóval ül itt mellettem ez az Axel. Nézzük a képernyőt, a vetélkedő északiakat. Hallgatunk. A piacon reggel megöltek egy embert. Ült a fal mellett, rászáradt a vére. Ilyenkor nem beszédesek a trópusiak.

– Skribler volt – mondja a gróf.

Írástudó. Minden faluban van ilyen. Neki diktálják a leveleket. Ez itt visszaélt a bizalommal. Rajtakapták, elvágta a torkát valaki. Itt még nem könnyű becsapni az embereket.

Hallgatunk tovább. Axel a déli kontinensről került át a szigetre. La Paz-ban volt attasé. Azután jött a háború, és menesztették a külképviseleteket. A franciák alkalmazták, nyelvtanárnak. A franciák nem beszélik, csak tanítják a nyelveket. Később már itt vezette az Intézetet, a szomszéd szigeten.

Addigra megviselte őt is a trópus. Átköltözött hozzánk – itt van bank, és van repülőtér. Ez mégiscsak egy nagyobbacska sziget.

Nincs sok megbeszélnivalónk. Az idegenek élete mind egy kaptafára megy. Az asszonyok egy idő után visszaszöknek az óvilágba. Viszik magukkal a gyerekeket. Egy-egy bennszülött lány még csak kerül horogra utánuk. Azután az is elmegy. Nem marad csak a rum meg a csend.

A rumtól mosolygós lesz idővel az ember. Jámbor és szelíd: fát lehet vágni a hátán. A régi dolgairól legfeljebb álmodozik. A zene él legtovább az emlékezetében. A bakelitlemezek járataiban csikorog a homok. Ilyenkor, naplemente után, én is felteszem a lemezeimet.

*

– Írt a feleségem – jelenti be most.

– Aha – felelem.

– Itt éltünk – teszi hozzá. A szomszéd szigeten.

– Azután elment – folytatom.

– Honnan tudja?

Vállat vonok.

– Rendes lány volt – mondja. Úgy értem, eredetileg. Miatta hagytam ott a franciákat. Azt hittem ...

Hogy mit hitt, azt nem mondja meg.

– Itt aztán elkapta a gépszíj. Tizenhat hitelkártyája volt. Autót vett magának, drágaköveket. Ezt a házat is ő vette meg.

– Azután?

– Á, semmi. Lett valami gixer. Én csak azt láttam, hogy gyűlnek a számlák. Akkor már hónapok óta nem fizetett.

– El kellett tűnnie innen. Azt mondta, északon kezd új életet. Megfigyelte? Az ilyenek mindig új életet kezdenek.

– Mire maga?

– Én?

Hallgatunk.

– Elkapta a gépszíj – mondja kollégám. A nők ilyenek.

Tudja, nekem mindegy, hogy nyolchengeres masinák, vagy hogy tizenkét karátos drágakövek. Ez meg ugye egyszerű lány volt. Gyönyörű, persze. Az igen.

– Van citrom?

Ülünk a képernyő előtt, nézzük a hiányzó láncszemeket. Jó így nekünk. Isszuk a cukornád levét, mosolygósan, szelíden.

*

Sokféle ember megfordul egy ilyen apró tanodában. Phil, példának okáért. Valami importcége volt, egyszemélyes vállalat. Eladta, amikor megbetegedett. Most itt túlórázik ő is. Kereskedni tanítja a bennszülötteket. Este globalizálunk: emelgetjük a rumosüveget.

A másik, francia. Tánc és illemtanár. Ő csak módjával iszik. Műsorzáráskor átjön érte egy-egy szénfekete gyereklány. Eteti, taníttatja, még férjhez is adja.

– Jól van no! – mondja. Megyek már.

Még cicijük sincs. Úgy szereti őket – mondogatja – ha girhesek.

Hát csak így.

– Te, nézd csak! – mondja a gróf.

Az adást megszakították, a képernyőn rohannak az emberek.

– Horrorfilm! – legyintek.

– Ebből háború lesz!

– Tizenhat hitelkártyája volt – motyogja Axel.

– Visszavennéd?

– Van citrom?

– Jól van, no!– mondja a másik. Már megyek.

Phil feláll.

– Van.

– Természetesen.

Töltök, felteszem a lemezeimet.

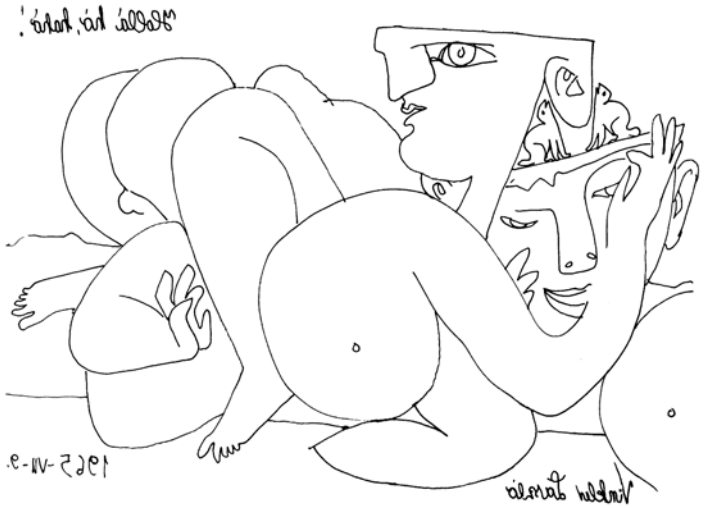

VINKLER LÁSZLÓ: METAMORFÓZIS

A „százéves" Illyésről

ILLYÉS GYULA

Bátyám regénye*

1.

Egyvégtiben mondhatom el, ami itt következik, mert annyiszor elmondtam már. Néha dióhéjban, türelmetlen magyarázatként mondtam el egy-egy akadékoskodó hivatalnoknak, hogy kiadja végre az útlevelet vagy a hagyatéki tárgyalás jegyzőkönyvét. Máskor bővebben mondtam el Párisba utazó barátaimnak, akiket csomag vagy levél közvetítésére kértem meg. Mosolygó kérdéseiktől biztatva – s hogy kedvet keltsek bennük a szívességre – bele-belekanyarodtam a részletekbe is. Így hát a leírásra is kerek egész ez a történet, akár egy gombolyagnyi fonál. Épp csak a végét kell megfognom, magától letekerődik.

Párisban éltem akkor. Páris változatlanul a bujálkodást és a bujakórt jelentette a hazának, a szülőföldnek, Ozorának. Az aggodalmaskodó levelekre tán hanyagságból és fiatalos hányavetiségből sem válaszoltam volna. Ez a szünetlen célozgatás azonban valami dacos is felkeltett bennem. Csak az egészségemet féltik? Csak a vért? (S azt is nyilván csak abban a hiedelemben, hogy az a vér az övék is, a családé is, és bennem csupán átmenetileg csorog, hogy a kitérő után szépen visszacsörgedezzék a családba.) Csak aggódjanak, jókor kezdik! Pénzt se kértem, jól sejtve, hogy Ozora különös törvényei szerint ettől még nagyobb lesz az aggodalom. Bátyám, Feri egyik levelében végre lelkem állapotáról is megkockáztatott egy célzást. Bözsike néni azt kérdezteti, vajon *olyan* gondolataim vannak-e még *mindig*? A leveleket akkor már jó ideje a régi szállásomról hordták utánam, mert újabb címemet sem közöltem. Most mégis hírt adtam magamról, a kezdő írókban oly gyakran párosuló hiúság és kihívás ördögének legyőzhetetlen sugallatára. Napvilágot látott immár második versem, Lenin haláláról, futurista modorban. Elragadott a kísértés. A verset közlő folyóiratból egy példányt – minden írás nélkül – postára tettem. A Bécsben megjelenő s mindössze egy számot ért *Akasztott Ember* volt ez a folyóirat.

---

* Illyés Gyula életművének ismerői emlékezhetnek rá, hogy a *Hunok Párisban* írója regényének a folytatását tervezte, amit a Tiszatáj jelenlegi számában most megjelenő, s a hagyatékból előkerült, de sajnos töredékben maradt anyag is bizonyít. Az eredeti kézirat felzetére maga az író jegyezte oda: „Hunok Párisban. II. kötet." (D. M.)

– Majdnemhogy misét is mondattak – mondta nevető fejcsóválással Feri, amikor már a Sebastopol körúton lépdelt mellettem, kezében a zöld katonaládával.

A családi tanács már nemcsak holmi bordélyház, hanem az eleven gyehenna fenekéről vélt kimenteni, amikor megszavazta testvérbátyámnak a vállalkozást, hogy keljen útra az elveszett fiúért, s vigye már haza. Utazásra, világban való forgásra nem kellett Ferit nógatni.

Eladdig soha nem hagyta el az országot. A szív szerinti, az emberi élet leélésére méltó terület neki is a Cece-Pincehely-Ozora háromszög volt. A magyaron kívül más nyelven csak annyit tudott, amennyivel a falun átkocsizó nagyszékelyi németeket illett riasztgatni. De még aznap nekilátott a csomagolásnak.

Épp csak Amerikát akarta útba keríteni. De erről otthon senkinek sem szólt. Ahogy szavaiból kivettem, valahogy – egy füst alatt – Fábián Gyula nevű katonatársát és legjobb kenyeres pajtását is megnézte volna, a családi megbízás végrehajtása előtt. Ennek a Fábián Gyulának akkortájt tért meg rövid magyarországi látogatásra valamelyik nagybátyja. Gyula velük ment ki Amerikába, a nagybácsival s annak kedves kis hajadon leányával, aki már nemcsak Ferinek, hanem anyánknak is adott fényképet... Gyuláék Rotterdamban tették hajóra a nagy vásári csizmadialádát (mert csizmadiák voltak): Feri is ezért került hozzám jövet Rotterdamnak. Ám a hajóraszállás mégsem ment olyan egyszerűen, ahogy a Feri a Sión való csónakázások nyomán elképzelte. Papírok kellettek, s Feri úgy döntött, hogy a papírokat Párisban várja meg.

– Addig kényelmesen elintézhetjük itt a te dolgaidat is.

Megállt, letette ládáját a járdára. Kivette levéltárcáját. Pénzt kezdett nyálazni.

– Ezt küldi apánk. A dolgaid tisztázására.

Vagy ötszáz franknyi összeg volt. Gondolkodtam, de aztán mégis átvettem a szeretőim, hitelezőim és törvénytelen gyermekeim kiegészítésére szánt összeget. Nem tartoztam én egy fillérrel sem senkinek; az apámnak sem! – ebben a hiszemben voltam. Most tartozzak – akár az apámnak is? Feri tekintélye fogadtatta el velem a pénzt.

Három évvel volt idősebb nálam. De nem ez volt köztünk az igazi különbség, ami oly lenyűgöző tisztelettel és szívfájdító csodálattal s mindezek ellenére szeretettel töltött el iránta. Ő volt az, akivé én nem sikerültem. Minden erőfeszítésem ellenére sem, amit erre pazaroltam, amióta eszemet bírtam.

Siklómozgású, egyenes fiú volt. Amióta nem láttam, egy kicsit megvállasodott. De ettől is csak karcsúbb, egyenesebb, fiatalosabb lett; szinte még fiatalabb, mint az esztendőknek dolga ővele az lett volna, hogy a fiatalságnak valami eszménypéldányát bontsák ki belőle. Vidám volt, magabiztos, jobban, mint valaha.

Rásandítottam. Kamaszarca, amelyet hajdan annyiszor tisztított öreges töprengés, ragyogó-fölényesre ért. Az én kerek fejemmel és lapos mongol orrommal ellentétben az ő feje hosszúkás volt; erélyes homloka alatt nemesen hajló, a cimpáknál egyenesre vágott sasorral. Az egészben valami törökös könnyedség és erély.

A törökök rondák. Amit a magyarok egy típusáról szólva törökösnek mondanak, az inkább a perzsa miniatűrök alakjait idézhetné az ember eszébe. A kegyetlenség és ravaszság vonásainak sötét vegyülete helyett a merészség és erély nyílt harmóniáját, ragadozó, de megvesztegető férfias bájt, élvetegség helyett gyermekes élnivágyást.

Feriben nyoma sem volt a szép férfiak öntudatlan magukkelletésének, tudatosságának, ami szépségüket oly elviselhetetlenül asszonyossá teszi. Nem pillantgatott ő az útjába eső tükrökbe. Fellépése – férfi és női társaságban egyaránt – nem azért volt oly biztos, mert hiú volt; törődött is ő a külsejével! Hanem csupán azért, mert gyermekkora óta megszokta, hogy ahol csak megjelent, a tekintetek látható élvezettel rögtön feléje fordultak; előlegezték neki a sikert, ami aztán nem is maradt el, de már Feri természetessége miatt. Hányszor éreztem ezt – és a köztünk lévő születésbeli adottságot –, amikor egy-egy vasárnap délután mellette baktattam végig az ozorai főutcán! Legényes járásában nem a tetszeni vágyás volt a rugó, hanem az a kikívánkozó elégedettség, amely a láb minden lépését, a fiatal test minden mozdulatát külön élvezetként fogadta. A házak előtti padokon vagy fatörzseken üldögélő parasztok messziről felénk néztek, az addig egy vonalban sorakozó fejek egymás elé és fölé rendeződtek, a szájak jó ízzel készítették a megszólítást vagy a feleletet. „No, Feri, muzsikál a cipő?" – mozdultak a nyelvek, átugorva a szokásos adjon istent vagy szervusz öcsémet. Feri hol az üldögélők, hol az udvarok felé kaszált nem zsákmányt, hanem látványt ragadozó tekintetével, s már tudta addigi tudomásának pótlékát is, hogy hol süllyedt veszélyesen alacsonyra a górében a kukorica, hol döglött el vagy fialt meg a féltett süldő, hol pántolták meg vagy pótolták újjal az eltört kocsirudat. Feri egy köszöntő szaván a rékliből kinyúló karok egy rántással megállították a kút kerekét; a pörgésben összefolyt küllők láthatóvá lettek, a szöcske varkocs piruló lányképre cserélődött. Sóvár szívvel éreztem, hogy Feri porcikáinak minden mozdulatával benne van abban a közegben, amelybe én épp csak beleszülettem.

Ahogy ott az ozorai főutcán az életben is úgy kullogtam nyomában. Gyerekkorunkban nem sokat törődött velem. Ha anyánk néha nyakába ragasztott, ügyeljen rám, a határ első árokpartján leültetett, s karikázott máris tova egyívású pajtásaival. Mi az én pendelyes koromról a családköri anekdota, amely otthon, szülőhelyén hetvenéves koráig sem kopik az emberről? Az, hogy egyszer a Sió-parton fürdés közben ellopták a nadrágomat, s este két lapulevél közt somfordáltam nagy orrszipogás közt haza. Ferié az, hogy négyéves fejjel

az urasági istállók mellől elcsábította a pusztajáró szenzálokat, hogy ne azokat a poszka borjúkat nézzék, hanem a mienket, mert az is eladó, ennyiért és ennyiért. Apánknak, mire előkerült, már csak tenyerét kellett nyújtania a foglalóval bélelt parolára. Feri szemében már akkor öt pár tekintet csillogott, fülében öt pár fül fülelt, ami kezdettől fogva őrá is azt a szólást illesztgette: öt zsidó veszett el ebben a gyerekben. Feriben nem vesztek el a zsidók, sőt az évek folyamán megszaporodtak. Nekem ájtatos szentképgyűjteményem volt, neki házinyúlgyűjteménye, galambgyűjteménye, sőt egy nyáron fehéregérgyűjteménye, amíg rájuk nem kellett ereszteni a macskát, mert rejtelmesen úgy sokasodtak, hogy a béresek még esztendők múlva is hajigálták a határban az ösztökét egy-egy piszkos-fehér mezei pocok után. Ferinek őze volt. Nagyapa nyájaiban külön az ő számára nevelődő bárányai voltak. Mindene volt, még egy ezüstcsövű távcsöve is volt. Sobri József a mi környékünkön esett el; Sobri ezüst kápapisztolya is Feri birtokában volt. S mindez az ő saját szerzése folytán s mindez érezhetően a legmegfelelőbb helyen. Amikor néztem a keresetlenséget, ahogy Feri egy-egy későbbi tulajdonát szemügyre vette, feléje indult, rátette kezét. Már a rátekintés pillanatában természetszerűleg az övé volt. Nem értett zenét, de egy rekedt tárogatója is volt.

De legjobban pajtás-gyűjtő képessége nyűgözött le. A nap minden szakában borzas üstökök jelentek meg sövényünk felett. „Feritek itthon?" – kiabáltak be az udvarba, hol magányosan foglalatoskodtam Feri egy-egy kiselejtezett élő vagy élettelen szerzeményével. Az anyai gondosság iskoláinkat szülőhelyünktől távol végeztette velünk. A tanulmányi láncolaton mindenütt Feri távozása után következtem, így esvén a dolog, hogy egy helyen egy évnél tovább többet együnk sem töltött. Az első órákon a tanítók és később a tanárok derűre kész arccal harsogták felém közös családi nevünket. Ám hamarosan leültettek. Úgy hulltam vissza, mint a pénzdarab, amely – meglepetésül önmagának is – a várt aranycsengés helyett ólomkongást hallatott. Az első napokban a konviktusi diákok vidám zajgással gyűltek körém, bonyolult bélyeg- és ásványcseréket ajánlottak, tisztséggel kínáltak a labdarugók és a kongreganisták egyesületében, tanácsért és hitelért fordultak hozzám; de aztán elmaradtak.

Feri négy gimnáziumot végzett, kedve ellenére s csak annak a csábításnak engedve, hogy ez a kapuja a hajósinasságnak, a tengernek! A családi jómód első döccenőjekor örömmel hagyta ott az iskolát. Ösztöne megsúgta, mi az ő igazi tengere. Hol lelhetett volna olyan neki való elemet, mint abban a háromszögben, ahol, bevallhatom, mindenek múltán már nekem is soha be nem járható végtelen zúg, annál vonzóbban, minél messzebb szakadok tőle? Jó ösztöne azt megsúgta, hogyan hajózzon ebben az óceánban. Nem arra kanyarodott, ahol a család kocsmárosokkal, kántorokkal és jegyzőkkel sógorosodó része vitorlázott egyre ingatagabban s félszegebben, mert se itt, se ott. Nagyapa juhnyájai atlantiszba merültek, de felettük a pusztákon, a faluvégeken, sőt a nagygazdák

portáin is ott lebegett a régi nagyság híre. Feri az ozorai főutcán nagyapa számadói méltóságával ült a teli szénásszekér tetején, s biztatta vágtára a gömbölyű lovakat. A megmaradt vagyon és tekintély semmivé foszlik, ha Feri is beöltözik a községházi írnokokra is kötelező porcelánnadrágba és teniszcipőbe. A szénásszekéren tarkóra csapott zsíros kalap körül ott vibrált a négy gimnázium ráadásfénye is. A család nagy útjának Feri volt a folytatója, a „lehetőségeket" ő ragadta meg. Mindenhez értett. Nemcsak szeme és füle volt mindenre, hanem szimata is. Ozorához kilenc kilométer a vasútállomás. Oda az isten is rendszeres gépkocsijáratot szánt. Az elég egyenetlenül elosztott családi vagyonból már félig kamaszfejjel összeígértetett magának annyit, amennyi két gépkocsi és egy szabályszerű társasgépkocsi árához és egy műhely berendezéséhez szükséges. Ehhez azonban a mesterséget is meg kellett tanulnia. Megtanulta, végigcsinálta az inaskodást.

Nyilván ennek volt köszönhető, hogy fején most szép munkássapka díszlett. Öltözékének többi darabjával is szerencsésen beillett a Sebastopol út forgatagába. Ozorán minden új ruha először is vasárnapinak készült, vagyis évtizedekre; a szabó számot vetett a tulajdonos későbbi testi gyarapodásával. Durva szövésű, gyűrött és lötyögő, mesterlegényes kék ünneplőjében Feri semmivel sem ütött el a körötte nyüzsgő bennszülöttek készen vásárolt ballonjától, amely éppoly gyűrött, éppoly durva szövésű és éppoly rossz szabású volt. Nyilván része volt ennek is abban, hogy Feri otthonos biztonsággal tekintgetett körül, s tört utat – engem is megelőzve – a járókelők közt. Elértük a Szajnát. A Szent Mihály hídjára léptünk. Szándékosan vezettem erre, némi kerülővel.

– A Szajna – mondtam.

Feri is az újonnan jöttek törvényszerű válaszával felelt:

– Ez az egész?

Majd, amikor a Notre-Dame felé kellett csavarnia fejét:

– A híre nagyobb.

Csak bokáig járt a városban, amelynek élete és múltja nekem hétről hétre feneketlenebb mélység lett. Nem is tudtam, mihez hasonlítsam Feri viselkedését. Úgy néztem rá, ahogy a tanítványok nézhettek Jézusra, amidőn mezétlábosan megindult a habok tetején. Azt hittem, itt én leszek fölényben kettőnk közül, vagy legalább itt melléje emelkedek. Kinyújtottam a karom az Új Híd irányában, aztán a Szent Mihály tere felé. A város szívében álltunk. Feri helyeslő bólintással követte karom mozdulatát. Úgy vette tudomásul, nem is tudomásul: nyugodt tekintetével úgy vette birtokba a világ szívét, ahogy egy alkalmas birkalegelőt vett volna, ha a sors juhásznak hagy bennünket. Helyzetem nem változott. Örök bojtárságra kárhoztattan kaptattam mellette, a született számadó mellett.

Szorongás szállt meg: nem fogom én olyan könnyed felsőbbséggel visszaverni tudni a család Feri hozta kívánságát, ahogy eleve elgondoltam, nem minden elégültség nélkül. A hídról balra kanyarodtunk, mentünk a Szent Mihály rakparton. Fölnéztem a szobára, ahol Vera lakott, ahol Miller és Sós tán most döntik el a vitát, hogy „tárgyábrázolás" helyett (melybe Picasso belefúlt) eszmét vagy érzést kell-e megfestenie a holnap avagy a „következetes" absztrakt festőjének, s úgy éreztem, mintha máris rabszíjon vezetnének. Itt még nehezebb volt a járás, a parti könyvesládák előtt bámészkodók miatt. Feri már kézzel igazgatta szét őket maga előtt. Átmentünk a Notre-Dame előtti téren. A templom oldalánál kellett elhaladnunk.

– Sose meszelik? – kérdezte Feri.

Már lebecsülő mosoly sem volt bennem. Fölvillant előttem az a gyönyörű sárgásra meszelt templom, amelyhez Feri ezt a füstmarta, pucér kőalkotmányt hasonlította. A Cinca akácai fölé magasodó ozorai templom villant elém, ott a Várdombon, mindennél hatalmasabb, és szívembe sóvárgás csavarodott. Végigmentünk a Notre-Dame mellett, a Vörös hídon át befordultunk Szent Lajos szigetére, a víz partján vezettem Ferit, az Orlans rakparton. Üzletből, utcáról ismert szigetbeliek jöttek szembe velünk, franciák, köszöntöttem őket. S hirtelen megéreztem, sose köszöntöttem még ilyen természetes egykedvűséggel őket. Először éreztem, hogy egyenrangúnak tudom magam velük.

2.

Az ötszáz frank volt az oka, de csak közvetett oka, hogy Ferit még az este vendéglőbe vittem. Nem vacsorázni, de ebédezni sem vendéglőben szoktam, s most sem a mohóság, nem a hirtelen kapott pénz ösztönzött rá. Még a pénz beváltása előtt meg akartam mutatni, talpon állok én a magam emberségéből, Ozora kegyeskedése nélkül is!

Feri megmosdott, felhajtotta a maradék tejet, elnyúlt az ágyon, ropogtatta csontjaiból a hosszú üldögélés gémberedettségét. Beszéd közben szundított is egy-egy sort. Csak ő beszélt. A huszonnégy órás utazás alatt csak a szeme fáradt el. Hunyt szemmel beszélt. A mondat közepén elnémult, egy ideig egyenletesen, hallhatóan szedte a levegőt, aztán egyszerre – anélkül, hogy szemét kinyitotta volna – folytatta a szót, de nem ott, ahol abbahagyta. A mondandó közben le-lebujt az álomba, hasonlóan a bujkáló karszti patakokhoz. A tárgyilagos beszámolót (hogy mit ért el s mit tervezett Ozora) szokatlanul a legszemélyesebb vallomások váltogatták. Nagyapánk még most sem osztja szét a vagyont; amíg él (már a kilencven felé járt), „nem adja ki kezéből a merőkanalat", mert most is ő látja legjobban; „melyik tányér üres" és „ki hogyan kanalazza a levesét". Ez okos is, mert nem szólva az árva, a más faluba szakadt unokákról, akiket messziről is ő „etet" – ő, Feri is, legelőször vele értett szót

a gépkocsijárat dolgában. A garázsnak való házat is együtt nézték ki. Már csak asszony kellene, nemcsak abba a házba, hanem a vállalkozást megindító külön álláshoz, a külön joghoz is. Az öreg állt mellé ennek az amerikai kislánynak a dolgában is, mert hát... Mert Ferinek, mint különben kisiskolás kora óta mindig, volt már otthon kiszemeltje is, ezúttal a család helyeslésével. De hát a lányok!... Feri itt nyugodtan szundíthatott: tudtam én s a kettőnk közti fájdalmas különbségben később elég nyomós része volt annak is, hogy az ő kiszemeltjei legtöbbször őt szemelték ki, és ő – számot sem vetve a lehetőségekkel – tulajdonképpen a készben szemelgetett. Velem (mint a kisebbel, akinek nem szokás vagyont hasítani) az a terv, végezzem el a jogot Pécsett, apánk öccse addig még a vármegyénél lesz, s így egy egész életre nyitva a kapu. Visszamehetek, vissza, annak semmi akadálya nem lesz. Azon az úton például, amelyen annak a mozgalmas éjszakának végén átkocsiztattak a határon, akár holnap is visszatérhetek: Feri zsebében ott a pecsétes vármegyei irat, hogy az iskola óta mindmáig a legpéldásabb életet éltem a tanyán. Legjobb is volna, hogy még az ő amerikai fordulója előtt (amelyről otthon semmit sem tudnak) hazaindulnék.

Nem voltam még fölkészülve a küzdelemre. Igyekeztem kibújni a hurokból.

– Gyerünk, járjunk egyet! – mondtam, miután a gyakorlott tapintással megolvastam nadrágzsebemben és saját készítésű levéltárcámban frankjaimat. Nézzük meg Párizst!

– Innen is látom – mondta Feri az egyetlen ablakhoz tápászkodva és a szűk utca hosszán a Szajna felé tekintve. A túlsó part a Borpiac kietlen raktárait kínálta.

De végül mégis kötélnek állt.

Már szürkület. Egy perc alatt átvágtuk derékban a kis szigetet. A Bourbon rakpart magas kőgátján lépdeltünk. A Pimodan-palota előtt, a híres jó horgászhelyen álldogált még egypár kései horgász. Munkások voltak, akik a gyár után most hétköznap is leszaladtak egy kis pihenőre. Hosszú bambuszpálcáik végén a még hosszabb zsineg reménytelenül rángott a piszkos víz sodrásán. Feri lekanyarodott hozzájuk. Közvetlenül melléjük állt, egyikőjük kezéből majdnemhogy kivette a botot, hogy kitapasztalja azt a kis csalafinta kerekes szerkezetet, amellyel a fonalat egy pillanat alatt vissza lehet tekerni.

– No, sok szerencsét! – mondta magyarul a horgásznak, miközben búcsúzóul bizalmasan a vállára vert. A bennszülött meglepetten kapta föl fejét, de aztán Feri arcába tekintve elmosolyodott és bólintott.

Átmentünk Marie hídján. A Rivoli utca felé közeledtünk.

– Ide járok vacsorára – mondtam, ahogy a kis térre értünk (a Jouy utca sarkán), ahol Trinquecostes-nénak a „Bordeaux-viharharanghoz címzett vendéglője állt, bejárata fölött a kis játék hajóval.

Mint egész Ozora, Feri is takarékos volt.

– Futná még a hazaiból – mondta.

– Csak gyerünk – mondtam, belépve előtte a helyiségbe.

A franciák a tyúkokkal fekszenek, így a vendéglő már félig üres volt. Az utca felé eső asztalok felett el is oltották a villanyt (kivéve persze az ivópultot), s csak az alagútszerűen hosszú helyiség mélyén ragyogott a fény. Öt-hat asztalnál ült még vendég, nyilván svájciak; ezek is már üres feketekávés csészék körül. A kis ablaknál, ahol a konyhából kiadogatták az ételt, a két felszolgáló evett, fehér kabátban. A mellettük levő asztalhoz telepedtünk le. Maga a tulajdonosnő lépett hozzánk. A hátam mögé eső asztaltól kelt föl, a két elválhatatlan svájci mérnök, Proquitte és Swick társaságából, ahogy hátratekintve láttam. Köszöntöttem őket.

Trinquecostes-nél kezet nyújtott. Úgy illett erre, hogy bemutassam Ferit.

Madame Jeanne – ahogy a meghittebb vendégek nevezték – azonnal rákezdte. A jókedv fürgén bujkált a szájszögletéből a szemébe, szembogarából a füle felé arra a tejjel és paradicsomlével telt, egészségesen feszülő arcán. Megjártatta szemét rajtunk, ahogy előtte álltunk.

– Kezdetben a papa ügyesebb volt – mondta.

Aztán, célozva, hogy hányszor tértem be egy pohár vízre, vagy – mikor a pékek már bezártak – egy font kenyérért:

– A szokásos nagy kirúgás a hámból?

Bort is rendeltem, a teljes menü mellé.

Az ételeket is maga Madame Jeanne tette asztalunkra, persze ezúttal is azokkal a burkolt – s néha nem is burkolt – tréfás megjegyzésekkel, amelyek már úgy hozzátartoztak az ő mondataihoz, akár az alany és az állítmány. Mért nem két tojást kérünk a zöldséglevesbe, férfiakhoz két tojás illik! A *gigot*-tól lesz az ember jó *gigolo*! Udvariasságból el-elnevettem magam; de éreztem, hogy bele-belepirulok, Feri miatt, noha tudtam, semmit sem ért belőlük.

– A legjobb szerelmi bájital! – mondta Madame Jeanne, elénk téve a fél liter vöröset. Aztán egyenest Ferihez fordulva: – Ivott már bort?

Trinquecostes-né abbn a homályos hiszemben élt, hogy a bor a világon csak Franciaországban terem. Az bizonyos, hogy a Proquitte és Swick nyomában ide járó svájciak nem éltek, magam sem éltem annyira ezzel az itallal, mint az ő – ugyancsak ide járó – földijei.

– Valódi bordeaux-i – mondtam Ferinek. – Úgy idd!

Most vettem észre, hogy Feri – bár szeme állandóan felém csillogott – nem engem néz. Pillantása egy kis rezzenés után ugrott rám vissza. Fölemelte poharát. Mintha egy árnyalattal magasabbra emelte, vagy akarta volna emelni. Mintha karja arra a mozdulatra lendült volna, amellyel poharunkat távolabb ülők egészségére emeljük, a koccintás jelképéül. De nem fejezte be a mozdulatot. Egyenes tartással itta ki a bort, pillantását a mennyezetre irányítva.

– Nos, milyen?

Újra kellett tölteni neki, hogy véleményt megmondhasson; annyira nem a bor járt az eszében. Közönséges kocsisbor volt, amilyet nálunk Ozorán a csapraütésig legalább három éven át fejteni illik. De Madame Jeanne-nak csak ezt fordítottam le, mivel saját terméséről volt szó.

– Itt a vöröset is kénezik? – kérdezte Feri.

Erre Madame Jeanne vissza is vonult a maga asztalához, a konyha mellé.

– Az ott ki? – kérdezte Feri.

– A tulajdonosné.

– Nem az. Az a másik. Pincérlány?

– Ki?

Oldalt kaptam a fejemet, s amennyire az illendőség engedte, hátratekintettem. Madame Jeanne asztalánál a két mérnökön kívül is ült valaki. Valami nő; leány – csak ezt láthattam. Nem ismertem.

– Nem pincérlány – magyarázott magának Ferink –, mert akkor a másik asztalnál ülne.

Szeme ismét azzal az ingerlő ürességgel csillogott rám. Tekintete, hajszálnyira tőlem, ott húzott el halántékom mellett.

– Bordács bácsi megvan? – kérdeztem. Még semmit sem kérdeztem hazultól.

– Bordács bácsi meghalt – mondta Feri. Arca férfias komolyságba öltözött, szinte ünnepélyibe. Addig csak felnőttek arcán láttam olyan komoly méltóságot. A választéknál megsimította haját.

– Cecén mikor jártál?

Erre rögtön elnevette magát.

– Búcsúzni! Most két hete. Mielőtt elindultam. Lóháton mentem át! A Hejhónál eleresztem a kantárt: na öreg Sárga, milyen az emlékezeted? Befordult magától, az ivó elé, mintha most is ha apánk kocsijával kocogott volna.

És nevetett, hogy a fejét is csóválta belé.

– S nagyapáék, a ceceiek?

– Ott a levél a csomagban – mondta Feri, de még most sem végzett a nevetéssel. Hirtelen az az érzésem támadt, nem is azon nevet, amit mond. Ahogy az előbb sem attól komolyult el oly szép férfiasan. Arra a sokszor látott képre kellett gondolnom, ahogy az uradalmi lovász „produkáltatni" szokta a többméteres kötőfékre fogott gyönyörű fajcsikókat a grófi vendégek félköre előtt. Hogy táncoltak, bókoltak, ágaskodtak azok a tükrös-szőrű fiatal állatok, nem a vendégeknek, hanem a füttyentgető és cuppantgató kis lovásznak. Feri most sem engem nézett.

– A katonaság kitelt? – kérdeztem, s figyelni kezdtem arcát.

– Hó, a katonaság! – mondta Feri kedves mosollyal, és élénken, bőbeszédűen belekezdett, hogyan végzett katonai szolgálatával. Úgy beszélt, úgy mo-

solygott, mint amikor jelenlétünkben valaki telefonba mond el távoli ismerőseinek egy ízes történetet.

Hátranéztem.

Igen, az az ismeretlen lány Ferire függesztette tekintetét.

Az udvariasság nem engedte, hogy fizetésre Madame Jeanne-t, ha egyszer már ül, magunkhoz kocogtassuk. Én léptem az ő asztalukhoz, megkezelve persze Swick-kel Proquitte-tal és az ismeretlen lánnyal is. Csitri kis szőkeség volt, még ekkor sem láttam belőle többet.

Feri a mi asztalunknál maradt. Átvetett lábbal állt, tenyere élével feltevésre kész sapkáját kefélgette. De aztán egyszerre, könnyed járással hozzánk indult.

– A bátyám. Proquitte úr, Swick úr. – A leány nevéből magam is csak valami „Dette”-t véltem hallani.

Swick elé már oda volt készítve a napi elszámolás nagy árkusa és a tűhegyűre faragott, pontoskodó mérnöki ceruza.

– Helyet Attila unokájának! – kínált széket alánk tréfás alázatossággal Proquitte. Ismeretségünk elején vele beszélgetve is elkövettem azt az ostobaságot, hogy részletesen feltártam neki a magyarok eredetét. Most már tudtam, hogy az a jámbor hivalgás a nagy királlyal az ő szemében, mint általában a franciákéban, annyi volt, mintha egy hajdani teknővájú cigányt szemeltem volna ki ősnek. Ez volt az egyik tegez, amelyből csipkelődésének nyilait szegezte. A másik tegez pedig – attól fogva, hogy hónom alatt megpillantotta Tzara egyik verseskötetét – a *Dada* iránt való hódolata. Ifjú diákként jelent volt abban a zürichi kabarében, ahol 1916 amaz emlékezetes napján Tzara a dadaizmust kikiáltotta. Harmadik tegeze... jókedvében az egész kis ember csak úgy feszült az egészséges csipkelődhetnéktől. Az [Hiány a kéziratban. – A szerk.] fajta forradalmár volt.

Feri derűs nyugalommal ült helyén. Jóalakú mosollyal hallgatta az idegen beszédet – arcát mindig a beszélő felé fordítva –, ahogy az ember a kicsinyek csacsogását hallgatja.

Mivel tehettem túl Proquitte-n? Azzal, amivel szoktam.

DOMOKOS MÁTYÁS

„Öreg szivek” költője: Illyés Gyula

1.

„Öreg szivekben élsz és így a jó”, írta Ady Endre születésének centenáriumára Illyés Gyula, és most, 2002-ben, az ő születésének századik évfordulóján lapozgatva utolsó korszakának verseskönyveit, egyre inkább hatalmába kerít az a föltételezés, hogy a halhatatlanság lappangási idejének letelte után Illyés Gyula költészete is azokban az öreg szívekben támadhat föl először új életre, akik rövidebb-hosszabb ideig közös történelmi időben éltek a költővel. Az ő írásai is segítették öntudatra ébredésüket, formálták gondolkodásukat, az ő művének üzenetével egyetértve és vitatkozva próbálták megérteni a világot és a magyar múlt történelmi tanulságait, jelenbeli társadalmi tennivalóit. Jónéhány nemzedékembelinek a *Nyugat* első három generációjának az írói, köztük Illyés Gyula adtak szives kalauzt, amely eligazított a nagyvilág kultúrájával való megismerkedés közben; az ő műve is iránytűként szolgált a tisztes helytálláshoz és a magyarság értékeihez való hűséges ragaszkodáshoz, mint aki népének „előljárójaként” is tudott viselkedni, ahogyan Bernáth Aurél jellemezte változatlan szerepét a folyton változó magyar világban; a létezés titkain töprengő elmék számára pedig biztató vigaszt sugallt, amikor az egyetemes kiábrándulás életérzésében gyökeret vert filozófiákkal szembefordulva volt bátorsága arról beszélni, hogy „nem a szív: a lét lett istentelen”. *(Esti dal)*

Az ő műve körül is megteremtődött a nagy értékekre jellemző varázskör, jóformán fellépése pillanatában, amin azonban csak akkor tudunk belül kerülni, ha megértjük és elfogadjuk Illyés teremtő művészetének alkati sajátosságait, ihletének a természetrajzát. Ez nem magától értetődő, hanem bonyolult szellemi organizmus, de régesrég átvilágította már a magyar irodalom kritikai tudata.

2.

Illyés Gyulát már első kötetének, a *Nehéz föld*nek (1928) a versei alapján „több ösztönű” költőként jellemezte első jelentős kritikusa és nemzedéktársa, Németh László. Úgy látta, hogy verseiben jelen van ugyan a népdal ősi dallama, de a zsellérek világából a modern magyar lírába Párizs felől érkező fiatal költőnek a képzelete nem a paraszti tehetségé, mert legkonkrétabb képeinek is van „némi metafizikai nyilallása”; a formát tekintve pedig szabad versei poliritmikusak, „egy tagoló s egy időmértékes hajlam interferenciája” vegyül össze soraiban, s alakítja ki, hol görögös, hol pedig Berzsenyis atmoszférájú versbeszédét. De ami a leglényegesebb ebben a mélyre látó kritikai diagnózisban: az a „távoleső versösztönök spontán összehangoltsága”, vagyis hogy nem valamilyen esztétikai, netán teoretikus programnak, hanem egy veleszületett és szerves költői természetnek köszönheti létét s ezáltal hitelét.

Nem tudom hogyan, de valószínűleg nem is érdemes találgatni, hogy ebből a több ösztönű költő-alkatból következik-e, de – hol szerkesztőként, hol pedig kritikusként –

évtizedek óta foglalkozva a költő verseivel, egyre erősödik bennem a meggyőződés, pontosabban: halmozódik a tapasztalat, hogy az Illyés-vers egyszersmind *több rétegű* is. A legvilágosabb, a legegyértelműbbnek tetsző költői szó mögött is rendszerint ott gomolyog egy leplezett és súlyos, ki nem mondott tartalom is. Olyan utalások rajzása, amely az olvasóból, ha kellőképpen tájékozott valósággal előhívja a képzettársításoknak olykor a teljes illyési lírán végigcikázó sorozatát.

Mondok egy apró, de jellemző példát, mintegy a latinok bölcsességét illusztrálandó, mert tőlük ered a szólás, hogy: in minimis Deus est maximus. Ami hűtlen hűséggel fordítva annyit tesz, hogy az apróságokban villan meg igazán a lényeg. – Éppen húsz esztendővel ezelőtt Illyés Gyula hátrahagyott verseinek összerendezője és szerkesztője lehettem; az anyagot, a versek gépelt kéziratát Flóra néni bocsájtotta a tervezett kiadvány rendelkezésére (amely aztán *A Semmi közelít* címmel látott napvilágot), és az anyag rendezése, a versek szövegének gondozása jónéhány fejtörést okozó talánya között máig megoldatlan – s valószínűleg megoldhatatlan – rejtvénnyel szolgált a következő hétsoros, 1979-ben („életemnek dupla hetes évében", ahogy egy másik vers aposztrofálja ezt az időpontot) keletkezett szösszenet gépiratos szövege:

Próba után

Noé, kilépek. Tárva a bárka-ajtó. Ámbár
utas nem jő ki rajta több se. Jobban
sikerült, mint hitted, Uram!...A vásár!
Végül is beleszóltam –
csend, rend mögöttem.
Mindent megettem.

Ki mondja ki elsőül: „Jól van"?

„Elsőül" is, a *„mögöttem / megettem"* rímpáron akadtam fönn. Azon, hogy a *megettem* forma nem sajtóhiba, illetőleg gépelési hiba következménye-e, a vers első szó szerinti jelentéséhez természetesebben illő *megtettem* helyett? Ez a rímlehetőség ugyanis evidensebben fejezné ki azt a feltételezhető versmondanivalót, hogy megélt élete hetvenhét esztendeje alatt a költő mindent *megtett,* amit rárótt tehetsége, és az általa is vállalt-alakított költő-szerep. A rímpárt megelőző sor ugyanis gyaníthatóan erre utal: „Végül is beleszóltam –" (De ennek a sornak a jelentéssugallatairól majd a későbbiekben ejtenék néhány szót.) – Hát persze! mindez nagyon ésszerűnek és meggyőzőnek tűnhet, már amennyiben figyelmen kívül hagy(hat)nánk Illyésnek fiatal párizsi éveit, s a klasszikus avantgárd íróin és játékos észjárásán iskolázott szellemét, amellyel aligha hagyta volna ki a „megettem" szó duplafenekű jelentéséből adódó kísértést. De nem is kell különösebben szürrealista vagy expresszionista hajlandóság az effajta fogalmazásbeli játékokhoz, hiszen ösztönösen ráérzünk arra, amit az anyanyelv, a köznyelvi beszéd ősidőktől fogva amúgy is tartalmaz, hogy: ami mögöttünk van, a megélt múlt, azt megettük, megemésztettük.

Versbeli példát is idézhetek: „Szájadban kerekednek / a megevett napok", írta a fiatal Lator László 1949-ben, *Zord idő* című versében. S magától Illyéstől is, aki egy emberöltővel később ilyen képet használ: „Ez az idei év is, amelyet lám megéltem –: / megevett!". Amit azzal fokoz a vers, a *Különös kannibál* zárósoraiban, hogy „ülök fegyelmezetten / ház előtt, kerti székben, / művelt barátaim körében // lám újra túl /

a napi önemberevésen." S ugyancsak egy öregkori versből: „Fogtuk, faltuk a világot, de fordult: / ő töltekezik – mivelünk." (*Hegyi város)*

További nyomós érv, hogy Illyés öregkori verseiben feltűnően elszaporodnak, ha mondhatom így: a fura aranyjánosi rímek, a kínrímek határán mozgó rímjátékok. Ilyeneket lehet például kipreparálni *A Semmi közelít* anyagából: „kilónként – Klióként" *(A közel és távol);* „az Ur – á jour!" *(Kórházi emlékkönyvbe)*; „lakunkba ő – ‚á Dieux!" *(A háborútól rettegőknek)*; „Trieszti – kiereszti" *(Lentfeledettek)*; „befelé – / s három sorral később, mint visszacsapó rím / mit ér a té?! (Mármint a tej. *Három vidéki kép)*; „teljhatalom – pejlovamon" *(Teljhatalom*. Erről biztosan tudni, hogy 1983 legelején írta.) S ugyancsak a végső versek között ad ő maga önigazoló költői magyarázatot, hogy mindez miért történik, s hogy mennyire tudatosan: „Mikor hitele semminek / nincs, hogy hova vihet: / rímek, olcsó rímek, / ti adjatok hitet / (mit bánom: »magyartalanul«) / nyújtva így »kezetek« / halott »kezeitek« – Mennyi tömérdek, rengeteg." (*Mikor hitele semminek*... vsz. 1982) És ugyancsak a posztumusz kötet *Tördelékről tördelékre* ciklusában nyíltan Arany János „Mondacsaira" és „Akadémiai papirszeleteire" hivatkozva: „Mit lapozok föl ma legalább / a »Johannak megtett« Aranynak / díszkötetében? Az unalmak / perceiben rótt írka-firkát, / tudósülések papirgalacsinját. / Ahogy a fémjelzett halhatatlanok /közül ő idáig kacsint: ládd / élek! Ember vagyok!" *Életjel)* mi magyarázhatja éppen a „poeta doctusok" vonzódását a kényeskedők fülének triviálisan hangzó rímek iránt? Talán az is, hogy a legmagasabb rendű igazság, ahogyan Friedrich Schlegel mondta, mindenkor rendkívül triviális.

E nyomós érvek és idézetek ellenére változatlanul úgy érzem, hogy a kérdés (megettem? megtettem?) tulajdonképpen eldönthetetlen. De nem is kell eldönteni, mert akár így, akár úgy: a vers varázsköréhez eltéphetetlenül hozzátartozik. Annyi minden mással együtt.

3.

A tollhibának is minősíthető mikrofilológiai rejtvény mellett akadnak még más, a teljesebb értelmezés szempontjából lényegesebb felidézni valók is: olyan kérdések, amelyek kimondatlanul ugyan, de az illyési világ ismerői számára nyilvánvalóan kapcsolódnak a teljes életműnek e hét sor mögött is meghúzódó asztráltestéhez. Egy eszményi költői szemináriumon a *Próba után* tesztpróbája, kísérleti vizsgálati eszköze lehetne annak: ki mennyire ismeri és hogyan értelmezi ezt a „több ösztönű" költői jelenséget.

Itt van mindjárt a Noé és a bárka víziója. Ez a kép, mint a magyar kulturális nemzettudat kincseinek átmentésére szolgáló metafora, először Illyés nevezetes *Haza, a magasban* című versében bukkan elő, a második világháború és a hitlerizmus fenyegető történelmi özönvizének előestéjén, és jellemző fintoraként az akkori időknek, a költő által egyébként oly mélyen megvetett „körúti sajtó" hasábjain, *Az Est* 1938. február 6-i számában látott napvilágot. Érdemes fölidézni, milyen napi események gerjesztették akkoriban az új apokalipszis előérzetét? – 1938. január elsejének hajnalán mintegy százezer röpcédulát szórtak szét Budapest utcáin, amelyeken ez az egyetlen, lakonikus kijelentés volt olvasható: „1938. Szálasi!" A tengelyhatalmak ezekben a napokban ismerték el Franco kormányát. A Márciusi Front által a Centrál kávéházba összehívott írók, újságírók találkozóját a rendőrség feloszlatta, Pest vármegye törvényhatósága pedig vitéz Endre Lászlót, aki később Eichmann-nal együttműködve kiemelkedő szerepet játszott a deportálásokban, ugyanekkor választották alispánná. (*Magyarország törté-*

nelmi kronológiája, III.) Az „új tatárhad, új kufárhad" toposza ebben az antológiadarabbá vált versben tehát nem volt (akkor sem) költői túlzás. Ez a kis történelmi lecke, kezdőknek és haladóknak és feledékenységre oly igen hajlamos felebarátainknak, azért se haszontalan, mert az úgynevezett „closed reading": a művek születésének helyére, idejére, körülményeire és szellemi környezetére fittyet hányó szövegolvasat ennek a versnek – ennek a versnek is – az indulati gyújtózsinórját hatástalanítja, a lelkét fakítja ki.

Noé bárkájának a képe, mint a magyarság szellemi kincsének, jobbik részének az átmentője a magyar történelem „vérzivataros századain", a harmincas években közkeletű és mások által is felhasznált metafora volt, elsősorban a második nemzedék íróinak a körében. Illyés versét megelőzően, tudtommal, Németh László is leírta; így hát, ha tetszik: „vendégszövegnek" is tekinthető az Illyés-versben. (Dehát éppen Németh László jegyezte meg Illyésről szólván: „senkiben sincs úgy kifejlődve szellemi szerző ösztön, mint benne." S megerősítésül Móriczot idézte, hogy tudniillik „Illyés juhászivadék. A kalap behúzva, de a szeme jár. A birkának aranyat ér a gyapja". Ami alatt a használható gondolat értendő. Illyésnél azonban semmi sem egyszerű, tehát ez sem, mert nyilvánvaló, hogy ennek a szerző ösztönnek a működtetését az ifjú forradalmár költő meggyőződése is bátorította, amelynek értelmében a szellemi magántulajdon megszüntetését is tervezte költő-társával, Barta Sándorral együtt. Olyan folyóirat indítását tervezték a húszas évek első felében, amely a szerzők nevének mellőzésével közölte volna a verseket, mint „társadalmi képződményt", hiszen a legnagyobb alkotások a népdalok, a mondák, az eposzok is névtelenek...) Ugyanakkor ki ne látná, hogy az Illyés-írásokba belesimuló vendégszövegek olyan mértékben hasonulnak át és szervülnek a költő világának erőterében, hogy már kizárólag az ő gondolkodás- és látásmódjának összetéveszthetetlen vízjelét hordozzák. Különös eredetiséget valósít meg az ő több ösztönből táplálkozó, s többféle, több felé mutató jelentésrétegeket szintetizáló útja. Akinek módjában volt egy rendező pályaudvari toronyból szemügyre venni a lenti, szinte áttekinthetetlenül bonyolult sínrendszert, az olyasmit is láthatott, hogy néha egy gazdagon megrakott szerelvény nem egyetlen sínen, hanem jóformán valamennyi sínpáron átkígyózva halad a neki rendelt egyedüli útiránya, célja felé. A Párizsban világpolgárrá, „világszemmé" nevelődött vad pusztafi Illyés hasonlóképpen juttatta el a hagyomány és a 20. századi modernség valamennyi lényeges törekvésével érintkezve a maga életművét az olvasók könyvespolcaira. Illyés Gyula a kor – korunk – szellemi életének nagy szintetizátora volt, ahogy leánya, Illyés Mária nemrégiben egyszerűen, de pontosan és szépen megfogalmazta: „Nem szabad, hogy Illyés Gyula világa széthúzást keltsen az emberek között. A művekből is lépten-nyomon kiderül, hogy apám nagy egyesítő személyiség volt. Olyan gondolatokat vallott, amelyek a napi politikától függetlenül, az emberek szellemi, erkölcsi és anyagi fölemelkedését szolgálták." (*Magyar Nemzet,* 2002. június 22.) Ezért lehetett ő az utolsó „élő klasszikus", „író-fejedelem" és ahogy Weöres Sándor írta róla, „Árpád-házi király, magyarjainak szívében", aki szívósan, ha nem is mindig eredményesen (de nem is a hídpénz reményében) hidakat épít a magyar életet örökké szétszabdaló rögeszmék fölé. Az értékeket mentő bárkaépítő életösztön és erkölcsi akarat hevítette, mert ő is jól tudta: „Ha egy nemzet irodalma hanyatlik, a nemzet elsorvad és felbomlik." A magánszorgalmú indulatok bosszantására hadd írjam ide, hogy ez a megállapítás nem valamely ókonzervatív „nacionalista" szüleménye; hirdetője a 20. századi világlíra forradalmainak egyik nagy elindítója – Ezra Pound.

4.

„Az ősbaj: az öregség." A megrendítő szépségű *Menedék* vezérmotívuma különböző hangszerelésben úgy tér vissza Illyés öregkori lírájában, mint a beethoveni Sors szimfónia I. tételének híres fő témája, mert „a recsegő csontok fotelében" szorongó költő „rettenthetetlen agyát", tudatát az ötvenes évektől fogva mind inkább a végső kérdésekkel való végső számvetés élettani kényszere zárja minden valóságosnál szörnyűbb „Sárga házba", hiszen ezeknek a kérdéseknek a súlyát a lázadó lélek, amíg ép ésszel rendelkezik, nem tudja magáról ledobni, s kénytelen „józan ésszel tovább vinni az életet". Noé bárkájában a személyes létet. Már ami abból – „éveim tűzvészéből" – *(Döbbenet)* megmaradt. De úgy is igaz, hogy Noé bárkájának a mítosza ebben az esetben a személyes élet burka, s a „mögöttem" régies („megettem") alakváltozatának másik jelentése éppen arra vonatkozik, hogy amit magam mögött hagytam – *nincs.* (Ez az a „kincs, ami nincs"; nyilallással a kései József Attila sorra...) Azt hiszem, nem volna túlságosan merész, és az öreg költő érzületvilágától nagyon elrugaszkodó feltételezés, ha arra is gondolni mernénk, hogy a bárka, ami átvitte a költőt az élete próbáján, ebben a vonatkozásban Kháron ladikjának is tekinthető, amely – miközben halad feltartóztathatatlanul ama „sötét árnyék" felé, ahogy a népdal szemérmesen sejteti – kiüresedik. „Nehéz volt *idősödni* – olvashatjuk a *Különös testamentum Bemutató* című versében – ... Eltelt azóta nagy idő. Nagy idő telt azóta el! Eleredt valami eső, az felelt, az felel / – – – az utolsó falevél is lehull, rikácsoló madarak keresik, Noé bárkája hol készittetik." – Akinek van füle a költészet hangjaihoz, annak nem kell magyarázni (akinek pedig nincsen, annak hiába is magyaráznánk), hogy itt nem „a szent Természet" évente megismétlődő (tetsz)halálára történik utalás. A mítoszok mélylélektani aspektusokat érvényesítő magyarázói számára közhely, hogy a madarak képe az emberiség kollektív tudatalattijában, archetipikus rétegeiben mindenkor az élet legnagyobb irreverzibilis változásának a hírnökei. Amiről rikácsolnak, abba beleborzong az emberi szív.

Ennek a versnek azonban csak az egyik metafizikai nyilallása ez; de ki az az „Uram", akivel ezt a belső párbeszédet folytatja a költő? A lehetséges válasz ugyanis Illyés világából következően korántsem egyértelmű. „Özönvizet hozok a földre – mondja az öregisten az Ószövetségben, Mózes I. könyve szerint –, hogy el veszessek minden testet, amelyben élő lélek van az ég alatt; valami a földön van, elvész. De te veled szövetséget kötök...mert téged láttalak igaznak előttem ebben a nemzedékben." Mindig kettőn áll a vásár, és – a vers szavaival –: „Jobban sikerült, mint hitted, Uram...", mert Illyés úgy hiszi, ő becsületes alkut kötött, amikor valamiben, ő így hitte legalábbis, megegyeztek. Illyés egész pályafutásán végighúzódó morális meggyőződés, hogy nemcsak az éggel, de a földiekkel is lehetséges tisztességes alkut, vállalható kompromisszumot kötni. Ugyanakkor rendre kiderül, hogy ezt a (naiv? jóhiszemű? önbecsapáson alapuló?) hitet folyton megcsalja az a másik, akivel az alku a személyes és a közélet vásárában megköttetik. S ezért merül föl egy másik hátramaradt vers zárlatában a megválaszolhatatlan kétely: „Angyalnak helyeselsz? / ördöggel feleselsz." *(Az „ihletről")* Megnyugtató válasz nincsen. A költő úgy érzi, hogy ebben a „pince-sötét" öregkori létben elfordult tőle a Seregek ura. „Megláthattál volna", bár „nem voltam könnyű fiad" *(Megláthattál volna).* Ugyanakkor egyik utolsó verscsírájában így nyugtatja magát: „»Nincs ok kétségbeesned, / nincs még elég« / Ki válaszolt? Mégis az Ég?" (1983-ban keletkezett sorok. – DM) Kérdezi egy karteziánus elme, amely a történelmi egyházak istenei helyett „a mindig úrhitű tolnai pásztor s a csupa dac sárréti prédiká-

tor" ivadékában a Felvilágosodás istennőit helyezte oltárára. – Ahogyan André Gide mondhatná: „Descartes kihűlt kályhája mellől" egy öregember véget nem érő feleselésének is a tanúi lehetünk Illyés verseiben az ötvenes évektől fogva. Amilyen mértékben átélni kényszerül, hogy „mikor már egyenes az út", s az ember egyre jobban „jövőtlenné" válik, akkortól „Ő kelt megint – ki más lehet? – / napi kosztjáért, ölni készen (kiéhezett) sárkányom, kétségbeesésem." *(Hajnal, április, depresszió)* Amikor „villognak ránk a napok / gyilkosan és gyönyörűn. Valamennyi ajándék – / s – bombacsomag" *(Ágyúzó idő)*, lehet-e tiszta meggyőződéssel választ adni a személyes élet végső nagy kérdésére: „Jó volt-e, rossz-e élni?" hiszen „hol ezt, hol azt sugallja /a perc, amely épp repül" *(Kik jöttök, évek – évek?...)* Illyés szemléletének, költészetének mindig meglévő dichotómiája, egyszersmind annak szintézise végig kitapintható az utolsó három évtized lírai termésében, amelynek a költői kifejezése közben a köznapi *látvány* élethelyzet, mint minden nagy költészetben, itt is észrevétlenül *látomássá* nő, hogy így adjon katartikus hitelt az ősi panasznak: megszegetett az *Igéret*, amelyről a Mózes könyve is beszél, s amellyel egykor nekivágott az életnek minden emberfia. S mindezt súlyosbítja az öreg költőben tudatosult, de megoldhatatlan újabb dilemma: a karteziánus ész szétrombolja a hitet, úgy, ahogyan azt Nietzsche egy évszázaddal korábban megjósolta és megélte. A hit hiánya viszont szétrombolja az értelmet.

De „ez a »minden hiába« ősi bú" *(Sebesültek)* a kedélyben, mégsem ösztönöz arra, hogy az ember megadja magát a filozófia Camus szerint egyetlen igazi kérdése által sugallt megoldásnak, amit Illyés Gyula is gyakorta idézett a hetvenes-nyolcvanas években, hogy miért ne dobjuk el inkább magunktól az élet egyre nyomasztóbb terhét, ha menthetetlenül kiüresedvén egyszer úgy is véget ér? „Amilyen fényesen / segít élni bár a halálfélelem! / Ha költő beszél, / összefut ajkán a borzadály s a kéj." *(Öregkori versek)* S hadd jegyezzem meg, hogy mennyire rokon felismerés kapott itt kifejezést egy kései József Attila-versnek azzal az ősszejtig ismerős állításával, hogy: „életben tart a halálfélelem."

A velünkszületett ősbizalom és a biztos haláltudat ősszorongásának a drámája nyilvánvalóan onnan ered, hogy „nincs ír, nincs vigasz... nem Isten fia vagyok és nem örök a lét." *(Így legközérthetőbb...*– Ez a vers kötetben nem található; a hagyatékból látott napvilágot a *Magyar Napló*ban, 1997-ben. – DM) A lét, mely „egykor zsúfolt volt" – üres, a személyes élet is kiüresedett, és Noé bárkája is kiürült azon a több évtizedes úton, ami a költőt idáig elhozta, átváltozva közben Kháron ladikjává, s most már ennek a csillapíthatatlan szorongást okozó metamorfózisnak a tudatában kell – kényszerül – szembenézni a költő a személyes élet és az általános emberi lét végső kérdéseivel. Azok a megválaszolhatatlan kérdések vallatják meg utoljára a személyes egzisztenciát, amelyek először a kamaszkorban rohanták meg és ébresztették öntudatra, s tettek némelyeket költővé, és ejtettek másokat sötét kétségbeesésbe, olykor egészen az öngyilkosságig.

5.

Az illyési költészettel szemben számomra kifürkészhetetlen okok következtében eleve bizonyos gyanakvással viseltető olvasó netán hajlik arra, hogy fölényes mesterségbeli technikával gyakorolt, s már-már rutinossá váló lelki tréningnek minősítse Illyés Gyula legszemélyesebb és szörnyen gyötrelmes metafizikai helybenjárását. Holott örök lelki helyzet ez, attól fogva, hogy az ember kénytelen észrevenni „hogy futsz idő,

az öregeken át! / Hogy csobog-zuhog multtá a jövő! *(Isten vén malmai)* és „az irgalmatlan emberevő jövőben... tombol a pusztulás" *(Omlás előtt).* De az átlagos életkor növekedésének „köszönhetően" költő csak az újabb korokban élheti meg, és szerezhet róla tapasztalatokat arról, hogy „Magányosul a vén. De vár még. / Mit vár? Ne kérdezd. Nem halált." *(Várakozások)* Miközben: „Ültem, ülök. Mintha lett volna – lenne / más tovább, mint semerre." *(A Semmi közelít)* A velekorbeli öregek, akik tudják, miről van szó, hályogosodó szemmel már nemigen olvasnak. Az öregkori líra visszhangtalanságának, gondolom, ez az egyik, nem esztétikai, hanem természetes élettani magyarázata. De évszázadokkal ezelőtt volt valaki, aki ezt is tudta, mert mindent tudott: Shakespeare. Utolsó darabjának a *Vihar*nak a hőse, Prospero ezzel búcsúzik a közönségtől, a világtól, az élettől: „Milánóba vonulok, ott már minden harmadik gondolatom sírom lesz."

6.

De van még ennek a *Próba után*nak egy szociális, a költő mögött húzódó évtizedek eseményei folytán történelemmé vált társadalmi horizontja is: a vers második sora – „utas nem jő ki rajta több se" –, illetőleg a negyedik sor: „Végül is beleszóltam." S éppen ez a két rész sugallja (számomra legalábbis) igazán megdöbbentő erővel, s épp a mögöttes tartalmak sejtetése révén, hogy Illyés voltaképpen megfordította a mondabeli vízió értelmét és jelentését. Noé bárkája ugyanis átmentette a vízözönön az életet; Illyés bárkája viszont úgy ér partot az élet végén, hogy *üres.* Üres, mint a Lét a 20. századi filozófiák tanítása szerint. Mert ahogyan „multtá válik a jövő", olyan mértékben, s egyre gyorsuló ütemben „ürül velem is az élet". Azokkal is, „Akikkel együtt játszottuk a Szerepet / – égi tetszésre – idelenn! –: / nincsenek." *(Ajtófélfának döntve vállamat)* A közelmúlt magyar irodalmának a történetét valamennyire ismerők, amennyiben egyetértenek Illyés Gyula nézetével abban, hogy ez nem azonos csupán a magyar irodalom történetével, bizonyára maguktól is tudják, kikkel játszotta a költő ezt a szerepet, amelyre „egy földrelapult ház végéről... kiszemeltetett; „a világ forró mélységéből... magas küldetésben". Tudni fogják, mert nem felejthették el, hogy mi volt, mi lehetett volna az értelme annak a hajdani vállalkozásnak; hogy „a fényes jövendővel szemközt haladva" micsoda remények és csalódások közt foszlott semmivé a hit, hogy „az ember jobbra fogható".

Minden jelentékeny életnek és műnek szükségképpen megteremnek az ellenségei is, s ez alól természetesen Illyés Gyula se kivétel. Az élet próbája utáni végelszámolás során azonban Illyés emberi és költői helytállásának a kétségbevonói számára mindig az okozta a legnagyobb bosszúságot (s ez így van ma is, és így lesz ezután is), valahányszor a „két kulacsom váltogatom" költőjéről kiderül: mind a két kulacsából ugyanannak a hűségnek az italát kortyolgatja. Így például Illyés halálig keserű szívvel tartotta számon Létleltárhiányában a történelmi Ígéret megszegését is. Az 1956-os októberi forradalom legázolása után így vallott erről *Ifjúság* című versében: „Oh, ifjúságom! Mit vártunk? Csodát, / nem kevesebbet, nem, mint hogy beváltsz, / mit álmunk rárajzolt a lenti tájra: / az ifjui hir paradicsomát, // hogy beváltsa az igazság honát – / ki is vajjon? Az ember? Hit? vagy eszme? Ezt is, azt is be sóváran kereste / szemünk, miközben lobogtunk tovább."

7.

Nem gondolom, hogy a *Próba után* hét sora a tolvajkulcsa volna az öregkori illyési műnek, amely könnyedén nyitná ennek a többrétegű, de következetesen egy irányba forduló, s azzal drámaian szembeforduló világnak minden ajtaját és fiókját. Azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a költői gravitáció ereje hogyan tartja össze e néhány sor nyomán szétrajzó képzeteket és gondolatokat, amiket ez a bonyolultan egységes, belső monológoktól villámló öregkori költészet gerjeszt, megrázó – és a világ által nemigen méltányolt – hatalmas verskisülésekkel. S még annyi mindent kéne – kellett volna – elmondani közben, hogy teljesebben érzékeltessem: hogyan fejezte ki múlhatatlan költői erővel az ezredforduló emberének egyetemes kedélyállapotát – a *depressziót*. S annak társadalmi, történelmi, s minden emberre érvényesen személyes okozóit, minek következtében „Nem a szív: a lét lett istentelen." Dehát egy vendégszöveggel élve, amely a sakkozás történetéből ered: világbajnoki párosmérkőzése után, amelyet Fischerrel vívott, Szpasszkij azt nyilatkozta, hogy a viaskodás közben folyton úgy érezte, mintha egy óriási hallal kellene birkóznia, amely már a súlyánál fogva is kicsúszik a kezei közül. – Valószínűleg így jártam én is.

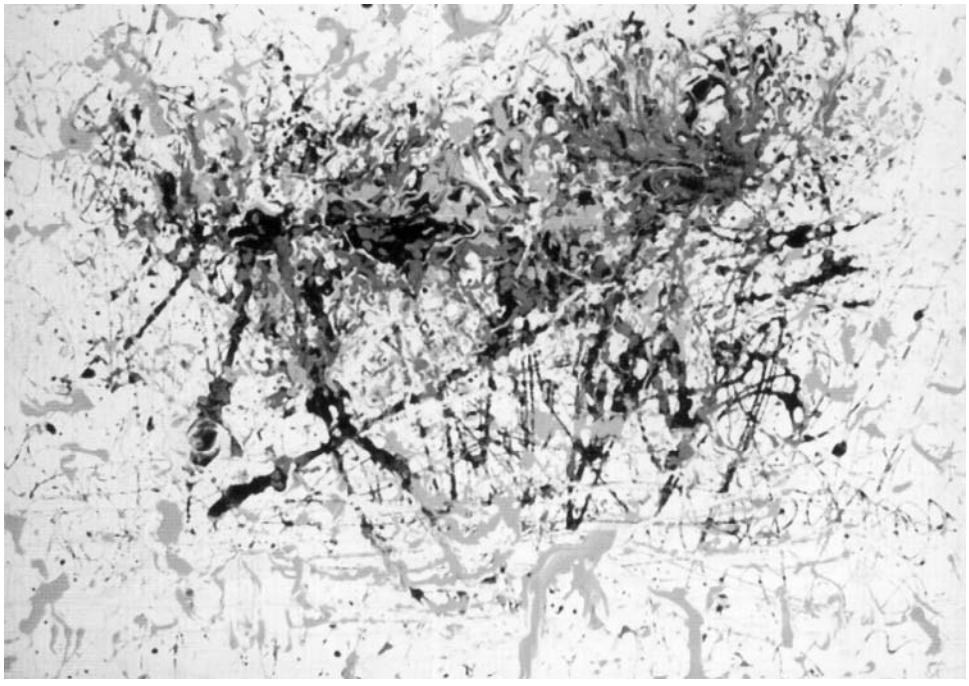

VINKLER LÁSZLÓ: TAVASZ

TAMÁS ATTILA

A „százéves” Illyésről

„...
Addig tartott a győzelem hát,
míg átvonultak diadalívünkön
a reggelek, ringó szurony-menetben
reményt villogva távozón is –
Hogy is nyelhettünk volna győzedelmet,
hogy ha küzdelmet sem haraptunk?
Lett, ami lett.

*

Egy fecske nem csinál tavaszt, de
az első falevél a ház fölött
cikázva sárgán, mint a
már repülőkről leszórt hadparancsok,
az első falevél azonnal
megcsinálta az őszt,
a véglegest,
az általános visszavonulással...”

Időszerűségét vesztette volna az illyési költészet?

Kevesen írtak, kevesen írnak ezeknél élőbb sorokat.

Nagyobb erőknek kiszolgáltatottság vádját és a feladatoknak megfelelni nem tudás önvádját hordozókat.

Az a léthelyzet, igaz, nem állt újból elő, amely évtizedekkel korábban paraszthadak vezérének elképzelt szavait formálta lázító beszéddé, kacsalábon forgó várak romba dőlésének látomásait sem rajzolják elénk Illyés napjainkban leginkább forgatott költői alkotásai („úgy, hogy nyomukban / »fű nem nő«, s »kő kövön nem marad«...”) – másrészt szaporodó barázdák látványának, vasúti kocsiban utazó, terhét szelíd örömmel hordó fiatalasszony alakjának derűje sem sugározza ránk a maga régi frissességét, totális rendszerek poklainak mélyeibe is ritkábban kényszerítenek már egymás nyomába toluló, kíméletlen igazságoktól súlyos megnyilatkozásai. Illyés azonban – ha nem érte is már meg mindazt, amit a néhány évvel-évtizeddel nyomában járni próbálók életének már részévé lett – mesterévé tudott lenni az olyan beszédnek is, amelyik leginkább ezekre az évekre bizonyult érvényesnek.

Így kézbe vehetjük a több részből fölépült (az előbbiekben részben idézett) *A fecske és a falevél* sorait is, akár például a *Bemutatóét*. S e kínzóan napjaink elevenébe vágó írásműveknek nem kell magukban állniuk, vagy éppen önmagukkal ellentétes szövegkörnyezetben megjelenniük: korszelethez nem köthető, azoktól azonban el sem távo-

lított – „időtlen” vagy csaknem időtlen – írói alkotások társulnak mellékük. A *boulevard Bourdonon* lágy tónusai arról is tanúskodnak, hogy emlékek idézése mindig időszerűvé válhat, az *Üvegvilág* egy küzdelmes élet ritka pihenőinek rövid időre fölcsillanó varázsával tud gyönyörködtetni – amint a le még nem hullott virágokra burokként ráfagyó harmat érint meg mesék káprázatával. Végső soron szépség-központúnak mondható ez a líra. A *Testvérek* a „vak éjjel” sötétje majd fényküllők sugarait villantó, majd árnyékos völgyekkel szembesítő látványelemeknek a mámorával kínál, a *Kháron ladikja* a közelítő halálban is fölismerhető derű mozzanataival segít elfogadni az el nem fogadhatót. Az *Ifjú pár* szédülete a végletekig felfokozott életvágyat szítja tovább és tovább – „amíg lehet – a takarékos Nap alatt”. Az *Aggastyánok isszák az újbort* „az utolsó darázs zeneszavában” valósítja meg a mindennapok elemeinek kozmikus összefüggésekbe emelését, míg az *Alkonyatban* és a *Rendtevés* a pusztulás abszolút uralomra jutásának színtereire, a *Sikeres erőfeszítés* pedig ezeknek a mélyeibe vezet. *Az elposványult idő* sokszázados történelmi távlatokban helyez el makacsul – és érthetetlenül – megismétlődő történéselemeket, míg *Az idő lebírása* az elmúlással szembefordulás megnyilvánulásait magasítja monumentális összefüggések részeivé. A *Hiány a kéziratban* mítoszok és mesék dekoratív díszleteinek semmibe foszlását követő helyzetben rajzolja elénk az élet-megőrzés törvényeinek továbbélését.

Szorosan csak ritkán kapcsolódva történelmi idősíkokhoz, *rugalmasan* ugyanakkor idősíkok sokasága számára kínálva a kapcsolódás lehetőségeit.

*

Nem elegendő, hogy csak az emlékezés konvencionális gesztusaival köszöntsük a száz éve született lírikust – próza- és esszéírót, a drámaírás érdemes munkását. Szükséges az is, hogy arcának olyan vonásait is jobban előrajzoljuk, amelyek a lassan elhalványulók helyére illeszthetők.

VINKLER LÁSZLÓ: ÖNARCKÉP, 1975

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Illyés Gyula emlékezete

1.

Illyés Gyula előtt ifjúkorában ott volt az a lehetőség, hogy a francia avantgárd költészet egyik jellegadó személyiségévé legyen. Ezt az utat többen választották az ő kelet-közép európai kortársai közül. Ő is elkezdett francia verseket írni Párizsban. Magyarra pedig a dadaizmusból a szürrealizmushoz pártoló francia költőket fordította többnyire Kassák lapjai számára. Barta Sándornak, a Bécsben megjelenő *Ék* című lap szerkesztőjének azt ajánlotta, hogy szüntessék meg a magántulajdont a költészetben is, írják név nélkül a verseiket. Ötletekben gazdag kritikát írt a budapesti telefonkönyvről mint verseskötetről. Büszkén vallotta magát internacionalistának és forradalmárnak.

Aztán hirtelen ráébredt arra, hogy neki nem kell Afrikába mennie – mint André Gidenek – ahhoz, hogy a megváltandó emberi nyomorúsággal találkozzon. Elég élményt és elég feladatot ad neki az, ha visszatér Magyarországra és a saját népének életéről ad számot. A *Szomorú béres* című versét még Párizsban megírta – egyes szám első személyű vallomásban. Lélekben már itthon volt. Hazatérése után viszont soha többé nem hagyta el a párizsi szellemi kilátót. Éppen ez az Ozorát és Párizst szembesítő tágasság az egyik olyan illyési jegy, mellyel maradandóan formálta a magyar kultúrát.

A legfeleslegesebb kérdésnek minősítette azt, hogy politizáljon-e az író. „Áruló lennék, ha csak író akarok lenni" – vallotta. De azt is nyomatékkal mondta ki, hogy íróként politizálni csak remekművekkel lehet. Nem az irodalom autonómiáját sértette tehát, amikor közügyek vizsgálatának terepévé is tette azt, hanem az irodalom autonómiájának szellemi, erkölcsi erejét kívánta hasznosítani egy nemzet öntudatának és önismeretének a tisztításában és erősítésében.

Nagy magyar irodalmi hagyomány folytonosságába kapcsolódott ezáltal. „Nincs minden irodalomnak irodalmon túli feladata. A mienknek van, mindig is volt" – írta. Azt is hozzáfűzte, hogy a világirodalom tanúsága szerint „az irodalmak hálásak szoktak lenni, ha koruktól ráadásföladatot kapnak".[1]

A nemzet létügyeivel való szembesülést Illyés Gyula olyan hagyománynak tekintette, amelynek elfogadására „klasszikus irodalmunk teljessége kényszerít. Java költőink, íróink soha nem tértek ki sorskérdéseink vállalása elől." Esszéiben, tanulmányaiban sokszor elemzi, idézi Zrínyi, Kölcsey, Berzsenyi, Petőfi, Ady és mások példáját. Sohasem nemzeti elfogultság vezeti, mindig egyetemes emberi felelősségtudat. „Ha a magyarság pártján beszélek, azt szinte kozmopolitizmusból teszem. Akármelyik belső-afrikai néger törzs ügyében is megtenném, ahogy Gide tette."[2]

A nemzetet olyan közösségi keretnek tekinti, amelyiknek a minőségét az adott közösségnek javítania az emberiség érdeke miatt is kötelessége. „Emberi föladat, hogy

[1] Illyés Gyula: Első állomás. In: I. Gy.: *Itt élned kell*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1976. II. 178.
[2] Illyés Gyula: Magyarok. In: I. Gy.: *Itt élned kell*. I. 26.

a magyar nemzet közösségi keretét megújítsuk, korszerűvé tegyük."[3] Meggyőződése szerint a társadalmi szabadságért folyó harc nem ütközhet össze a nemzeti szabadsággal. A nemzet fölemelésén való munkálkodás tehát egyetemes emberi feladat.[4]

Illyés Gyulában mély nemzeti és emberi felelősségérzés élt. Életművének tengelyébe azt a kérdést állította, hogy mit jelent embernek és magyarnak lenni. Ezt a kérdést azért vetette fel minduntalan, hogy a válaszba már belefoglalja azt a cselekvéssort is, amelyikkel a nemzeti léten keresztül javítani lehet az emberi sorsot is.

Így lett Illyés Gyula az életérdekű cselekvés művésze. Megoldáskereső elszántsággal nézett szembe minden problémával. Sokszor idézzük önjellemzésül írt sorait. „Sajnos, én a gordiuszi csomó megoldóját már diákkoromban nem hősnek tartottam, bármennyit hadonászott is a kardjával – hanem csalónak. A nevezetes csomóval ugyanis a feladat nem a vágás volt, hanem a kibogozás. A kötél ugyan kettéesett, de a kötés rejtélye ma is megoldásra vár."[5] Ez a problémamegoldó eltökéltség kapcsolódott össze legendás józanságával, tárgyilagosságával és racionalizmusával.

„Humanizmusának szilárd tartópillére az anyanyelvi és emberi közösséghez tartozás tudata. Szemléletében az »anyanyelvi« és »emberi« nem válik külön, szótárában a két fogalom föltételezi egymást."[6] Szemléletének ez az egyensúlytartó összetettsége és mélysége tette őt öntörvényű cselekvő emberré minden időben és minden körülményben.

Minden műfajában klasszikus értékekkel gyarapította irodalmunkat. Ezek az értékek beleépültek nemzeti kultúránkba. Rangot, méltóságot adtak annak. A magyar nemzeti önismeret és öntudat alakításának is alapművei. Illyés Gyula a XX. század körülményei között is képes volt érvényt adni annak a közösségért cselekvő költői magatartásnak, melynek nagy példáit a klasszikus magyar költészet olyan alakjaiban látta, mint Zrínyi és Petőfi. Emellett ugyancsak benne élt a magyar történelem nagy közművelődési alakjainak szenvedélye és lobogása „a közért való gyakorlati cselekvés szenvedélye."[7]

Költészete a tárgyias realizmus leggazdagabb fejezete a magyar irodalomban. „A legteljesebb szintézis a magyar költészet hagyományai és a világlíra új vívmányai közt Illyés Gyula költészetében valósult meg."[8]

Németh László már 1929-ben írt tanulmányában észrevette, hogy Illyés „több ösztönű" költő, verseiben „távoleső versösztönök spontán összehangoltsága" ragad meg. Azt is ő figyelte meg, hogy Illyés „legkonkrétabb képeinek is van némi metafizikai nyilallása", filozofáló versei sem elvontak, hanem tárgyias realizmusukkal ragadnak meg.[9] Az Illyés-versek közvetlensége mögött Szabó Lőrinc merész képzetkapcsolásokra, zsúfolt és bonyolult látomásra hívta fel a figyelmet: „valami speciális magasfeszültség"-gel teliti a legegyszerűbb verseket is.[10] Az Illyés-versben az „egynemű eszté-

---

[3] Illyés Gyula: Forradalmi magyarság. In: I. Gy.: *Itt élned kell*. II. 312.

[4] Vö.: uo. 310–311.

[5] Idézi Csoóri Sándor: Illyés Gyula. In: Cs. S.: *Tenger és diólevél*. Püski Kiadó, Budapest, 1994. I. 393.

[6] Béládi Miklós: *Illyés Gyula köszöntése*. Tiszatáj, 1972. 11.

[7] Váci Mihály: Illyés Gyula – a mozgó világban. In: *Illyés Gyula emlékkönyv*. 267.

[8] Sőtér István: Búcsú. In: *Illyés Gyula emlékkönyv*. Szerk.: Illyés Gyuláné. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1984. 505.

[9] Németh László: Illyés Gyula: Nehéz föld. In: N. L.: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1970. 278.

[10] Szabó Lőrinc: Bevezető Illyés Gyulához. In: *Illyés Gyula emlékkönyv*. 212.

tikai összhatás mindig a szét tartó impulzusok kiegyenlítődésének dinamikájából keletkezik". [11]

Együtt akarja látni és értelmezni a lét egymástól különböző minőségű elemeit. A szűkített perspektívát csak pillanatokra alkalmazza, hogy annál nagyobb távlat nyíljék a versben a távoli pólusokkal való szembesítéskor. A gazdag perspektívajáték a megismerés, a létföltárás hatékony eszköze Illyés költészetében. „Értelme csak a felfedezésnek van. A költő csak ezáltal lehet cselekvő. A költészet ott kezdődik, ahol a költő és a tárgy közt meghitt beszélgetés kezdődik..."[12] – írta *A tárgyilagosság lírája* című tanulmányában. Költői szemléletének két fő esztétikai alapelve a tárgyiasság és a gondolatiság.

Tárgyias költészetének különlegessége abból származik, hogy rendkívül sok elemből – népköltészeti és avantgárd ösztönzésből, Füst Milánon átszűrt Berzsenyiből és a Petőfitől örökölt plebejus indulatból – ötvözött saját hangon kezd dialógust a tárgyi világgal. Így bontja ki a tárgyakból a „bennük rejtező költészetet". Tárgyias példázatversei a költői reflexió váratlansága és ereje révén életakaratot sugalló ösztönzések, tanítások. „Az ő rendkívüli intelligenciája sose taglózza le az életkedvet, nem áll ki fanyar kritikusként a cselekvő ember elé, inkább mögé áll – sugalmazónak és bujtogatónak. Még a reménytelenséget is körberöpdösteti valamiféle tapasztalatból vagy csontból áradó vigasszal"[13] – jellemezte Csoóri Sándor.

A cselekvő, rendteremtő életakaratot szolgálja Illyés racionalizmusa is. Viszonya a gondolatokhoz éppolyan természetes, mint a tárgyakhoz. „Csak az lehet hasznos ismeretünk a világról, amely eszünk bírálatát is megállja. Létünkről nem álmot akarunk, hanem tényeket."[14] Ez a tisztázó, elrendező szándék telíti gondolatokkal Illyés költészetét. Nagy gondolati verseiben beavat gondolkodásának folyamatába. Itt van igazán elemében sokszínű kedélye és látószögváltó szemléleti elevensége.

A „magunk vagyunk" tudata intellektuális vonatkozásban is rendkívüli teljesítményekre ösztönözte: műveiben racionálisan is meg akarta érteni a világot és rendet akart teremteni benne. Létünk és történelmünk meghatározó jelenségeivel és eseményeivel intellektuális szinten is szembenézett.

„A gondolati költészet nem új gondolatok közlését jelenti. Erre még a bölcselet is ritkán képes. A gondolati költészet a költő találkozása a gondolattal, újakkal s régiekkel; s az ebből fakadó – versbe foglalható – élmény, ez a gondolati líra"[15] – vallotta.

Illyés Gyula az általa megélt magyar történelemben „korszakról korszakra megírta mindig a maga és a nemzete katartikus nagy versét".[16]

Már első verses kötetével forradalmi tettet hajtott végre: jogot szerzett a parasztságnak a modern költészetben. Korai költészete nemcsak szociográfiailag pontos képe az alulsó Magyarországnak, hanem a költő küldetéstudatának, felelősségtudatának megvallása is.

Tárgyias leírást és személyességet társít verseiben, s egyre erőteljesebben telíti azokat gondolati elemzéssel. Korai költészetének jellegzetes lírai műformái az életkép és az arckép. A *Szomorú béres* című versében tárgyilagosan pontos képek mutatják meg

---

[11] Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története* 1945–1991. 1993. 47.

[12] Illyés Gyula: A tárgyiasság lírája. In: I. Gy.: *Iránytűvel*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1975. I. 311.

[13] Csoóri Sándor: Kendővel letakart tükrök. In: Cs. S.: *Tenger és diólevél*. I. 399.

[14] Illyés Gyula *Fekete-fehér* című kötetének fülszövege.

[15] Uo.

[16] Csoóri Sándor: Illyés Gyula. In: Cs. S.: *Tenger és diólevél* I. 395.

a kiszolgáltatottságot az első személyű dikcióban, mely áttűnik a költő vallomásába. *A ház végén ülök* otthoni életkép és költői meditáció, a küldetéses kiszakadás kifejezése.

A *Nem menekülhetsz* a vívódó számvetés verse: a hajókirándulás idilljét széttöri a kazánfűtők nehéz munkájának a látványa, a tárgyias képek lelkiismereti vívódással telnek meg. A költő, aki kiemelkedett a „lent" világából, egyszerre bűnös és vádló, ezt a kettős helyzetét a hűség katarzisával oldja fel, a „lent" képviseletének a vállalásával. A választás hitelét a személyes kötöttség biztosítja („mintha apám fűtene lent").

A Kacsalábonforgó Vár az ironikus tárgyiasság mintadarabja. Tárgyias rajzot és szarkasztikus víziót kapcsol egybe, a lent és a fent világának ellentétét bemutatva. Bár azt állítja a versben a költő, hogy „nem ítélem, csak nézem a világot", az úri villanegyed és a pusztai világ állandó szembesítése, a látszólagos nyugalom mögött indulat feszül, a tárgyias hang az irónia révén megsemmisítő ítéletté minősül.

A *Szálló egek alatt* kötetben külön ciklusban jelentek meg Illyés magyarság-versei, melyekben tragikus és kritikus magyarságszemlélet kap hangot az örökös átmenetiség, megoldatlanság érzései miatt. *Magyarok* című versére Fülep Lajos bejelentette igényét „a tulajdon szentségére", mert „ilyet kevés magyar költő írt még", beleértve a legnagyobbakat.[17]

A *Haza a magasban* (1938) című verse – a szellemi haza értékeinek tudatosítása révén – a nemzeti tudat tisztításának egyik programverse lett a magyar irodalomban.

A *Nem volt elég* a nemzeti önbírálat nagy verse. Bíráló indulat és ragaszkodó szeretet, düh és kiengesztelődés, távolságtartás és azonosulás forr egybe benne. Az egymással feleselő, ellentétes motívumok nemzeti sorsot idéző drámai számvetéssé emelkednek. A vers zárlatában pedig a mély keserűség plebejus indulattal kapcsolódik össze. Eredetileg még kegyetlenebb volt ez a bírálat. Az 1945-ös *Egy év* és az 1947-es *Összes versek* kötetben volt még egy olyan utolsó strófa, amelyet később Illyés minden kiadásból elhagyott. Az utolsó sor az előbbiben „szóródj világgá, NYOMORÉK" volt, a későbbiben „szóródj világgá, SÖPREDÉK".[18] Ezt a mély keserűséget azonban Illyés költészetében mindig ellenpontozta a magyarság sorsáért való aggódás. A *Duna fiaihoz* című versében ez a sorsvigyázó aggodalom sorolja a történelmi megbékélés érveit, s az a reménykedés is megszólal, hogy „majd talpra áll a magyar".

Illyés költészetében nincs éles határ 1945-ben, világképe folyamatosan gazdagodik.

Költészete 1945 után előbb a felszabadultság érzésének is hangot adott egyszerű, tárgyias-leíró példázatversekben *(Megy az eke, Cserepező, Egy mellékszoborra, Lapta)*, majd egyre inkább aggodalmai szólaltak meg verseiben *(Az építőkhöz).*

A tárgyias példázatverseket közvetlen szemléletesség, epikus karakter, nyugalmas, részletező, jól áttekinthető, a szemlélet mozgásának útját, logikáját követő versív jellemzi. A látványt reflexióval értelmezi, kitágítja, általános érvényű példázattá teszi és történelmileg is konkretizálja.

Későbbi példázat jellegű tárgyias verseiben életbizodalom, a bajokon is túlemelkedni akaró életérdekű hit nyilatkozik meg *(Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről, Séta az árnyékommal, Dőlt vitorla, Szekszárd felé).* Jellemző, hogy e verstípus egyik kései szép darabja, *A budavári torzókra* még a pusztulásból is az életértéket bontja ki tárgyias elemző érveléssel. Az idő által torzóvá tett szobrok értékének jelentős része éppen torzó voltuk: „így beszélnek hatalmasan".

---

[17] Fülep Lajos levele Illyés Gyulához. In: Nem menekülhetsz. *In memoriam Illyés Gyula.* 70.

[18] Vö.: Béládi Miklós: A költő felel. In: *Illyés Gyula.* Népművelési Propaganda Iroda. Budapest, 1972. 23.

Illyés Gyula nagy gondolati költeményeiben a tárgyi elem gyakran háttérbe szorul, az érvelő, vitázó, magyarázó, ellentéteket szembesítő gondolatiság kap nagyobb szerepet. A logika tiszta rendet követ, fegyelmezi az indulatot, legalábbis annyira, hogy az indulat ne törje át a ráció határát.

A reformáció genfi emlékműve előtt (1946) című verse a második világháború utáni béketárgyalások idején keletkezett. A magyarság akkori kiszolgáltatottsága vetette föl Illyésben a történelmi küzdelmek értelmének vagy értelmetlenségének a kérdéssorát. A reformáció genfi emlékművének tárgyias bemutatásával indul a vers, s történetfilozófiai kérdések taglalásáig jut. Volt-e értelme a történelmi cselekvésnek, ha annyi áldozattal, pusztulással járt? A versben az áldozatok a tagadó választ sugallják, de a költő újrakezdi a vitát, mert az emberiség történelme érvek sorával példázza, hogy a küzdelemnek van értelme, így megy előre a világ. Nem a gondolat új a gondolati versben, hanem a gondolat kiküzdésének a folyamata. *A reformáció genfi emlékműve előtt* az adott történelmi szituáció súlya alatt a történelmi cselekvés értelmének megkérdőjelezésétől – indulatos vita során, érvek és ellenérvek ütköztetésével – vezet el a történelemalakítás igenléséig, de oly módon, hogy „közben a tagadás tényezőit sem számolja föl".[19] A magyarság második világháború utáni helyzetében a történelmi cselekvést igenlő válasz csak ilyen ellensúllyal lehetett hiteles.

Az *Egy mondat a zsarnokságról* a kiszolgáltatottság monotóniáját és a zsarnokság félelmetes sokféleségét, mindenre kiterjedő totalitását a felsoroló dikció indulata révén mindenféle zsarnokság egyetemes érvényű, megsemmisítő vádiratává emeli. Illyés krónikás éneke ez 1950-ből. A személyi kultusz időszakának hiteles művészi látlelete és megítélése. A korszak átfogó és valóságos alapélményét fejezte ki elementáris hatással: „Az újabb magyar líra egyik legnagyobb alkotásában végre az evidencia erejével tör felszínre a tragikus felismerés, hogy e mindent megmérgező korszakban az élet egyetlen szférája sem maradhatott érintetlen a totalitarizmus fekélyétől."[20]

Árpád című verse 1953-ban idézi fel a honfoglalás pillanatát, a végveszélybe jutott magyarság Európa-választását. Olyan kilátástalannak látszik Árpád előtt a sok ellenségtől űzött magyarság helyzete, hogy a nemzet fölszámolásának, szétszórásának a gondolata is megfordult az agyában: „Nemzet? Jobb volna tán szétoszlani: / fusson rossz sorsával külön ki-ki." Számba vesz a vers sok-sok fenyegető veszélyt, reménytelen távlatot, de megtalálta Árpád azt az érzést, amelyik félresöpörte a tétovázást: „Akárhogyan is (...) szabadok leszünk". Ezért választotta a visszatérés és a szétszóródás helyett Európát. 1953-ban a legnagyobb reménytelenségben, kilátástalanságban is a nemzeti lét bizodalma szólalt meg Illyés versében.

A kötelező optimizmus idején írta *A pesszimista versekről* című esszéjét, melyben határozottan szembeszegült az irodalompolitika optimizmust követelő parancsaival. *Bartók* (1955) című verse művészetfilozófiai és társadalompolitikai állásfoglalás egyszerre. „A bartóki zene példáját, az elviselhetetlenül nyomasztó közállapotok elleni tiltakozást és a művészet föloldó élményét egyszerre, egymásba fonódottan érzékelteti."[21] Élesen vitázó ellenvetéssel indul, kérdőmondattal és válasszal, s magas hőfokú érvelés fegyelmezett logikai rendjében fogalmazza meg a „csak növeli, ki elfödi a bajt"

[19] Tamás Attila: *Illyés Gyula.* Akadémiai Kiadó. Bp. 1989. 173.

[20] Kulcsár Szabó Ernő i. m. 35.

[21] Béládi Miklós: A költő felel. In: *Illyés Gyula. Tanulmányok a költőről*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1972. 40.

gondolatát. Ebben a versben Illyés „a lefojtott nemzeti közérzetet" szabadította föl.[22] Az „utolsó öt-tíz esztendő minden szorongása, vívódása, kétségbeesése és elszánt reménykedése" megszólalt benne.[23]

A közösség kötelékei között a huszadik században Illyés Gyula az anyanyelvet tartotta a legfontosabbnak, legerősebbnek. Nyelvünkről és nyelvünk ürügyén szóló írásai a nemzeti érzés, a nemzeti összetartozás-tudat védőiratai. *Koszorú* című verse az anyanyelvhez írt, drámává forrósított óda. A közösségi érzésnek, tudatnak megtartó, felnevelő erejéről és múltbeli, jelenkori veszélyeztetettségéről szól. Indulat és pátosz, keserűség és ünneplés, reménytelenség és nagy hit ellentéteiből épül ez az értéktudatosító, az anyanyelvet „fölnevelő édesanyám"-nak minősítő költemény. A „hű európai" költő becsüli meg ebben a versben anyanyelvének „fölnevelő" és megtartó értékeit. Tiltakozás ez a vers ugyanakkor mindazokkal a törekvésekkel szemben, melyek – bárhol a világon – kétségbe vonják az anyanyelvhez való természetes emberi jogot.

Illyés gondolati költészetében jelentős helyet foglalnak el az öregedéssel és a halállal szembenéző létfilozófiai jellegű költemények. A *Menedék*ben összekapcsolódik az öregség, halál és a szerelem motívuma. A költői én méltósággal szeretné elviselni az elkerülhetetlent: „segíts át anya-türelemmel / elpusztulásom szégyenén". A *Doleo, ergo sum* elemzéssel és humorral próbálja enyhíteni a betegség okozta nyomorúságot. A *Mors bona, nihil aliud* alapgondolata az antik vigasztalás-irodalom erkölcstanához áll közel, értelemmel igyekszik a halál réme fölé emelkedni.

Illyés gondolati költészete valóban az életérdekű cselekvés példája. Az emberlét kötelességévé teszi az ember méltóságát, tartását minden körülmények közepette. *Bernáth Aurél egy képe alá* című versében fogalmazza meg talán legtömörebben ezt az emberi felelősségtudatot:

Az öngyilkosságot halasszuk ma is el.
Fojtsuk vissza tébolyunk.
Mi akik mindent tudhatunk.
Ajándékozzuk meg magunkat mi magunk
az élet szépségeivel.
Magunk vagyunk.

Költészete pályája utolsó periódusában sejtelmesebb, líraibb, jelzésszerű, a látomásos líratípushoz közelítő művekkel gazdagodott. Kép és jelentés felismerhető különbségét, ugyanakkor szételemezhetetlen egységét valósítja meg, kifejezésmódja olykor eltávolodik a korábbi szemléletes, élményszerű tárgyiasságtól.

A fecske és a falevél közvetlenül az 1968-as párizsi diákmozgalmakhoz kapcsolódik, de sugallataiban az elbukott szabadságmozgalmak tragikuma általános érvénnyel szólal meg. Többszörös idősíkváltásaiban egymásra rétegződnek, egymásba olvadnak az időben-térben távoli, lényegükben, jelentésükben közös események képei, a vers zárlatában a Vörösmarty, Szent János és Ady legkeserűbb sorai montírozódnak egybe a reménytelenség kifejezésére: „Most tél van és csönd és hó és halál". / Megírom ezt a levelet még / Pathmoszból, testvéreim, mialatt / a ködből még kihallani / „vak ügetését el-

[22] Csoóri Sándor: Illyés Gyula. In: Cs. S.: *Tenger és diólevél*. I. 390.

[23] Czine Mihály: Kézfogások. In: Cz. M.: *Nép és irodalom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981. I. 229.

tévedt lovasnak" / s emlékezem, / nyáron fehéren, télen vörösen / világolt az estben a szülői ház ablaka – / Télen volt igazibb, / télen, kezdődő hóviharban."

De legtöbb sejtelmes, jelzésszerű verse is az életakaratot sugallja, erősíti, példázza. A *Bercsényi juhász-tánca* virtuóz, játékos ének, erő és fájdalom szólal meg benne. Magáramaradottság és szembeszegülő dac motiválja a dudaszóra járt táncot és az éneket. *Lőtt lábú madár* című, Sütő Andrásnak ajánlott versében egyszerre szólal meg a feloldhatatlan bajok súlya alatt darabossá vált beszéd és az ezeken is átütő életakarat, küzdelem-vállalás, melynek most már a gondolati elemzés mellett a jelképek erejét is szolgálatába állítja: „Erre gondolj: A kép / a legcáfolhatatlanabb beszéd."

Látván költészetének kiegyensúlyozott gazdagságát, Szabó Lőrinc az egyéni és a közösségi ember legszerencsésebben megoldott képletének nevezte Illyés Gyulát.[24]

Prózaírói munkásságának kiemelkedő darabja *Puszták népe* (1936) című szociográfiai regénye, a népi írói szociográfia szépirodalomba emelkedő csúcsteljesítménye. Gyermekkori környezetéről, a dunántúli pusztai cselédség világáról fest benne tárgyilagos, de önéletrajzi lírával átszőtt képet. Rendezőelve a vallomás és a távolságtartás egysége. „Egy népréteg lelkületét szeretném ábrázolni, ez minden törekvésem. Ha itt-ott mégis saját élményeimmel hozakodom elő, ezek az élmények csak magyarázó ábrák." Megdöbbentő lelki, anyagi, társadalmi és nemzeti nyomorról tudósít a *Puszták népe*. Szociográfiai érvényű leírás, történelmi elemzés és önéletrajz, tájleírás és novellaszerű epizódok szerveződnek benne magasabb egységbe. E népréteg kilátástalan életének, sorsának érzékletes, tárgyszerű bemutatása és európai horizontú megítélése önmagában is megkérdőjelezése volt annak a nemzettudatnak, amelyik nem vett tudomást erről a világról. Illyés könyve azt sugallja, hogy ennek a nemzettudatnak a megváltoztatása, átértékelése a magyarság nemzeti létfeltétele.[25]

További prózai művei is jórészt önéletrajza vonalán haladva rajzolnak átfogó képet a huszadik századi magyar történelemről, külön jelentőségüket a magyarság sorskérdéseinek tárgyilagos, következetes elemzése adja. A művek centrumában álló egyéniség a magyar kultúrában a legnagyobb utat tette meg, a pusztai cselédek világából elindulva jutott nemzetközi otthonosságig. A cselédek, parasztok életét az európai kultúra és műveltség csúcsairól is szemlélte, a művészet és esztétika világát pedig az elemi létgondokkal küzdő szegények tanítványaként az egyszerű emberek valóságérzékével szembesítette (*Kora tavasz*, 1941; *Hunok Párizsban,* 1946; *Ebéd a kastélyban*, 1962; *Beatrice apródjai*, 1979).

Illyés Gyula negyven éves kora után írta első drámáját, életének második felében azonban egész *drámaírói* életművet hozott létre. A színpadot a nemzeti önismeret leginkább hatékony nyilvános fórumának tekintette. Drámáit tematikailag a nemzetének sorsáért felelősséget érző, azzal közösséget vállaló írónak az értelmes cselekvés módozatait kutató szenvedélye fogja egységbe. Sorra veszi a magyar történelem sorsdöntő helyzeteit, hogy az elmulasztott lehetőségek elemzésével új értelmű hazafiságot teremtsen. Történelmet is tudatosít, de történelmi tárgyú drámái általános érvényű magatartásmódok elemzései. Egyetemes témái viszont problematikájukkal mindig a magyar kérdésekhez is kapcsolódnak.

---

[24] Szabó Lőrinc: Bevezető Illyés Gyulához. In: *Illyés Gyula emlékkönyv*. 273.

[25] Vö.: Kulcsár Szabó Ernő: Az epikai tárgyiasság új alakzata. Illyés Gyula: Puszták népe. In: *„Bátrabb igazságokért!"* Szerk. Fráter Zoltán. Bp. 1982. 251.

A történelem drámái helyett egyre inkább a lélek, a személyiség történelmi csapdái foglalkoztatták: a képtelen helyzetekben kényszerű választás elé állított személyiség drámái. Szemlélete, módszere a hagyományos realista drámától a realista látszatú, de erősen példázatérvényű művek felé haladt.

Kevéssé erőteljes drámáinak szerkezete. Ritkán sikerül egyenes ívű, a motívumokat funkcionális egyensúlyban tartó drámai struktúrát teremtenie. Előbb életképjellegű kitérők, a történelmi igazolást bizonyító utójáték, később több ízben a drámai cselekményhez csak részben kapcsolódó, az intellektuális küzdelmet érzelmileg befolyásoló epizódszereplők zavarják a dramaturgiát. Ezek motiváló jellege mindig világos, de nem szükségszerűen fejlenek az adott anyagból.

Drámái tartalmilag igen széles skálán mozognak: a fajából kinőtt magyar drámája, az általudományosság, a történelmi válaszutak, a hatalom és erkölcs, a cselekvés buktatói, a nemzethalál, a kiszolgáltatottság, a szexuális paradoxon, a fajiság, a gyávaság, megalkuvás, a művészsors, a testvéri kapcsolat drámáit szólaltatja meg az értelmes emberlét és közösségi boldogulás igényének aspektusából. Szinte kutatja a megoldhatatlannak tetsző feladatokat. De önmagával versenyez műfajteremtő szándékában is: nemzeti történelmi dráma, vitadráma, kópéjáték, vásári komédia, tragédia változatai születnek műhelyében.

Az ötvenes évek elején Illyés azt a feladatot tűzte maga elé, hogy drámasorozatban ábrázolja „az új fogalmú hazafiság magyar példáit". Történelmünk sorsfordító pillanatait kutatta át érvényesíthető tanulságokért: 1848–49, 1514, 1944, 1861 magyar történelmi drámáit írta meg a múltat tisztázó és teremtő szándékkal (*Ozorai példa*, 1952; *Fáklyaláng*, 1953; *Dózsa György*, 1956; *Malom a séden*, 1960; *Különc*, 1963).

Az ötvenes évek élményeinek hatása az Illyés életművében, hogy a történelmet megjelenítő drámák helyét a lélek drámái foglalják el. Ez a változás a művek karakterének átalakulásán is meglátszik. Eltűnnek a laza epizódsorok, zsánerszerű elemek, feszesebb, célratörőbb és filozofikusabb lesz a kompozíció. Bár a művek anyagában továbbra is megjelenik egy-egy történelmi kor, az ábrázolás példázatértékű sűrítettségéből is nyilvánvaló, hogy Illyést ezekben a művekben közvetlenül azok a kérdések izgatják, amelyeket a második világháború utáni magyar történelem vetett fel számára, s amelyeknek egyetemes vonatkozásrendszerük is erős.

A zsarnokság és a személyiség viszonya mélyen foglalkoztatta. Versekben és esszékben is vizsgálta ezt. Legjobb drámái is szorosan kapcsolódnak ehhez a motívumhoz.

A *Kegyenc* (1960) az V. századi Rómában játszódik, de problematikáját az ötvenes évek magyar történelme motiválta. Azt vizsgálja, hogy mi teszi lehetővé a zsarnokságot, hogyan szolgálhatják a zsarnokot még értékes emberek is, másfelől pedig azt kutatja, hogy hol van a határa a zsarnokságnak, s hol a zsarnokság szolgálatának. Maximus mindenáron szolgálni akarja a császárt, Valentinianust, mert úgy véli, Róma jövője és léte van a császár személyéhez kötve. Róma veszélyben van, s Rómáért Maximus „a pokollal is szövetkeznék". A császár azonban nem ismer határt: azt parancsolja Maximusnak, hogy önként adja át neki felségét, utána pedig a császárnőt vegye feleségül, majd fogassa el legjobb barátját. Maximus mértéktelen alázata fokozatosan lázadásba fordul át, de már csak akkor, amikor emberileg már megsemmisült a zsarnokság szolgálatában. A legtöbb, amit tehet az, hogy utolsó szavával a lázadókat igazolja. Rosszul jó ügyet sem lehet szolgálni, ez Illyés szigorúan zárt struktúrájú, személyes indulat hevétől izzó drámájának általánosítható tanulsága.

A *Tiszták* (1969) alapgondolata még a második világháborút lezáró békeszerződések idején megszületett Illyésben, amikor látta a magyarság teljes kiszolgáltatottságát, véd-

telenségét. A darab az ellen az illuzórikus vigasz ellen szól, mely szerint a történelemben a jó ügy, az igaz eszme győz, csupán az egyes ember bukik el. A XIII. században kipusztították a katharokat, az akkori világ egyik leggazdagabb szellemű népét. Illyés drámája a jogfosztott közösségek nézőpontjából vizsgálja a katharok végső küzdelmét. Főhősét a katharok kipusztítására törő barbárság indítja arra, hogy melléjük álljon, védelmezőjük próbáljon lenni. A veszély nagysága döbbenti rá kötelességére. A *Tiszták* az emberiség lelkiismeretéhez fellebbez a kiszolgáltatott kis közösségek védelmében, miközben az okos önvédelem parancsát vallja, az önfeladás tragikus értelmetlenségét hangsúlyozza.

Illyés közösségi elkötelezettségével szoros kapcsolatban van az a törekvése, hogy a társadalom boldogulását, egészséges előrehaladását, igazságos rendjét veszélyeztető kóros és képtelen jelenségeket a komikum eszközeivel is mérlegre tegye, s az elutasítás fölényét kacagva érvényesítse. Vígjátékainak első sorozata az áltudományosságot, fösvénységet, a hatalommal való visszaélést, s az aránytévesztő elfogultságot vizsgálta a humor, szatíra, játék változatos eszközeivel.

Parasztkomédiáival a magyar farce műfaját akarta megteremteni, a vásári komédiának azt a változatát, mely sok-sok játékkal, mulatsággal, különféle komikai eszközöket merészen hasznosítva válik az igazságtevés alkalmává.

Utolsó tragédiái az egyetemes emberi kérdéseket vizsgálva is megőrzik azt a bölcs, keserűségből, belátásból származó, iróniából és tragikumból teremtett összetett atmoszférát, melyet először tragédia felé hajló vígjátékaiban alkalmazott.

II.

Szépirodalmi munkássága mellett folytonos gyakorlati, közéleti cselekvése is példaértékű.

Pusztulás című esszéjével 1933-ban nemcsak a magyar esszének adott új irányt azáltal, hogy a nemzeti sorskérdések tárgyalására is alkalmassá tette azt, hanem megkerülhetetlenül emelte a nemzet tudatába az egyik legnagyobb magyar sorsproblémát, létszámbeli fogyatkozást, a pusztulást. Ez az esszé a népi írói mozgalom megszerveződésének is fontos ösztönzője volt.

A *Puszták népé*vel szinte egyszerre jelentette meg 1936-ban Petőfi-könyvét, melyben Ady szellemében úgy újította meg a Petőfi-hagyományt, hogy a maga költészete számára folytathatóvá tette a politikai indulat és az esztétikum társítását.

Részt vett a Márciusi Frontban, segítette a népfőiskolai mozgalmat.

Sokféle módon szervezte az igazi értékek érvényrejutását, megbecsülését a magyar kultúrában. Tanulmányt írt a Nyugatban Déry még kéziratban lévő regényéről, a *Befejezetlen mondat*ról. Szerkesztette Babits mellett a Nyugatot, de a népi írói tábornak is egyik vezető egyénisége volt. „Életművének egyik legnagyobb tette volt a *Magyar Csillag* szerkesztése, és nagy tette volt az a magyar irodalomnak is, mely hála e folyóiratnak, tisztán tudta megőrizni becsületét."[26] A *Magyar Csillag*ban példát mutatott arra, hogyan kell nehéz időkben összefogni a nemzeti kultúra legjobb alkotóit egy szekértáborba. „Kezdetben a Nyugat címlapján volt Ady és Babits neve, most felettünk ragyog. Ez jellemzi a *Magyar Csillag* szellemiségét."[27] Hasonló szellemben szerkesztette a *Válasz*t a második világháború után – amíg lehetett. A világháború idején, amikor

[26] Sőtér István: Búcsú. In: Illyés Gyula emlékkönyv. 503–504.

[27] Őszinte beszélgetés Illyés Gyulával a Magyar Csillagról. In: *Illyés Gyula emlékkönyv.* 119.

Franciaország és Magyarország egyaránt náci fennhatóság alá került, kiadta *A francia költészet kincsesházá*t. A háború után megvédte Szabó Lőrincet és Németh Lászlót a börtöntől és a zaklatástól. A forradalom leverése után nemzetközi fórumokhoz fordult a bebörtönzött írótársak kiszabadításáért. Szinte vég nélkül sorolhatnánk közösségi érvényű cselekedeteit.

„Illyés Gyula szerepe túlnő az irodalom határain, és politikai, nemzeti jelentőséget nyert"[28] – állapította meg róla Szabó Lőrinc még 1956-ban. Később ez a nemzeti jelentősége még jobban megnőtt, mert következetesen és nyilvánosan folytatta a nemzeti sorskérdések vizsgálatát olyan időben is, amikor ezek említését is nacionalizmusnak minősítette a politikai hatalom.

Illyést minden kortársánál mélyebben foglalkoztatta a magyarság mibenléte, történelmi és jelenkori helyzete. Arra a kérdésre, hogy ki a magyar, következetesen azt válaszolta, hogy az, aki azt vállalja. Minden műfajában „alapvető létkérdéseinket feszegeti, amelyek magyar mivoltunkból következnek"[29] Ezek a két világháború közötti időszakban elsősorban szociális jellegű gondok feltárásához vezették. A második világháború után pedig a nemzetellenes politika következményeivel, a magyarság nemzeti tudatának és nemzeti önismeretének a sérüléseivel, mindenekelőtt pedig a kisebbségi léthelyzetbe került magyarság kiszolgáltatottságának a tényeivel kellett szembenéznie.

Már 1945-ben érzékelte azt, hogy a nemzeti tudat körül nagy zavarok vannak. A két világháború közötti időben minden szociális problémát Trianonra hivatkozva tolt félre a kormányzat. Most viszont mintegy annak visszahatásaként vannak, akik szinte a jó modor elleni vétségnek vélnek minden nemzeti problémát, így azt a tényt is, hogy a magyar határokon túl változatlanul több millió magyar él. Ezt Illyés Gyula súlyos hibának minősíti: „A világ összefügg; nem tesz tehát jó szolgálatot más nemzetnek az, aki a maga nemzetét rosszul szolgálja. Valamennyi nemzet jogából ad fel az valamit, aki a maga nemzetének jogaiból csak egy szemernyit is fölad."[30]

Új tartalommal kell megtölteni a nemzet kiüresedett fogalmát – hangsúlyozza – hiszen a nemzet világszerte közösségi keret, a nemzet kifelé, más nemzetekhez való viszonyában „mindig egy".[31] Másik figyelmeztetése pedig a bűnösség tudatnak a szuggerálása ellen szólt már ekkor. „Szembefordulunk azokkal, akik a maguk kisebbrendűségi érzéseit be akarják oltani akár az itthoni, akár a kisebbségi sorsban maradt magyarságba! Így akarják talpra állítani ezt a népet? Állandó gánccsal? Csak a bűnök emlegetésével ott is, ahol érdemeinket is lehet emlegetni?" – kérdezi. Már ekkor meglátta azt a két súlyos hibát, a kisebbségi magyarságról való lemondást és a bűntudat beletáplálását a nemzetbe, amelyekkel később a kommunista diktatúra roncsolta a magyarság nemzeti tudatát és önismeretét. Minden alkalmat megragadott arra, hogy a magyar nemzeti kisebbségek sorsának tűrhetetlenségét a világ elé tárja. Magyarországon a cenzúra ezt jóideig lehetetlenné tette.

1963-ban egy párizsi lap interjút készített Illyéssel, akkor a riporter gyanútlan kérdésére, hogy mi ragadta meg leginkább Kelet és Nyugat országaiban, „a sovinizmus egy eléggé nyugtalanító maradványá"-t említette, majd néven is nevezte azt: „Romá-

---

[28] Szabó Lőrinc i.m. 211.

[29] Domokos Mátyás: Számadói gond. In: *I. Gy.: Az író hűsége*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Domokos Mátyás. TTFK–Kortárs Kiadó, Budapest, 2002. 6.

[30] Illyés Gyula: Forradalmi magyarság. uo. 105.

[31] Uo. 106.

niában van egy provincia, Erdély, amely évszázadokon át a magyar civilizáció és irodalom valódi szülőföldje volt. Ebben a provinciában nemrég zárták be az egyetlen magyar egyetemet, ami egy több mint kétmillió lélekből álló kisebbségnek volt szánva."[32] Ezután pedig a kathárok sorsáról közel húsz év óta tervezett drámájáról beszélt. Mondatain itt is áttűnik az, hogy drámájának lelki motivációja a magyarság kiszolgáltatottsága. „Egy egész nép problémája, amelyet azért semmisítettek meg, mert eretnekeknek nyilvánítottak, mindig kísértett."[33]

Két évvel később Belgrádban tűnődött a felnőtteknek szánt történelmi leckén. „Nincs tanulságosabb, mint ha szomszédos nép fiai fölmondják egymásnak egykori történelmi leckéiket. Ezek az iskolai tananyagok szoktak lenni ugyanis a sovinizmus vírustelepei: ifjú elmékbe jutva, egy életen át pusztítanak. A logika számára természetes, hogy két versengő nép közt, ami itt diadal, ott szükségszerűen bukás. A fertőzet az, hogy a sovinizmus az ilyen gócokat nem vágja föl, nem tisztítja meg, sőt – gondos ápolással – szinte állandó gyulladásban tartja."[34] Az ilyen keserű összegzésekhez erősen gyűlnek Illyés tapasztalatai. Meštrovič szobra, a *Győztes* Bartók népe felé van fordítva Hunyadi és Dózsa hajdani bástyáján. Illyés szomorúan állapítja meg, hogy ez a hangos szobor így se nem európai, se nem művészi. Meg azt is, hogy Bartók minden szomszéd népet szolgált, s 1918 után még jobban, mint előtte. De viszonzást ő sem kapott sehol. Sok-sok élmény, tapasztalat növeszti Illyés keserűségét. Belgrádtól búcsúzva már elmondja régóta készülgető tanulmánytervének a gondolatmenetét. Nemzedékének balekségét akarja föltárni „ugyancsak a ténytisztázás szigorú – fertőtlenítő és előbbre vivő – módszerével".[35] Ez a balekség pedig az, hogy fél évszázadon keresztül viszonzás nélkül próbálta szolgálni a szomszédainkkal való szellemi kapcsolatépítés ügyét.

1966 novemberében Sziklay Lászlóhoz írt tanulmány méretű levelében ennek a problémakörnek egész kis enciklopédiáját adta elő. A nacionalizmus Duna-völgyi fekélyeinek megszüntetéséhez sorolja az érveit. Történelmi visszatekintésében a magyarság bűneit sem hallgatja el, de tüzetesen kimutatja, hogy szomszédaink milyen mérhetetlenül eltúlozzák azokat. Aprólékos elemzéssel bizonyítja, hogy milyen képtelenség az ezeréves elnyomás vádja. Illyés szerint a magyarok egykori nemzetiség ellenes bűneit is föl kell tárni, sőt élére kell tenni annak a listának, amelyre a Duna völgyében azóta elkövetett bűnöket kell felsorolni, hiszen ezek az utóbbi vétkek nem kerültek be az európai tudatba. Kimutatja azt is, hogy a magyarságról miféle torzképek kaptak hitelt a nagyvilágban. Az Emil M. Cioran által festett torzkép képtelen motivációit is föltárja. Majd megállapítja, hogy szomszédainkkal nem sikerült higgadt eszmecserékben tisztázni múltunkat és jelenkori viszonyunkat, mert szomszédaink birtokon belül vannak, meg sem hallgatják érveinket. Régi bűnöket emlegetnek mai kisebbségellenes cselekedeteik okaként. Ennek abszurd jellegére mutat rá, amikor történelmi és jelenkori számvetésének a mérlegét vonja meg: „Hogy dolgozó milliók olyan hajdani vezetők vétkeiért feleljenek, akiktől ők is szenvedtek és akiknek megfeleltetésében mellesleg ők is részt vettek – ez nem csak marxista, hanem keresztény fölfogásnak is képtelenség. Mert ez faji álláspont."[36] Illúziótlanul vonja le azt a következtetést is, hogy „szellemi és

---

[32] Ha a költőkön a sor. Beszélgetés a párizsi L'Express szerkesztőjével. Uo. 128.

[33] Uo. 129.

[34] Illyés Gyula: Széttekintve a Kalimegdánról. Történelmi lecke felnőtteknek. Uo. 131.

[35] Uo. 139.

[36] Három levél. In: Illyés Gyula: *Az író hűsége.* 163.

irodalmi életünk nem is egy, hanem három – ha ugyan nem négy – nemzedékének egy vállalkozása szenvedett szekértörést".[37] Ez a nagy vállalkozás az a megbékélést hirdető magatartás volt, amelyet önzetlenül vállaltak, s amelyre viszonzást nem kaptak. A reménytelenség és kiszolgáltatottság érzése szólalt meg a *Fekete-fehér* (1968) kötet *Ady estéje* című versében. Ady szétszóródás-látomásának a megvalósulását tanúsítja ez a vers. A magyarság Ady látomásába zárva forog „Próbára próba. / A Rendelés e paranoid vásznán."

Ez a gondolatkör egyre jobban zaklatja Illyést. A következő évben, 1967-ben *Hajszálgyökerek* című esszéjében a nemzeti érzés mibenlétét kutatja. Az anyanyelv különleges szerepére mutat rá. „A nyelv szelleme nem a vérség, nem a „fajiság" vonalán száll ránk. De akire – bármilyen úton – rászáll, azokat valóban determinálja, mélyebben, mint ahogy akár a bölcselet feltételezné."[38] A nemzeti érzés a magyar irodalomban mindenkor az összetartozást erősítette, sohasem volt kirekesztő jellegű. Illyés gondolkodásában a nemzeti közösségi tudat helyettesíthetetlen érték. Ennek ma legerősebb köteléke az anyanyelv. Így jut el újra a magyar anyanyelvet beszélők közösségének ahhoz a gondjához, hogy ennek a közösségnek egy harmada elemi emberi lehetőségeiben korlátozva van. Újra és újra szóvá teszi azt a képtelenséget, hogy a régi bűnök vádjával a mai nemzedékeket büntetik. Visszautasítja azt a közkeletűvé lett vádat is, hogy a magyarság volt Hitler utolsó csatlósa. „Csatlós legfeljebb Szálasi „kormánya" lehetett volna; ha azt is, a nemzet legázolásával, nem éppen Hitler erőszaka hozta volna ránk bilincsnek."[39] Az utolsó csatlós vádja történelmi ténynek sem igaz – folytatja Illyés – hiszen az országok olyan sorrendben szüntek meg csatlósok lenni, amilyen sorrendben a szovjet hadsereg felszabadította őket. „E sorrendben Pest messze nem az utolsó volt."[40] A Hitler utolsó csatlósa minősítést a kommunista diktatúra adta a magyarságnak, hogy a bűnösség tudatával is megalázza. Ezt a minősítést azonban szomszédaink is átvették. Ezért kapcsolta össze Illyés a nemzeti öntudatot sértő bűnösség-vádakat. Az igazság tisztázásával a nemzeti érzés kohézióját akarta erősíteni.

1970 májusában, a Herder-díj átvétele alkalmából írt *Szakvizsgán – nacionalizmusból* című „útijegyzetek"-nek nevezett esszéjében jó érzéssel állapította meg, hogy Bécsben nyilvánosan is elismerték azt, hogy bár sokszor írt az újabb kor nemzeti-nemzetiségi problémáiról, tolla torzítást soha nem követett el, „nem bicsaklott le sose az emberiesség útjáról a nemzeti türelmetlenség, a nacionalizmus árkaiba, s ezért bizonyosra vehető, hogy ez már ezután is így lesz".[41] Tapasztalja, hogy a világ számtalan helyén a nemzeti kérdés előtérbe került. A nemzeti érzést – minden ellenkező vélekedés dacára – nagyon is korszerűnek tartja. Ezért is tisztázza a patriotizmus és a nacionalizmus sokszor összekuszált fogalmait. A tisztázás érdekében hozza elő újra a maga „nem mai keletű" különbségtevését a nacionalista és a nemzeti érzésűek között. „Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért" – mondja ki az összegző aforizmát, majd árnyaltabban újra megismétli azt: „A nacionalista jogot sért (más népekét, önző előnyökért); a patrióta jogot véd (voltaképp nem is a maga népéét, hanem az Emberét, az Emberiségét)."[42] Illyés ezúttal sem kíván több jogot a maga népének, mint másoknak. De az

[37] Uo. 165.
[38] Illyés Gyula: Hajszálgyökerek. In: I. Gy.: *Az író hűsége.* 184.
[39] Uo. 201.
[40] Uo. 201.
[41] Illyés Gyula: Szakvizsgán – nacionalizmusból. In: I. Gy.: *Az író hűsége.* 214–215.
[42] Uo. 217.

általánosan megfogalmazott elv fényével is megvilágítja saját népének állapotát: „fél évszázad óta a magyar anyanyelv a legszétszórtabb nyelve Európának, ha ugyan nem az egész világnak. Minden harmadik magyar neki idegen nyelvű környezetben él, már a puszta ténynél fogva műveltségileg, szellemileg hátrányban. Számuk nemzedékenként a szabadesés gyorsulásával apad."[43]

Minden újabb esszéje hozzáad ehhez a gondolatkörhöz egy-egy új árnyalatot. A *Költészet és nemzet* a patriotizmus tárgyának történeti változását rajzolja föl. Volt időszak a történelemben, amikor a hazához való ragaszkodás független volt a nyelvtől. A mi történelmünkben a huszadik század új jelensége „az országtól függetlenülő haza, a pátria nélkül is élő patriotizmus".[44]

Elpuskázott tartomány című esszéjében, 1974-ben is arra figyelmeztet, hogy mennyi katasztrófát okozott a népek kínálkozó együttműködésének az elmaradása. Ezúttal az anyanyelvi türelmetlenség ellen emeli föl szavát. A nemzeti türelmetlenség ugyanis leginkább ebben nyilatkozik meg. Újra számba veszi nemzedékek viszonzatlanul marad törekvéseit, újra egyértelműen kimondja, hogy az ő nemzedéke emiatt „sorozatos kudarc emlékével vonul le pályájáról".[45]

Írásaiban újra és újra más-más oldalról világítja meg a nemzet megtartó értékét az egyén életében, s azt is, hogy a nemzethez tartozást kötelességként kell felfogni. Aki tagja egy közösségnek, az nem működhet e közösség ellenében. „Közös magánérdekünk, hogy ez az egység kifelé, befelé minél erősebb legyen."[46] Ezt a nemzeti felelősséget minden esetben a teljes nemzetre vonatkoztatja. „A magyar anyanyelvű nemzet alapja és kerete a magyar anyanyelvűség."[47]

Elsősorban Illyés Gyulának köszönhető az, hogy ezek a gondolatok ma már közismertek. Amikor ő megfogalmazta ezeket, szomszédainktól a sovinizmus, a magyar politikától pedig a nacionalizmus bélyegét kapta értük. Amikor *Válasz Herdernek és Adynak* című esszéjét román részről durva támadás érte, Magyarországon a nyilvánvaló rágalmazást, becsületsértést sem utasíthatta vissza. Az esszét is tartalmazó *Szellem és erőszak* című könyvét 1978-ban betiltották, Magyarországon csak tíz esztendővel később jelenhetett meg.

Válasz Herdernek és Adynak című esszéjében tévképzetek sorát cáfolva összegezte mindazt, amit a magyarság legfontosabb sorskérdéséről fontosnak tartott a nemzet tudatába vésni. A szembenézés bátorságát kérte számon a nemzeten Illyés. Az Ady centenárium ünnepségei azt mutatták meg számára, hogy a magyarság még mindig nem volt képes szembenézni Ady lírájának fő vonásával, a magyarság sorskérdéseivel szembesülő verseivel. A nemzeti önszemlélet torzulása az, hogy éppen a legmélyebb önismereti leckét nem vállalja a nemzet. Pedig Ady jóslatainál is súlyosabb, egyedül Mohácshoz fogható veszteség érte a magyarságot. „A számokkal mérhető meggyengülésnél szinte katasztrofálisabb lett, ami a nemzeti tudatot érte. Szellemi összetartó erő – a közérzés kohéziója – nélkül nincs nemzet."[48] A közérzés kohézióját pedig csak reális nemzeti önismeret alapozhatja meg. Ezért leplezi le Illyés Gyula azt a magatartást,

---

[43] Uo. 229.

[44] Illyés Gyula: Költészet és nemzet. In: I. Gy.: *Az író hűsége.* 200.

[45] Illyés Gyula: Elpuskázott tartomány. In: I. Gy.: *Az író hűsége.* 240.

[46] Illyés Gyula: Mire jó egy nemzet, vagy: egy évszázad tanácsai. In: I. Gy.: *Az író hűsége* 247.

[47] Uo. 250.

[48] Illyés Gyula: Válasz Herdernek és Adynak. In: I. Gy.: *Az író hűsége.* 268.

amelyik önáltatásokhoz menekül a tények elől. Ezért is néz szembe a tárgyilagosság drámaiságával a magyarság sorsának huszadik századi szétszórásával, melyet nemzetközi felelőtlenség súlyosbít. „A nemzeti kisebbségek jogait semmiféle nemzetközi megállapodás nem védi."[49] Európa legnagyobb nemzeti kisebbségének gyermekei nem ismerhetik meg saját történelmüket, már tankönyveikben azt tanulják őseikről, hogy azok barbár betolakodók voltak. A kisebbségek teljes kiszolgáltatottságuk miatt rohamosan felmorzsolódnak. Eltűnnek. Abszurd esetek sorát idézi fel Illyés a kisebbségi nyelvi és kulturális kiszolgáltatottság érzékeltetésére. Elemi emberi jogok sérülnek itt – vonja le a mérleget a tények sokaságából.

Illyés Gyula az emberi jogok érvényesítését a közösségi megmaradás elemi feltételének tartja. Véleménye szerint csak az a közösség marad fenn, amelyik védelmet nyújt tagjainak, biztosítja azok emberi jogait. Illúziótlanságra tanító tapasztalatai ellenére azzal a biztatással zárja esszéjét, hogy a múlt szigorú vizsgálata, a félreértések tisztázása segít tényekkel eloszlatni az egykori jóslatok borúlátását.

„Illyés ezzel a nemzeti irodalmunk legerőteljesebb hagyományához kapcsolódó írásával akkor, 1977-ben, közgondolkodásunkban ugyanúgy új távlatokat nyitott, mint annak idején megrázó baranyai naplójegyzetével vagy magával a *Puszták népé*vel. Az ötágú síp jelképerejű gondolatát egyszerűen átírta a történelem és az emberi jogok közérthető nyelvére"[50] – írta Csoóri Sándor. Sütő András pedig azzal összegezte Illyés Gyula nemzeti sorssal foglalkozó munkásságát, hogy elődeinél tárgyilagosabban – „a történelem újabb tapasztalataival sújtottan"[51] gondolta végig a magyarság helyzetét, „amit sorsproblematikában nagy elődei külön-külön felgörgettek népünk tudatába, annak *összegzésére* Ady után egyedül ő vállalkozott".[52]

Illyés Gyula életműve a magyar nemzeti önismeret nélkülözhetetlen fejezete. Mégis sokféle gáncs érte őt életében is, halála után is. Könnyűkezű támadóinak, gyalázóinak Nagy Gáspár húsz esztendővel ezelőtt írt versének szavait ajánlom figyelmükbe:

És ha valamit hiányolnak
a hirtelen-erősek
az olykor-bátrak?!...
majd figyelem őket
mikor az idő átrak vállukra is
– szívük fölé – száztonnákat![53]

Illyés Gyula minden körülmények között az életérdekű érveket kutatta, az emberi minőséget óvta. A józanságot tartotta hősi állapotnak. S legnagyobb bátorságnak a reményt. Nemzeti hűségére, európai nyitottságára és számadói bölcsességére a XXI. században is nagy szükségünk van.

(Elhangzott a Tokaji Írótáborban 2002. augusztus 14-én.)

---

[49] Uo. 273.

[50] Csoóri Sándor: A csempészáru. In: Nem menekülhetsz. *In memoriam Illyés Gyula.* 332.

[51] Sütő András: Sorsunk és a költő. In: S. A.: *Omló egek alatt*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1990. 231.

[52] Uo. 236.

[53] Nagy Gáspár: Három megjegyzés: egy válasz. Kodály és Illyés ünnepére – 1982. In: N. G.: *Szabadrabok*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 2000. 255.

PÉTER LÁSZLÓ

A nyelvápoló

Naplójában írta Illyés Tihanyban, 1948. augusztus 3-án:

Hang a felső kerítés mögött.
– Mönjünk, mönjünk, mind csak fölfelé mönjünk!
Női hang. Folytatja:
– Vakujjon mög, aki ezt az útat is mögcsínyáta!
Két bokor között most előtűnik egy pillanatra, aki mondja. Nő valóban, de divatos strandnadrágot visel, továbbá szarukeretes napszemüveget, telitalpú fürdőcipőt. Felsőtestén minden ruházata egy kis könnyű kendő, afféle melltartónak hordja. Viszont ez ősparaszt édesanyjának babos fejkötője.

Alighanem ugyanebből az élményből e napokban született *Jegyzőfüzet* című, rövid versekből álló ciklusának *Új nép a parton* című darabja:

Fürdőruhában szép lépésű nő –
Jó alakja az eleganciája.
Hogy ideillik! Mily „előkelő”!
S mi mindent mond el, ahogy kisfiára
pillantva elkiáltja:
„Hun mész te, Fercsi! Vigyázz, beeső!

Illyés *ö*-ző környezetben nőtt föl, ismerte és hibátlanul tudta használni e hangtani sajátosságot. Sőt azt is tudta, akár az *e*-ző tájon beszélni tanuló Ady, hogy az *ö*-ző változatoknak nagyobb a stílusértékük: következetesen *föl* igekötőt használt (még drámáiban is *föl*vonást írt), olykor a *fölfödöz* alaktól sem rettent vissza. Mint Babits sem. Illyés ebben a kötetben is értelemcserénk aranyfödözetéről ír.

Bizonyára régebben is olvastam, de csak most *A törzs szavai* címmel, *Írások az anyanyelvről* alcímmel a Nap Kiadó gondozásában, Domokos Mátyás és Szathmári István válogatásban a centenáriumra megjelent gyűjteményben tűnt föl elszórt megjegyzéseiből, hogy nyelvésznek készült, s a Larousse mintájára képes szótárt tervezett. Szakszerű érdeklődésének is tanújelét adta, hogy 1949-ben szülőföldjén, Rácegresen és Sárszentlőrincen tájszavakat, szólásokat, állatneveket gyűjtött, alaktani megfigyeléseit is rögzítette. Ezeket a kötet célszerűbben betűrendben közölhette volna, nem csak gyakorlati áttekinthetősége végett, hanem az ismétlések kiszűrésére is. Javítani kellett volna Illyés fonetikai jeleit is: a hosszú *a* és *e* nem *â* és *ê*, hanem *ā* és *ē: āra, ēre, azzā, kézzē* stb. Másutt meg pótolni, mert így helytelen: „Emenegetek, mer ebeszétük az üdőt.” Helyesen: Ēmenegetek, mer ēbeszétük az üdőt.” Helytelen: „Sok zsidó gyereket főnevet már életébe.” Helyesen: főnevēt. Azaz fölnevelt. Az *ö*-zés pedig nem *ő*-zés, mint a 124. lapon olvassuk.

Illyés 1953-tól tagja volt a Magyar Nyelvőr szerkesztőbizottságának, tagja, sőt a 70-es évekről elnöke a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi bizottságának és a nyelvművelő bizottságának. Ő rendezte sajtó alá Kosztolányi életműsorozatát, közte a nyelv-

művelő írásokat egybefoglaló *Erős várunk a nyelv* (1941) című gyűjteményét. Illyésről is elmondható, amit ő Kosztolányiról állapított meg e gyűjtemény bevezetőjében: „Nem készült ő nyelvészeti könyv írására sem. S íme, itt a mű...”

Írók, költők szükségképpen foglalkoznak szerszámukkal, a nyelvvel. Megint a Kosztolányiról szóló Illyést idézem: „Ügye volt a nyelv, mesterségének eszköze.” De olyan tudatossággal és hozzáértéssel, amint Arany János vagy Kosztolányi Dezső, az elmúlt évszázadban csak Illyés Gyula szólt nyelvünkről. Igaz, ahogy amint utószavában Szathmári István udvariasan írja, észrevételei „nem mindig találkoznak a tudomány megállapításaival”, de ő jól tájékozódott a friss nyelvtudományi és embertani irodalomból, Zsirai Miklós, Bárczi Géza, Bartucz Lajos s mások maradandó értékű műveiből, s nem engedett bármily látványos ötleteknek, mint kortársa, Erdélyi József. Így vállalta, hogy Zsirai nyomán behatóan és meggyőzően ismertesse finnugor rokonságunkat, sőt 1933-ban, amikor a szovjet írókongresszuson részt vett, fölhasználta az alkalmat, hogy megkeresse a Moszkva szélén élő mordvinokat, és meggyőződjék szóban, dallamban nyilvánvaló rokonságunkról.

Szerényebb terjedelemben hasonló céllal a Magvető Kiadó *Gyorsuló idő* című sorozatában 1964-ben már megjelent *Anyanyelvünk* címmel vékonyka kötete. Az itt közölt hat írásból kettő *(Anyanyelvünk, Bölcsőkutatók)* az új gyűjteményben is olvasható. *Hattyúdal ébreszt, vagy lehet-e a népnek művészete?* (1976) című könyvecskéjében szintén van fejezet *(Egy meglepő különlegesség)*, amely joggal kaphatott volna helyet itt is, mivel szintén a népdal természeti kezdőképével bíbelődik, mint a tárgyalt kötetben is. Végül szintén a *Gyorsuló idő*ben jelent meg a nyomdából kikerülés után rögtön elkobzott *Szellem és erőszak* (1978), amelynek *Nemzetében él a nyelv* című fejezetét ugyancsak szívesen olvastam volna itt is. Talán a terjedelmes és csak kis részben nyelvészeti mondandójú tanulmány, a *Ki a magyar* (1940) rovására is. Bár ennek is van napjainkban ismét időszerűvé vált állásfoglalása. Illyés egyértelműen hitet tett az asszimiláció mellett. „Nagyot gyarapodott a magyarság ezekkel a beolvadtakkal” – vallotta a honfoglaló magyarok magatartásáról, hogy nem űzték el a legyőzötteket. Hagyták, hogy kedvük szerint hasonuljanak ők a magyarsághoz. Amelyről így írt: „Mindenkit befogadott, aki szokásait elfogadta, aki szívvel-lélekkel magyar lett: magáévá tette a magyarság nyelvét és észjárását.” Ebből fakadt Illyésnek Petőfi példájából is levont tétele: „Magyar az, akinek nyelve és esze magyarul forog.” Más megfogalmazásban: „Jó magyar az, aki emberi, jó tagja a magyar közösségnek.”

Az időrendi közlés szépen mutatja Illyés érdeklődésének irányát a történeti nézőponttól a jelenig, az ismeretterjesztésen túlmutató nyelvápolásig. „A nyelvápolásnak – mely világjelenség – csak egyik része a vadhajtások nyesegetése: a bírálás, a megrovás.” Fontosabb, úgymond, a gondozás, amely szemez, ojt, nemesít; nem csupán véd és óv, hanem fejleszt és újít. A jót ápolni, a rosszat irtani, javasolta. „A szótisztítás a fogalomtisztításhoz vezet” – szögezte le a nyelvművelés értelmét magyarázva. Anyanyelvünk „aggódó ápolásáról” beszélt. Másutt azt írta: „A nem perzekútori, hanem szép szavú: írói rangú nyelvművelést – Halász Gyula és Kosztolányi mozgalmát – Lőrincze Lajos és gárdája remek összjátékkal országos figyelem és taps közepette szélesítette soha nem remélt hatásúvá az olvasók körében.” Ő maga is ehhez a „gárdához” társult írásaival, tevékenységével. Ezt a fajta nyelvápolást Szathmári István így határozta meg: a nyelvművelés az alkalmazott nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelv meglevő és újonnan keletkező elemeinek helyességét vizsgálja, és a nyelvi helytelenségek nyesegetésével, ezeknek helyesekkel, a hiányzóknak pótlásával, a helyes alakok terjesztésével a

nyelv fejlődését segíti. Ezt manapság, amikor némelyek, mint Nádasdy Ádám, Sándor Klára, fölöslegesnek, hiábavalónak, sőt károsnak ítélik a nyelvművelést, fontos újból leszögezni.

A nyelvápolás egyik ágazata: szembenézés az idegen szavakkal. Illyés nem volt purista; nem akart minden jövevény szót kiirtani. Csak a fölöslegest, a magyart kiszorító szó ellen lépett föl. Módszerül azonban még 1930-ban a szilárd döntést ajánlotta önmagának is: „határozd el egész brutálisan, hogy ez[u]tán egyetlen idegen szót sem írsz le; tán még azt sem, hogy brutális". Kosztolányi könyvének bevezetőjében árnyaltabban fogalmazott: „Jobb társaságban attitűdöt vagy szintézist éppúgy nem mond az ember, mint nahkasztlit." Ebben még atyai barátjával, Schöpflin Aladárral is vitába szállt.

Különösen azt gúnyolta, ha az idegen szót rosszul használják. „A tápéi csikós is édes nagyanyjától megkapja már Baudelaire nyelvéből azt, hogy *lavór*." Csakhogy a *lavoir* nem mosdótál, hanem mosókonyha. A mosdótál *cuvette.* A *gardrob (garde-robe)* nem ruhatár, hanem eredetileg szobaklozett, később az öltönyök összessége. A ruhatár: *vestiaire.* S így tovább.

Kedvezőtlen élményei a grammatika ellenségévé tették. „Az elemi iskolában nekem egy tantárgy üzent szívósan könyörtelen hadat: a magyar nyelvtan." Szerinte a latin követésével kezdődött „a magyar nyelv nyelvtani keresztre feszítése". El nem tudom képzelni, milyen lett volna az a nyelvtan, amelyet régóta tervezett nyelvünk megszerettetésére. Két alapelve kisejlik visszatérő gondolataiból: nyelvünk előnyének ítélte, hogy nem ismeri a szavak nemeit, és hogy ősi rendszerében nem tett különbséget a főnév és az ige közt. Maga is elismeri azonban, hogy azoknak a szavaknak jó része, amelyek egyszerre jelentenek dolgot (főnevek) és cselekvést (igék), csak „merő véletlenségből" azonosak (homonimák), mint a például fölhozott *fej, vár, tér, nyom*. A *nomen-verbum* valójában nem magyar, hanem finnugor sajátság (*fagy, lak, les, zár* stb.), nem annyira általános, hogy belőle nyelvtani alapelvet lehetne következtetni. Ettől függetlenül érdekes és meggyőző, amint Illyés babonának minősíti azt a bevett tételt, hogy a magyar nyelv különlegesen nehéz *volna.*

Ő írja, hogy „nyelvészharcosnak" elég a nyelvi hibák közül „egy csücsköt" ismerni, egy kardot megragadni, s ezzel egy életen át vagdalózhat. Neki is voltak „kedvelt" hibái, amelyek ellen ismételten fölszólalt, és sajnos, fölszólalhatna ma is. Ilyen pl. a *volna* és a *lenne* közti különbség elhanyagolása. Szellemes a példája: „»Nem lennénk kommunisták« ugyanis merőben mást jelent, mint az, hogy amit a mondat leírója nyilván kifejezni akart, hogy »Nem volnánk kommunisták«. Föltételes módunk *lenne* alakja mindig a jövőre utal. E mondat tehát magyarul értővel azt közli, hogy leírója és helyeslői még abban az esetben sem lennének kommunisták, ha... Ha lelkületből lehetnének." Másik kedvelt hibafajtája az *egyes* helytelen használata. Erre még Fülep Lajos figyelmeztette. „A kettő henye összekeverését a fiatalok meggyöngült nyelvízlésének, illetve romló fogalomalkotó képességének tulajdonította." Egyes: akinek nincs társa. Egyedi tehát. Helyette változatos jelzők kínálkoznának. A törvényszerkesztők rendszeresen rosszul használják, amikor valamely tárgykör *egyes* (helyesen *néhány, némely*, olykor *bizonyos*) kérdéseit szabályozzák. Erre is érvényes tanulsága: „Aki a szavak értelmén ferdít, vagy eszmevilágunkhoz nem illő kifejezést honosít meg, anyanyelvünk izomzatát csomósítja, csontjait ficamítja."

Ilyen az *elbeszélni* és az *elmesélni* összemosása. Ilyen a hatást *vált ki*. Ez szerinte a vegyészetből jöhetett: az elemek *váltanak ki* egymásból bizonyos tulajdonságokat –

németül. „Magyarul azonban régente foglyokat a Héttoronyból váltottunk ki, később pedig télikabátokat a zálogházból." Igazolványt, bérletet is kiválthatunk, de magatartásunkkal hatást *keltünk;* ha pedig olajtüzelésről gázra térünk, akkor fölváltjuk, helyettesítjük, pótoljuk.

Azt is szóvá tette, hogy a föltételes mondatban csaknem mindenki rossz helyre teszi a *ha* után az *is* kötőszót. A *Nyelvművelő kéziszótár (*1996) példája jól mutatja, hogy ennek is jelentésmegkülönböztető szerepe van: *Ha néhány sajtóhiba is található benne, szerintem értékes könyv.* Helyesen: *Ha néhány sajtóhiba található is benne...*

„A szavaknak – mondja Illyés – nem származásuk ad tartalmat, hanem a használatuk." Ez azonban nem mond ellent másik megállapításának: „Szeretem, mert nemegyszer hasznos iránytűként használhatom az etimológiát, a szóeredeztetést." Érdekesek is példái. „Sok ősi szavunk van, amelyre büszkék lehetünk, de legnagyobb büszkeséggel a *feleség* szót mutathatjuk fel a világnak. Azt hirdeti ez a szó, hogy már abban az időben, midőn a világ legtöbb népénél az asszony még rabja vagy szolgálója, vagy ágyasa volt csak a férfinak, a magyar férfi mellett örömben, bajban, de jogban is feles társként állt." A *hirtelen* szóban a *hír* van elrejtve. Tudja, hogy az *áld* és az *átkoz* közös alapszóból ágazott szét, s a *trágya* meg a *drazsé* ugyanabból a latin szóból fejlődött ki. Horger Antal nyomán ő a *szemtelen* gyökérszavát nem a *szem,* hanem a *szent* szóban látta: szemtelen az, aki semmit sem tart szentnek. Ezt az etimológiát azonban sem Bárczi, sem az újabb szófejtők nem fogadják el. Ahogyan a *pajkos* származtatását a 'fiú' jelentésű ősi *pajk*ból, vagy a *színház*at a *színlelés*ből, a *sajtó* eredeztetését a *sajt* alapszóból sem. Pedig ez utóbbi oly ötletes, hogy érdemes idéznem: „a juhsajt és disznósajt eredetileg gömbölyű. Kívánatosan nyeshető alakjukat ettől az eszköztől nyerik. Ezzel sajtolták. Népünk ezt nevezi sajtónak. [...] A sajt is nyilván ettől sajt."

Tudja, hogy a *Szózat* keletkezése idején a *nagyszerű halál* nem fönségeset jelentett, hanem nagyszabásút, nagyméretűt. Azt is tudja, hogy a finnek nemzeti himnusza a mi *Szózat*unk hatását hordja magán.

Eszembe sem jutott soha helyesírásunk következetlensége, amelyre Illyés fölhívja figyelmünket: a *t* jésített párja a *ty,* de a *d* palatalizált változata nem *dy* (vagy *dj,* mint a cirillből latinra átírt szerbben), hanem *gy.* „Ezt – úgymond – néhány száz évvel ezelőtt talán egy álmos nyomdász határozta el így. Ilyen helyesírással nyomtatott ki egy Bibliát." Valószínűbb okra Bárczi Géza mutat *A magyar nyelv életrajzá*ban: olasz hatásra először *g* betűvel írták a *gy*-t, amely akkoriban még inkább *dzsj*-félének hangzott. Pl. *gisnav* (olvasd: *dzsjisznau*). Azaz *disznó*.

Tihanyi házában az eresz alatt kis gyűjteményt rendezett be olyan használati eszközökből, amelyeknek neve az irodalomba is bekerült. Vendégeit velük vizsgáztatta: mi micsoda. Kevesen állták ki a próbát. Betűrendbe szedtem *szómúzeumát,* ahogyan elnevezte gyűjteményét: *cséve* (helytelenül kukoricacső), *csoroszlya, csöbör, guzsaly, hám, lat, motolla, nyűg, ösztöke, rakonca, sajtó (sutu), szapulókád, szösz, [lúd]toll.* Illyés mindegyikhez tárgyi és nyelvi magyarázatot fűz. A néprajz és nyelvtudomány közös mezsgyéjén ezt a *Wort und Sache* elvének mondják.

Kosztolányi nyomán ő is eltűnődik: melyik a legszebb magyar szó? Kosztolányi szerint a *fülolaj;* Móra szerint az *alelölülő* (alelnök), Illyés szerint az *elalél.* Eszerint, írja tréfásan, a legdallamosabb magyar mondat: „Elalél a fülolajtól az alelölülő."

Kétszer is megvédi saját írásmódját: nem hajlandó a helyesírási szabályzat szerint Párizst írni; ragaszkodik a Párishoz. Ezt a könyvkiadók tiszteletben is tartották, tartják. Érvelése, hogy akkor miért nem írunk Verszájt, azért nem helytálló, mert Párizst

már a 13. század óta ebben az alakban használták eleink, Versailles viszont jószerével csak a 20. században vált, sajnos, közismertté nálunk.

Kovalovszky Miklós megfogalmazójáról *Kosztolányi-törvénynek* nevezte azt a jogos követelményt, az írásmesterség alapszabályát, amely szerint az olvasót „egy másodperc ezredrészéig sem szabad bizonytalanságban tartanunk". Ennek szellemében veti föl Illyés, hogy spanyol mintára a kérdőjelet – „feje tetejére állítva" – a mondat elején nekünk is ki kellene tennünk, hiszen „vannak mondatok, melyek szavak hosszú során át rejtik, hogy állítanak vagy kérdeznek". Ezt a kérdőjelbetoldást egy akadémiai körlevél megoldaná – véli túlzó derűlátással. Nem hiszem, hogy a hagyomány ereje ezt lehetővé tenné.

Illyés pályája elején, így e kötet első írásaiban is, következetesen magyar keresztnévvel tüntette föl külföldi szerzőit: Castrén Sándort, Lönnrot Illést, Renan Ernőt írt, akár 19. századi eleink. Ez a szokás is kiveszett, s ma már aligha térhetünk vissza hozzá.

„Nem legutolsó szórakozásom, midőn nyelvvédő folyóiratainkban vonogatom szépen alá a magyartalanságokat." Halász Gyula *Édes anyanyelvünk* (1935) című híres, úttörő könyvéről beszámolva tette hozzá: „Tanítványi büszkeséggel jelentem, hogy találtam." Foglalkozási ártalom: én is találtam néhány szeplőt Illyés könyvében. Ugyanebben a könyvismertetésében írta, hogy szorongva olvasta a pellengérre állított hibákat: „hátha én is elkövettem *azokat."* Helyesen: *őket*. Babona, hogy csak személyekre vonatkozhat ez a névmás. A következő lapon olvasom: „Egyszóval ne bízzuk el magunkat..." Kodály 1955. évi híres cikke *(Szóval kultúr?)* óta igényes stiliszta nem írja le a *szóval* szót; meggyőződésem, azóta Illyés sem írta le. Talán az *indokolás*t sem. Az „egyetértés *érdekében*" helyett később bizonyára azt írta: az egyetértés *végett*. Nyelvünkben nincs *-stól, -stől* rag; a *-stul, -stül* nem népnyelvi, hanem irodalmi nyelvi alak is; tehát ennek népnyelvi, nyelvjárási változata *-stú, -stű*. Nem tudok egyetérteni a *Nyelvművelő kéziszótár* engedékenységével: mivel e romlott alakot számos író is „szentesíti", „ezért [!] már nem tekinthetjük hibásnak". Bár sokan lopnak autót, az autólopás azért még bűncselekmény! Fölöslegesek a határozatlan névelők a *szómúzeum* tárgyainak bemutatásában: „ez egy guzsaly". „Ez egy lőcs." „Ez itt egy nyűg." „Ez egy cégér." „Ez itt egy ösztöke." Illyés (vagy csak a nyomda?), mint manapság az újságok, *kétkezieket* emleget. Tömörkény kötetének címe: *Kétkézi munkások.* Senki sem beszélne vagy írna *szabadkezi rajzról.* „Múltat jelző *t* betűnk egyúttal helyhatározó." Helyesebb lett volna *betű* helyett *hang*ot írnia. A betű csak képe a nyelvi jelenségnek, amely a beszédben, tehát hangban az első. S nem *elsődleges,* amely csak a *másodlagos* visszahatására létrejött fölöslegesen terpeszkedő szó. A *jég* finn megfelelője egyik helyen *jee*, a másikon a helyes *jää* alakban szerepel.

Sajnos a szerkesztésnek is kijár a bírálatból. Kár, hogy nem készült mutató, amely mind a személyneveket, mind a tárgyalt szavakat, névfejtéseket, szómagyarázatokat fölölelte volna. Hiszen olyan nevek szerepelnek benne, mint József Attila, Nagy Lajos, Schöpflin Aladár, Vikár Béla... Elkelt volna némi kiegészítő magyarázat. Egyetlen helyen olvassuk Illyés állításának helyesbítését, mely szerint Zrínyi Péter nem turáni-alföldi, hanem (horvát lévén) dinári típus: ez – így Domokos Mátyás – „minden bizonynyal tollhiba". De értelmetlen volt már megírása idején is, hogy Illyés *Gy. A.* monogrammal helyettesítette Gyergyai Albert nevét; most meg a szerkesztők kötelessége lett volna föloldani. Jegyzetben magyarázni, hogy az Illyés említette kérdést, milyen nyelven beszélnek a székelyek, Pásztor Emil vetette föl a Valóságban 1973-ban, egri főisko-

lai tanítványai közt folytatott vizsgálatai alapján. Megmagyarázni, hogy az idézett népdalban mi az *aranydészü:* tüsző, azaz fémcsatos, erszényes bőröv. De szívesen vettem volna eligazítást, hogy Vikár Béla hol írt népdalaink természeti kezdőképéről, s így tovább.

De a legbosszantóbb a szép könyvet elcsúfító, gondatlan korrektúrára valló betűhiba. Bizonyos betűk (pl. a *cívis* szó *í*-je, a *gardrob o*-ja, *Archimédesz* e-je) helyére idegen „karakterek" keveredtek.

Ennek ellenére remélem sikerült érzékeltetnem Illyés kis gyűjteményének tartalmi gazdagságát. Többször írt kedvelt témájáról, a tegezésről, magázásról. S költészetében is helyet kapott anyanyelve iránti különleges vonzalma: a kötetet két verse (a címadó: *A törzs szavai*, 1975; *Koszorú*, 1970) fogja méltó keretbe.

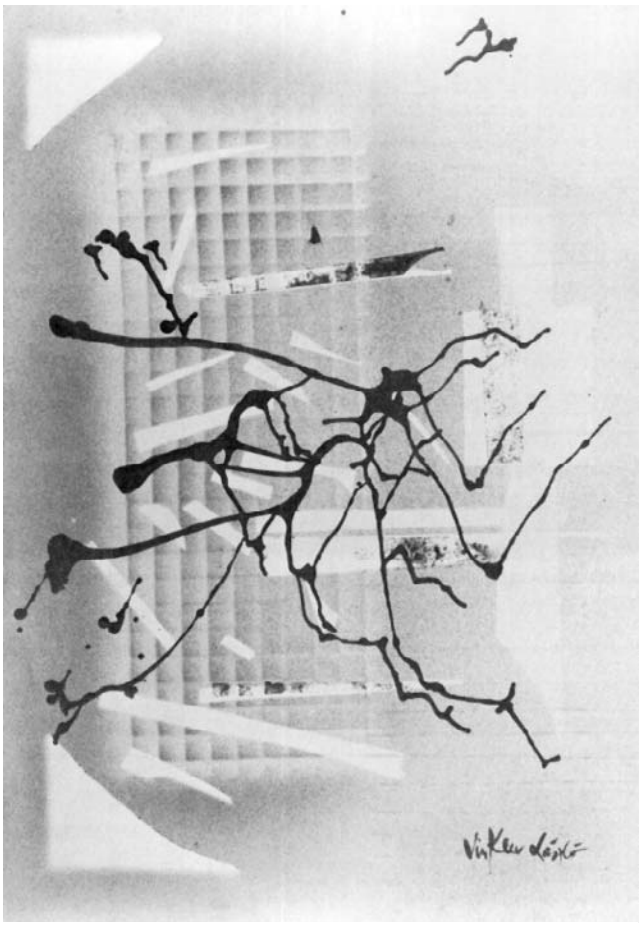

VINKLER LÁSZLÓ: KÉT STRUKTÚRA

BÜKY LÁSZLÓ

Az irodalom hajszálgyökereiből

1960 őszétől képesítés nélküli nevelőként tanítottam Nagykanizsa mellett, volt két hasonló sorsú barátom – Takács László és Pék Pál, akik ugyanúgy nem jutottak be az egyetemre, mint én, s ugyancsak a környék faluiban tanárkodtak. Később együtt jártunk a pécsi főiskola levelező tagozatára. Mindhárman versíró süvölvények voltunk. Ebbeli tevékenységünket a kanizsai gimnáziumban Alaksza Ambrus (akinek verseskönyvét Babits Mihály segítette megjelenni (A vándor visszanéz, 1935.) és Hules Béla tanár urak pátyolgatták; némi eligazítást ad mindannyiunkról az *Új magyar irodalmi lexikon* (2000[2].). Kapcsolatban voltunk Lovász Pállal, Marsall Lászlóval és Weöres Sándorral is, aki már korábban Takács László verseit ajánlotta a rádióba egy (Albert Zsuzsa szerkesztette) fiatal költőket bemutató sorozatba.

Aligha kell magyaráznom, miért határoztuk el, hogy egy vasárnap felkeressük Tihanyban Illyés Gyulát, aki levelezőlapon válaszolt jelentkezésünkre: *„Előrelátható ideig, sajnos, én sem tölthetek vasárnapot Tihanyban";* s megtoldta ezzel: *„Kérem, küldjenek pesti címemre mutatót műveikből"*.

A látogatás így elhalasztódott, amint a 1966. május 16-i Illyés-levél mutatja. Majd az általunk küldött versekre jött a válasz 1966. november 21-i kelettel:

„Kedves barátaim,

köszönöm a bizalmukat s kérem elnézésüket a késedelem miatt. Sokat voltam távol, rengeteg elintéznivaló várt – vár – rám.

Gondolhatják, képtelenség három fiatal embernek is egyszerre véleményt mondani. Ezek az írások igényesek, de még definiálhatatlanok. Ígéret, az van bennük, de az *érték csak mutatkozik rajtuk, nem hatja szerkezetileg is át őket.*

De öröm olvasni, hogy egyszerre három ember is ilyenfokon – az igény ilyen fokán – dolgozik ott maguknál. Nem vagyok szerkesztő, nincs befolyásom a közlésre. De azt hiszem [,] egyelőre egymás közt cserélve kéziratot s véleményt[,] jó miliőt tudnának teremteni annak elősegítésére, merre is bontakozzék s milyen erővel a tehetségük.

A jó vers két ütemben készül. Szükséges egy »költői« gondolat vagy érzés; azután a mesterség tudása á t a d n i ezt a magot. A költői rész működik, a mesterség még – gyakorlandó.

Őszinte rokonérzéssel Illyés Gyula

1966. XI. 21."

Nemsokára, 1967 februárjában (Illyés feleségével együtt) író-olvasó találkozóra jött Nagykanizsára. Az esten egyébként az erdélyi magyarságról is beszélt, szavainak hatására a szünetben a városi vezető elvtársak elhagyták a zeneiskola nagytermét, amely egyébként zsúfolásig tele volt. A szünetben Raffaelli R. Rosina – aki ekkor Nagykanizsán élt – mutatott be Illyésnek, akivel az est utáni vacsorán volt módom beszélgetni. (Különböző okok miatt a barátaim nem voltak ott.) Egyébként vacsora közben – miután Flóra asszony kijavította a kötet sajtóhibáit (!) – Illyés dedikálta számomra *Dőlt vitorla* című kötetét. Raffaelli R. Rosina nővér (1893–1988) a budapesti Ranolder Intézetben végzett 1911-ben, majd ott tanárkodott, útleírásokat írt, tanítványaival kiadta

a *Cantus Catholici* (1651.) énekeskönyvet (a Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatában, szerk. Vajthó László). Raffaelli R. Rosina kapcsolatban volt Babits Mihállyal és Szabó Lőrinccel, levélváltásukból a Magyar Nemzetben (1993. november 25., 14. lap) adott közre Schelken Pálma néhány darabot (facsimilében is).

A tihanyi látogatás végül is a következő évben sikerült, Takács László (feleségestül) s én mentünk el (Pék Pál nem), demizsonból töltött kisüstivel koccintottunk és diót ropogtattunk a kőasztal mellett, Illyés bement a házba a verseinket olvasni – mondván, ahhoz nyugalom kell, s már éppen újra a líránál tartottunk, amikor Vas Zoltán és felesége jöttek hozzá látogatóba. Kettőnket (udvarias komolysággal) fiatal költőként mutatott be...

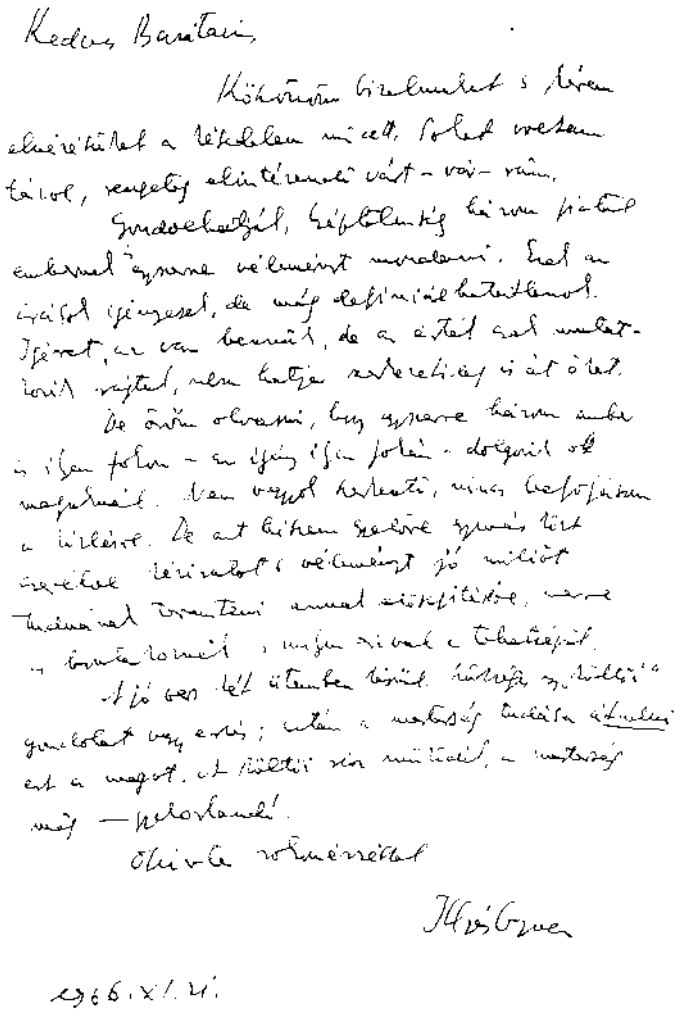

VASY GÉZA

A műfajteremtő, műfajokat újjáteremtő Illyés

Ha megfontolandónak tartjuk azt az értelmezést, amely szerint a XIX. századot az I. világháború zárta le, a rákövetkezőt pedig 1990 táján a szocialista világrendszer összeomlása, akkor nemcsak azzal szembesülhetünk, hogy a huszadiknak nevezett század jóval rövidebb volt – történelmi korszakként értve – a lehetséges időtartamánál, hanem azt is, hogy ma, 2002-ben már kijelenthető: a huszadik század látványosan távolodik tőlünk. A jelenkor tipikus polgárát, legyen akárhány esztendős, egyre kevésbé foglalkoztatja a már „lezárult" történelmi korszak, s hajlamos balgának tekinteni akár régenvolt önmagát is jelenbeli tudatállapotához képest. E vélekedésében a tömegkommunikáció mellett gyakorta jeles tudósok is megerősítik, ráadásul a hétköznapok élettapasztalatai is efelé terelhetnek. Nem kell az a huszadik század, amely a világot formálhatónak, emberarcúbbá tehetőnek gondolta, tehát hitt valamiféle haladásban, s valamiképpen abban is, hogy az ember nemcsak önmagáért létezik, hanem – közösségek tagjaként – a többiekért is.

Illyés Gyula ennek a rövid huszadik századnak volt a költője, sokműfajú alkotója, nemzeti intézménnyé váló közszereplője, s elsősorban talán éppen ezért a jelenkornak őrá sincs szüksége. Az idősebb nemzedékek egyes rétegeiben máig hatóan él ugyan munkássága és személyisége, de ott is mind fakulóbban. Fél évszázada része a középiskolai irodalmi tananyagnak, halála óta a klasszikusoknak kijáró terjedelemben, ám érdemi tanítására nem is mindenhol kerül sor az érettségire készülés lázában. Terjedelmes életművéből néhány lapnyit ha elolvasnak a mai fiatalok, s még az egyetemek magyar szakos hallgatói is inkább pletykák és legendák alapján nyilvánítanak véleményt róla, s így: elutasítót. Társadalomlélektani vizsgálódást igényelne, hogy miként képesek a szellemi-irodalmi életben keletkezett, akár sok-sok évtizedes rágalmak, gyűlölködések máig hatóan befolyásolni a közvéleményt. Mert Illyésről nemcsak azt írták le, hogy nemzeti költő, hogy európai, egyetemes, összegző érvényű a munkássága, nemcsak hazai és külföldi kitüntetésekkel halmozták el (hajszálon múlott, hogy a Nobel-díjat is megkapja), hanem nevezték szélsőjobboldalinak, antiszemitának, fasisztának, fajvédőnek, magyarkodónak, nacionalistának, ugyanakkor szélsőbaloldalinak, kommunistabérencnek, továbbá kétkulacsosnak, ingadozónak, ravaszul taktikusnak. Mondták, hogy börtönben lenne a helye, s bizony 1922-től a hatvanas évek elejéig erre többször is volt esélye, ugyanakkor azt is bűnéül tudták be, hogy egyszer sem került börtönbe. Valóban annyira „ravasz" volt, hogy 1922-ben inkább emigrált a letartóztatás elől, 1944 tavaszán idehaza kezdett bujdosni. 1956 után pedig nyilván annak köszönhette fizikai értelemben a szabadságot, hogy nem volt kommunista, csak „útitárs". Mindig „szerencséje volt" – mondogatták ezt is elítélően. S erre az ő reflexiója: annyi rágalmat senkire, talán még Babitsra se szórtak, mint őrá.

Nem kell nekünk Illyés Gyula? Vagy talán mi nem kellünk magunknak? Huszadik századi énünket próbáljuk emlékezetünkből, majd génjeinkből is kitörölni? S bár még élnek tovább a rossz legendák, ezért övezi egyre inkább a csönd az Illyés-életművet? Erről a joggal feltételezhető okról azonban nem nagyon szoktunk beszélni. Az Illyés

Gyula halála óta eltelt közel két évtized sokféle írásos és szóbeli megnyilvánulása, ha indokolni próbálta, hogy miért nem kell Illyés Gyula, akkor részben ideológiai-politikai, részben esztétikai érveket hozott fel, legigényesebben pedig össze is kapcsolta a két érvcsoportot. Az ideológiai-politikai indoklás az életmű és az életút részleges, tényeket sokszor nem tudó vagy rosszul értelmező ismeretén alapul. Az olykor zsigeri szintű elutasítás különösen furcsa egy olyan társadalomban, amely valódi bűnösöknek nemcsak megbocsát, hanem valóságos hősöknek hajlamos tekinteni őket. Kádár Jánost például óriási tömegek tartják a mindenkori magyar történelem egyik legnagyobbjának, Illyést ugyanakkor elítélik, mert van néhány fotó, amelyen udvariasan kezet fog a politikussal.

Az esztétikai elutasításnak van egy a normális szellemi életben magától értetődő formája. Mint minden jelentős alkotó, Illyés is egyfajta irodalmi irányt, ízlést képviselt, s a szembeötlően másfajta irányok, poétikai szemléletmódok érthetően nem vonzódtak hozzá. Ez a szembenállás olykor politikai csatározásként jelent meg, mint a harmincas évek népi-urbánus vitáiban, olykor inkább esztétikai kifogásokban, mint az újholdasok Illyés-képében. Ez utóbbiba belejátszott a költő-szerep másfajta felfogása is, s ennek már voltak ideológiai-politikai következményei is.

A kétféle érvrendszert szervesen egységessé a posztmodern felfogás tette. Hirdetői 1970 tájára teszik világtendenciaként a posztmodern korszak kezdetét, s ezzel lényegében nemcsak a huszadik század, hanem a felvilágosodástól addig tartó időszak lezárulását is. E több mint kétszáz éves periódus felbomlása, egyúttal az új korszak előkészítése 1930 táján kezdődött meg, s e későmodern periódus legnagyobb magyar alkotói Szabó Lőrinc és József Attila, bennük fellelhetők preposztmodern jellegzetességek, míg Illyésben nem. Illyés írói munkássága – és nem mellékesen közéleti tevékenysége is – 1920-tól haláláig, 1983-ig ível, életrajzilag tehát átlép a posztmodern korba, de csak úgy, mondják a szigorú bírálók. Még ebben sincs feltétlenül igazuk, abban azonban még kevésbé, hogy egy adott korszakban csak egyetlen féle igazságot hajlandók nemcsak képviselni, hanem elismerni is. Közhely, hogy a XIX. század dereka óta nincs egységesen meghatározó korstílus az európai kultúrában. A XX. század aztán végérvényesen polifonná vált: a régi mellé belépő új nem tette érvénytelenné a régit, amely maga is folytonosan változott, s az új is idővel régivé válhatott. Ez a polifónia a jelenkort is meghatározza, s az értelmes és elfogulatlan olvasó Csoóri Sándor, Marsall László, Ágh István, Bertók László, Tolnai Ottó, Bella István, Nagy Gáspár, Kiss Anna, Rakovszky Zsuzsa költészetét egyaránt érvényesnek tarthatja. S nevezzük társadalmi érdekűnek, közéletinek, elkötelezettnek, szolgálatelvűnek, etikainak, képviseletinek vagy bármi másnak azt az irodalomfelfogást, amelyet Illyés Gyula is a magáénak vallott, nehezen képzelhető el az emberiségnek olyan korszaka, amelyben ennek ne lenne létjogosultsága. Józan ésszel belátható, hogy a legszűkebb jelenkor – a posztmodern tézisekkel ellentétben – nem feleslegessé, hanem éppen nélkülözhetetlenné teszi a képviseleti irodalomszemléletet. Azt szokás ugyan mondani, hogy Magyarország már független állam, vannak pártjai és politikusai, nem hárul az írókra az ő feladataik elvégzése. Ám csalóka részigazság ez. Az írókra a politikusok mellett hárul elvégzendő munka. Idősen Illyés többször elmondta a római szekér példázatát: a két kerék a politikai és a szellemi élet, s a szekér csak akkor haladhat jól, helyes irányban, ha mindkét kerék megfelelően, azonos ütemben gördül. A globalizálódó világban célszerű felelevéníteni ezt a példázatot, s belátni, hogy a következő évtizedek legnehezebb feladata magyarságunk megőrzése. Ez nem pusztán az anyanyelvet jelenti, hanem mindent,

ami hozzá köthető. Ha elgondolkozunk azon, hogy nemzeti kulturális örökségünkből mik a legnagyobb értékek, akkor az anyanyelv mellett s azzal szoros kapcsolatban rögtön az irodalmat kell említenünk. A nemzeti lét számára nélkülözhetetlenek ezek az értékek. József Attila mellett szükségünk van Illyés Gyulára, Móricz Zsigmondra, Németh Lászlóra is. S erőt kell gyűjtenünk, hogy tudjunk és merjünk Illyés szemébe nézni.

Az elutasító tárgyalásmódnak abban igaza van, hogy a fiatal írónemzedékben egy ideje nemigen mutatható ki Illyés hatása, követése. Én azonban hozzátenném, hogy már József Attiláé sem, a Nyugat első nemzedékének alkotóié sem, sőt Nagy Lászlóé, Pilinszkyé sem. Ez így természetes, egy-egy klasszikust legfeljebb zsengéikben szoktak a pályakezdők követni. S a kortárs magyar líra a hetvenes évek óta annyira széttartóan vált polifonná, hogy nem nevezhetők meg olyan mesterek, akik különösen komoly hatásúak, gyakorlatilag kikerülhetetlenek a költői inasévekben. Az a tény tehát, hogy Illyés poétikájának nincsenek látványos követői, ellentétben az 1928 utáni mintegy négy évtizeddel, természetes jelenség, nem feltétlenül a posztmodern korszakkal függ össze, ellentétben irodalomfelfogásának visszaszorulásával.

Cáfolhatatlan irodalomtörténeti közhely, hogy Illyés összegző, szintetizáló alkotó, aki különböző irányzatok, olykor élesen ellentétesek metszéspontján állva összebékíti az ellentéteket. Valóban sokféle hatáselem mutatható ki munkásságában, s valóban az aurea mediocritas embere ő. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elhárítja a szembesülést a szélsőségekkel, az ellentétekkel. Horatiussal egyetértve a belső szellemi függetlenség megőrzését tekinti Illyés is a legfőbbnek.

El kell fogadnunk a tényt, hogy csönd veszi körül az életművet, valójában azonban mindez csak félig igaz: rendszeres, bár csöndes munka folyik a legutóbbi évtizedben is a szakmán belül a feledés ellenében. Az erre hivatott intézmények konferenciákat, kiállításokat rendeznek, a filológusok is dolgoznak, bár talán a kívánatosnál lassúbb ütemben, ám a szakirodalom bibliográfiája szépen gyarapodik, s egyes műveknek újabb kiadásai, újabb válogatások is napvilágot látnak. Illyés Gyula tehát jelen van, bár szélárnyékban s félhomályban.

Az, hogy valaki összegző típusú alkotó, azt is szokta jelenteni, hogy nem újító. Nagy művészeknél azonban ez rendre csak megszorításokkal, tendenciaszerűen jelenthető ki. Igen: Illyés Gyula egyszerre kezdeményező és összegző. Lírájának tárgyalásakor elkerülhetetlenül mindig megemlítődik, hogy a húszas-harmincas évek fordulóján a fiatal új-népies irányt ő tette európai látókörűvé. Az ugyancsak iskolás közhely, hogy a *Puszták népe* az irodalmi szociográfia mintapéldája. S elismeréssel szokás említeni az Illyés-esszét. Ám még nagyon sok mindenről szó lehetne. Legelőször és legáltalánosabban feltétlenül arról, hogy nincs a magyar irodalomnak még egy jelentős alkotója, akinek életműve ilyen műnemi-műfaji változatosságot mutathatna fel. Illyés a líra mellett az epikában, a drámában is maradandót alkotott, s már az előbbi példák is mutatják: átmeneti műnemi-műfaji formákban is. A legfontosabbakat sorolva: a harmincas években újjáteremtette az elbeszélő költemény látszólag végleg halálra ítélt műfaját *(Három öreg, Ifjúság, Hősökről beszélek).* Hamarosan megírta *Oroszország* című útirajzát (1934), amelyeket 1945 után a *Franciaországi változatok* és az *Egy falu Dél-Franciaországban* követett, majd kisebb útirajzok sora. Jótollú földrajztudósaink után ő volt az, aki az útirajzot nálunk egyértelműen irodalmi rangra emelte. Tegyük hozzá: máig alig akad egyrangú követője. Petőfi-pályaképéről hasonló mondható el: egyszeri remeklés, s elsőként máig ez ajánlható a költővel alaposabban ismerkedni vágyóknak.

A tanulmánynak olyan változatát teremtette meg, amelyet legszívesebben plebejus esszének neveznék. Alighanem ebben a műfajban testesült meg a legszemléletesebben Ozora és Párizs, azaz magyarság és európaiság szintézise.

A példákat lehetne még sorolni, de a formális teljességnél talán fontosabb annak megállapítása, hogy az életművet jellemzi a műnem- és műfajkeresés. A romantika és az avantgárd hasonló törekvéseinek ismeretében, de nem azok módján, hanem klasszicizálóan. Illyés lírájában sok az epikus jellegzetesség, epikájában a líraiság. A lírikus hajlamos önmaga tárgyias szemléletére, az epikus a lírai vallomásosságra. S bizony sokféle fogalommal kell szembesülnie annak, aki a *Puszták népe* műfaji megnevezését – irodalmi szociográfia – pontosabbá akarja tenni. Az újklasszicizmus elterjedésének éveiben Illyés úgy klasszicizál, hogy soha nem tiszteli a műnemi-műfaji egyneműséget. Olyan műveket hoz létre, amelyeknek összetettsége teljesen egyéni, s alighanem ezért utánozhatatlan. Olyan művet, mint a *Puszták népe* Illyés is csak egyet írhatott meg.

Az 1945 utáni mintegy két évtized kommunista-bolsevik irodalompolitikája határozottan elvárta a művek agitatív funkciójának érvényesítését. A lírai írásművek nagy része az agitatív-alkalmi költészet fogalomkörébe tartozott, s inkább irománynak bizonyult, mintsem műnek: eluralkodott a sematizmus. Ez az időszak, s ezen belül főként a Rákosi-kor máig hatóan hiteltelenítette az alkalmi költészetet, az agitatív célzatot, pedig ez is az irodalom lehetséges megnyilvánulási módja, amely szerencsés esetben ugyancsak eredményezhet remekművet. Voltaképpen az alkalmi költészet tárgykörébe sorolható a verses útinapló, a riportvers is. Illyéstől ezek a megnyilatkozási formák már a harmincas években sem voltak idegenek. Nem célszerű azonban egybemosnunk a lírai életképet, a helyzetjelentést, az élménybeszámolót a verses útinaplóval, riportverssel. Illyésnek különben is jellegzetes lírai magatartása s így motívuma is az útonlevés, a helyváltoztatás, az eközben szerzett élmények, tapasztalatok számbavétele. Formálisan ilyen úti élmény állóképszerű megörökítése például az *Elégia,* ám ennek semmi köze a riportformához. Utazási vers a *Nem menekülhetsz, A kacsalábon forgó vár* egyaránt, de tárgyiasságuk és személyességük ellenére sem útinaplók vagy riportok. Az utazás motívuma megérdemelné a részletesebb vizsgálódást. Feltehetően összefügg eredete a valóságos életrajzzal: a gyermek- és ifjúkor sok földrajzi helyváltoztatásával, illetve a társadalmi rétegek, osztályok közti helycserékkel, s közben mindegyik látószögének megtapasztalásával. Az úti beszámoló az említett lírai művekben a tragikus társadalmi különbségeket állítja a középpontba.

1945-től, a földosztással kezdődően ezek a feudális gyökerű különbségek csökkenni kezdtek, sőt a diktatúra látványosan csupán két részre osztotta a társadalmat: a rend uralkodóira és kiszolgáltatottjaira. Ez utóbbiak közé tartozott az addig nagymértékben tagolt társadalom majdnem minden csoportja a volt arisztokratától a proletárig, aki állítólag a hatalmat birtokolta. Illyés Gyula történelemszemléletének lényege kezdettől az igazságosabb társadalom megteremtésének célképzetével függött össze. A túlnyomó többség helyzetét elemezte és érdekeit képviselte, bárkié volt is a politikai hatalom. 1945 előtt nem volt módja a népesség helyzetének javulását megtapasztalni. 1945 reményeket is keltett. (*Megy az eke, Cserepező*), a feladatok rendkívüliségét is tudatosította *(Nem volt elég, Az új nemzetgyűléshez*). Az egyre meghatározóbb súlyú kommunista párt azonban nehezen viselte el a kritikus hangot, s önmagának és programjának tökéletességét szerette volna visszahallani a művészektől. Az irodalmat neveltetési hagyományaik és lehetséges agitatív funkciója következtében politikailag is rendkívül fontosnak tartották, s szerették volna a maguk képére formálni az írótársadalmat. Külö-

nösen fontosnak gondolták Illyés Gyula megnyerését, hiszen e különösen nagy hatású író nyilvánvalóan sokakat hozhatott volna magával. Illyés azonban nem volt kommunista és nem is vált soha azzá. A Nemzeti Parasztpárt országgyűlési képviselője, s 1946 tavaszán történő visszalépéséig egyik vezetője is, aki nem pártjának a kommunistákkal történő összeolvadásáért, hanem az önálló arculat megőrzéséért küzdött. Ennek következtében Illyés magatartását és munkásságát mind több kritika érte az egyre türelmetlenebb kommunisták részéről. Illyés okkal gondolhatta, hogy a magyar társadalom demokratikus változásai nem csak a kommunistáknak köszönhetőek, sőt elsősorban nem nekik, s hogy a magyar társadalom 1945 után polgári demokráciát akar és nem szovjet rendszert. Ugyanakkor azt is be kellett látnia, hogy a magyarság változatlanul történelmi kényszerhelyzetben él: a szűkös lehetőségek között kell megpróbálni jobbá fordítani sorsunkat. Ezt ő maga sem emigrációval, sem a teljeskörű belső emigrációval nem segíthette volna. A távolságtartó és korlátozott jelenlét bizonyult az egyetlen járható útnak. 1949 és 1965 között azonban ezt is ki kellett érdemelni, magyarán olyan gesztusokra volt szükség, amelyeket egyetértésnek lehetett magyarázni. Illyéstől ugyanis folytonosan azt várták el, már 1946-tól, hogy foglaljon állást az új világ kommunistái mellett. Az ő megnyilatkozásai azonban nem a párt, hanem a nép melletti kiállások. Mivel azonban a kor közhelyei e két fogalmat azonosítóan is használták, egy kis jóakarattal elfogadhatónak bizonyultak ezek az Illyés-féle színvallások.

Az 1947 és 1965 közötti időszak igazi nagy közéleti verse természetesen az *Egy mondat a zsarnokságról*, amely 1950 helyett csak 1956-ban jelenhetett meg, aztán nagyon sokáig ismét tilalmassá vált, továbbá a képes beszédű *Bartók* 1955-ből. Ezek nem alkalmi versek, bár a *Bartók* formálisan a halál tizedik évfordulójára készült, s a hatalom nagy ellenszenvvel fogadta. Illyés és a hatalom ezidőbeli kapcsolata, továbbá a műfajmegújítás szempontjából néhány verses útinapló, riportvers érdemel kitüntetett figyelmet. 1947-től a *Tizenkét nap Bulgáriában*, 1951-ből *Az építőkhöz* és 1963-ból a *Mozgó világ*. Mindhárom mű elismeri az 1945 utáni pozitív társadalmi változások jelentőségét, ugyanakkor mindegyik hangsúlyosan a dolgozó embert állítja a középpontba, s a javulást az ő munkájuk eredményének tudja, nem a párténak.

Tizenkét nap egy idegen országban kevés ahhoz, hogy az ember alaposabb ismereteket szerezzen, főleg ha nem ismeri a nyelvet. Illyés azonban rokonokhoz utazik. Nem nyelvi értelemben, hanem a nemzeti-népi sorsra gondolva, s még tágabban arra, hogy mindnyájan emberek vagyunk. Az egyes emberektől, a parasztoktól, építőmunkásoktól így jutunk el a bolgár népig, párhuzamként a magyarokig, a franciákig, vagyis végezetül a legáltalánosabbig: az emberiségig.

Minderről lehetne útirajzban, még komolyabban esszében is írni, s talán kevéssé alkalmas a lírába is átcsapó versforma. Az idő azonban Illyés műfajválasztását igazolta. A riport egyike a legmúlékonyabb műfajoknak. E versek riportszerűek, de maradandóak. A 27 részből álló ciklus később a *Prózai útinapló versben* műfaji megnevezést kapta, de helye nem az útirajzok, hanem a lírai művek gyűjteményében van. Néhol valóban feltűnően prózai a szöveg, de ez szándékos és korántsem új eljárás Illyésnél: a tárgyias líra megújításának egyik eszköze. Máshol viszont feltűnő a líraiság meghatározó volta. A *Csucsuliga* teljes egészében ilyen.

Az utazóra az 1947-es jelen történelemtudatos szemlélete jellemző. A szemlélet derűs és optimista. Nem azért, mert minden tökéletes, hanem azért, mert lezárult egy rossz múlt, s a jelek szerint a társadalom egy lényegesen tökéletesebb világ felé halad. Ez az optimizmus azonban mértéktartó. Elsősorban nem az anyagi javak gyarapodá-

sára figyel az utazó, hanem a társadalmi és erkölcsi értékekre. A ciklus gondolati alapja a Nagy Francia Forradalom hármas jelszava: szabadság, egyenlőség, testvériség. A költő abban reménykedik, hogy a II. világháború szörnyűségei után egy sokkal jobb korszak köszönt Európa népeire, s ebben Közép- és Kelet-Európa is beléphet egy még a nyugatinál is igazibb demokrácia világába, ahol minden ember valóban szabad lesz, ahol egyenlő jogokkal fog rendelkezni, ahol az emberség lesz a jellemző, s ahol valóban otthon érezhetjük magunkat. Illyés egy valódi népi demokrácia ígéretét látta meg Bulgáriában. Ezért dicsérhette és feddhette is meg egyúttal őt e munkájáért Lukács György *A népi irodalom múltja és jelene* című összefoglaló áttekintésében, azt írván, hogy ez a mű „a bolgár paraszti új demokrácia dicséneke. De itt is felmerül az a kérdés: miért kellett Illyésnek Bulgáriába utaznia, hogy vallomást tegyen a népi demokrácia mellett?" S Lukács még szelíden fogalmazott Horváth Márton vagy Révai József megnyilatkozásaihoz képest.

A magyar írók első kongresszusa 1951 áprilisának végén ülésezett. Az ezidőben szokásos rendkívül hosszadalmas megnyitó, üdvözlő beszédek, beszámoló előadás után elsők között kapott szót egy verseskötetig soha el nem jutó fiatalember, aki elmondta, hogy milyen nagy hatással voltak rá Illyés művei, s mennyire bántja, hogy a mester most hallgat: „azt hiszem az egész dolgozó nép nevében mondhatom, csalódtunk Illyés Gyulában. A sztálini Vörös Hadsereg szétzúzta a fasiszta elnyomókat, a Kommunista Párt felosztotta a földeket, országunk hatalmas barátra talált a kommunizmust építő Szovjetunióban a testvéri népi demokráciák oldalán. De Illyés Gyulának nincs ehhez szava. (...) Kérem Illyés Gyulát, válaszoljon nekem itt a Kongresszuson, vagy írásban az egész nép előtt, mi a véleménye pl. a termelőszövetkezeti mozgalomról, a csatornázásról, vagy tervünk büszkeségéről, a Dunai Vasműről?"

Az ifjú titán után aznap már csak egyetlen hozzászólóra volt idő. Másnap Illyés Gyula is szót kért és kapott. Előadta, hogy napokkal ezelőtt kezdte eltervezni hozzászólását. A hazafiságról kívánt beszélni, s arról, hogy „valaminek az időszerűségét végső fokon a holnap dönti el. Nem tud korszerű lenni az, aki a jelenben nem látja meg a jövő elemeit. De ismernie kell benne, meg kell látnia a múlt elemeit is." Majd egynapos országjárásra indult két írótársával, többek közt Dunapentelét, a vasmű építkezését keresték fel. S ahelyett, hogy tapasztalatait a hozzászólás tervezetébe építette volna be, „az útiélmény hatása alatt az elmélet folytatása helyett, szinte szándékomon kívül verset kezdtem írni". S felolvasta a nem végleges formájúnak mondott verset. *Az építőkhöz* valóban riportvers, s még az is feltételezhető, hogy formáját a közgyűlés első és második napja közötti éjszakán nyerte el. Ekkor már hónapok óta készen volt az *Egy mondat a zsarnokságról,* de nyilvánosan elmondhatatlanul. *Az építőkhöz* azért keletkezett, hogy elmondható módon fejezze ki aggodalmát a művész. E vers nemcsak a bármely politikai rendszerben pozitív jelentésű építkezésről, otthonok és munkahelyek megteremtéséről szól, hanem nyíltan arról is, hogy „Kettős küzdelem / hősei az új épületeken, / rajtatok / fordul meg: börtönt rakjatok / vagy bástyát, jól vigyázzatok!" A korszakra igencsak jellemző, hogy e szövegrész – nyilvánvaló szerkesztői-cenzori közbeavatkozással – 1967-ig mindig „sajtóhibával" jelent meg: a fordul igét múltidejűvé változtatva. Ez is jelzi, hogy a hatalom megérezte e szöveg veszélyességét. De megmaradhatott a vers jóslatszerű, pedig csupán történelemismeretről tanúskodó zárlata:

állványok, frissen fölrakott falak,
ez az alap
a lépcső, melyen ember-sorba lép
végre a nép;
állványok, frissen fölrakott falak,
a kitagadt
tömeg ezen át leli meg magát,
így lel hazát;
állványok, frissen fölrakott falak –
leomlanak
bálványok, trónok, égi-földi szentek,
de nem amit a munka megteremtett.

Terjedelmes és utolsóként elhangzó hozzászólásában Révai József elismerte ugyan a vers lefegyverző voltát, de azonnal kételyeit is hangoztatta, vitatva egyrészt Illyésnek az időszerűségről elmondott szavait, másrészt kitérve a vele kapcsolatban már évek óta emlegetett gondra: „A baj az, úgy hiszem, hogy Illyésnél valóban van valami »kettős kötöttség«. Az egyik: kötöttség bizonyos barátokhoz, akiktől nem tud megválni, annak ellenére, hogy ezek a barátok a szocializmust építő népnek hátat fordítanak. A másik kötöttség: Illyés Gyula kötöttsége a magyar dolgozó néphez. (...) Harcolunk Illyés Gyuláért. Harcoltunk és harcolunk elsősorban akkor, amikor szókimondóan megmondjuk neki az igazat és keményen bíráljuk." Ez a verses útinapló sem tudta elkábítani az éber bolsevikokat, Illyés csupán egy kutyaszorító helyzetből vághatta frappánsan ki magát. S nyilván akadtak a közgyűlésnek olyan résztvevői, a versnek később olyan olvasói (bekerült a Hét évszázad magyar verseinek még ugyanabban az évben megjelenő legelső válogatásába is), akik megértették a szöveg kettősségét, az elfogadást és az elutasítást is. E verssel lényegileg egyidős lehet a hosszú évek óta figyelemre nem méltatott Télvégi szél is (megjelent a Csillag 1952. januári számában). E felfokozottan komor hangulatú vers szerint

Minden nóta azt mondja, mit
belegondolsz –
ki vezényli ezt a zengést,
nem a vak sors!
Jégtörő szél, akárhogy is
muzsikálod,
minden nép egy szót írt rá, a
szabadságot.

A szöveg figyelmes olvasata alapján belátható, hogy a szabadság itt nem létezőként, hanem, eljövendőként, várva vártként tűnik fel a zsarnokság kimondhatatlanságának éveiben.

A Télvégi szél indulószerű dal, Az építőkhöz riportvers. Egyik sem tartozik a lírai életmű legnagyobb teljesítményei közé, de mindegyik nélkülözhetetlenül fontos: a ki-

mondhatatlant közli mégis. A Rákosi-kor egészében éppen ez volt Illyés egyik legsúlyosabb alkotói gondja, miként ezt a Bartók oly érzékletesen meg is jeleníti.

Kimondani 1956 után se lehetett sok mindent. Azt sem, hogy 56 októberében forradalom és szabadságharc volt, s erről Illyés is meg volt győződve. Az ő 1956 utáni hallgatása még összetettebb jelenség, mint az ötvenes évek eleji. Egészségileg olyan súlyos állapotba került, annyira depresszióssá vált, hogy többhetes altatókúrán kellett résztvennie. S mire néhány év után összegyűlt kötetnyi verse, elkészült drámája, azokat visszakapta kiadótól, színháztól. Amit Révaiék hangoztattak, az volt továbbra is a vád: Illyés nem áll a dolgozó nép, értsd: a bolsevik párt és politikája mellé. Határozott óhajjá kezdett válni, hogy írja meg a Puszták népe folytatását: a téeszekbe sereglő dolgozó parasztság nagyszerű életét. Alkotáslélektani szempontból is abszurd volt ez az elképzelés, hiszen Illyésnek nem lehettek alapos élményei és tapasztalatai az 1948 utáni falusi világról, ezt már nem tudta volna olyan fokú azonosulással megírni. Ehhez képest másodrendű kérdés, hogy nem is foglalkoztatta és főképp nem szocreál módon a termelőszövetkezetek élete.

Igazából kitérni azonban nem lehetett, s mivel az alkotó a publikációs zárlatba is már kezdett belebetegedni, megpróbált – továbbra is a maga módján – megfelelni a hivatalos kívánalomnak. Négy évi szünet után 1960 márciusában készült – készülhetett – vele egy interjú. (Ekkor már nyilván eldöntött tény volt az április 1-jén közzétett részleges politikai közkegyelemről szóló rendelet.) Az interjúban kijelenti, hogy nem áll szemben a rendszerrel, hogy szocialista. Közli azt is, hogy „Meg akarom írni a Puszták népe második kötetét. Már az útiterv is kész, hogy bejárjam a régi pusztákat, melyek közül nem egy – így szülőpusztám is – egyszerűen eltűnt a föld színéről, helyén újonnan épült falu áll." Egy 1961 nyári rádióbeszélgetésben arról számolt be, hogy három részesre tervezi a folytatást, s az első része már el is készült, ennek lett aztán a megjelenéskor Ebéd a kastélyban a címe (1962). A nyilatkozat szerint „az első rész a volt grófok mai életéről szól, az egész korszak átváltásáról, a második rész pedig arról, amikor a pusztaiak a kisgazda-élet felé tendáltak, és úgy rendezkedtek be, a harmadik rész meg a közösségi életforma felé való haladás." Ez a második két rész soha nem készült el, bár szinte biztos, hogy az Élet és Irodalom lapjain 1960 derekán két folytatásban megjelent Mozgó világ című elbeszélés, amelyben egy dunántúli pusztát éppen elér a II. világháború frontja, a második rész indító jelenete lehet. Elkészült viszont a prózai mű harmadik része helyett a Mozgó Világ 15 részes versciklusa (egészében először az Új Írás 1963 áprilisi számában jelent meg.) Természetesnek vehetjük, hogy miután elkezdett a szellemi élet is konszolidálódni a hatvanas évek elején, s 1961-től Illyésnek is kötetei jelenhettek meg, bár erősen megcenzúrázva, már nem kellett fontosnak tartania a számára korábban előírt kötelező írásbeli feladatot. A Mozgó világ versciklusa már nem a gúzsbakötöttség verse, hanem a viszonylagos felszabadultságé.

Ez is riportvers, alaptörténése valóságos.

Illyés 1960 áprilisában járt szűkebb szülőföldjén, s ez alkalommal agitálni-kérlelni kezdték őt: írjon már ő is az érdekükben, hogy végre elvezessék hozzájuk a villanyt. Ezt írta meg játékosan a Hasznos akarat című versben (Legyen a költő hasznos akarat címmel jelent meg a Kortárs 1960. júliusi számában). A versre valóban fölfigyelt a megyei vezetés, s ha nem is azonnal, 1962 november negyedikére kigyúlt a villany Rácegrespusztán. Ebből az alkalomból ünnepséget rendeztek, s erre meghívták Illyést és családját is. E látogatás leírása és reflektálása a Mozgó világ. Középpontjában a régi puszta és az új falu szembeállítása áll, s ez különösen szemléletes azért lehet, mert

a régi épületeket – beleértve a költő szülőházát is – lebontották, azonban minden használható anyagot beleépítettek az újakba. A múlt tehát tégláival is ott van a jelenben, a jövő lehetőségeit pedig a frissen kigyúló villanyfény jelzi, egészen konkrétan a rádió, a mozi, a televízió említésével. Nemcsak a költő-vendég, hanem a falu lakóinak döntő többsége is jól emlékszik még a régi pusztai életszínvonalra, s arra, hogy a reménység abban az időben még csak egy roskadozó, faluszéli zsellérházba való továbbjutás lehetett. Az életminőség javulása tehát valóban látványos, és ezért okkal ünnepelhető. A ciklus alaphangja játékosságba oltottan ünnepies, a szeretetteljesség, a mosolygás hatja át a reflexiókat. Ezt színezi az az irónia, amely egyrészt magára a vendére irányul, másrészt azokra a messze, a fővárosban lévő politikai-szellemi erőkre, amelyek rossz hírét költik manapság is az alkotónak. Már az I. részben beidéződik az ünnepi beszéd „szólama": a vendég „kis pusztánk érdemes szülötte". A 2. rész név szerint említi a francia barátokat, akik levélben hívják őt „meddig várjunk, gyere!". Csak a korszak ismerete teheti világossá, hogy azidőben elsősorban nem magán Illyésen múlott, hogy mikor utazhat Párizsba. A 10. részben nyíltan szóba kerülnek az évek során Illyést érő sérelmek. A rádión keresztül

Egy s más idáig elvetődhet.

Orrhangtól tudósi előadás,
mint árulom
el éppen őket,
kifogyván szivemből a mersz.

Akadémikus méltatás,
hogy mi a vers.

A Mozgó világ a pusztai világ változásai mellett a költői személyiségével is számot vet. Nyilván ez is válasz az őt ért vádakra. Rácegrespusztán, ahol szinte mindenki ismerős, Illyés teljesen otthon érezheti magát, ugyanakkor mindenki számára nyilvánvaló, hogy az emberek és sorsaik nem egyformán változtak az évtizedek során. Pontos a paradox önmeghatározás: „Más lettem s mégse más!" S aki fél évszázada gyermekként távozott el a pusztáról, most éppen hatvan évesen már gyermekének nevezheti, pontosabban lányának a pusztát, akit-amelyet kézenfogva vezethet egy még emberibb világba.

Mire az 1965-ös Dőlt vitorla című kötetben is megjelent a Mozgó világ, a kritikusok már közismert és reprezentatív műként hivatkoztak rá. A következő esztendőben a Hét évszázad magyar verseinek harmadik kiadása bő száz oldalt szentelt Illyésnek, s az anyag záródarabja ez a ciklus lett. A túlértékelés olykor talán éppen Illyés érdekében történt, hiszen azért ez a ciklus nem tekinthető az életmű kiemelkedő darabjának, bár jelentősége többrétű. A hetvenes években már kevésbé emlegették, s maga Illyés sem vette be az egyetlen általa szerkesztett versválogatásokba (Konok kikelet, 1981). Tüskés Tibor a Dőlt vitorla egyik kiemelkedő darabjaként tárgyalta e munkát (1983), Izsák József (1986) és Tamás Attila (1989) monográfiája azonban már egyáltalán nem foglalkozott vele.

Az útinapló-, a riportversek talán nélkülözhetők lettek volna az 1945 utáni pályán, ha nincs diktatúra, ha az irodalompolitika nem oly kegyetlen, s ha Illyésnek, mint nemzeti költőnek nincs kiiktathatatlan felelősségtudata: minden körülmények között képviselnie kell a magyarság igazi érdekeit. A megbélyegzettségből, az elhallgatottságból jelentettek kiutat ezek a munkák, amelyek így lehetővé tették azt is, hogy Az építőkhöz után ne csak elkészülhessen, hanem színre is kerülhessen a Fáklyaláng, amely Kossuth igazának hirdetésével szabadságharcra buzdít, majd a Dózsa György, amely még nyíltabban hirdeti az ellenállást, az idegen hatalom kiűzését az országból. S logikus az összefüggés a Mozgó Világ publikálása és Illyés további helyzetének alakulása között is. E ciklussal formálisan letudhatta azt a kötelezettségét, hogy írja meg a pusztá k lakóinak jelenkori szociográfiáját. Amit erről ő mondani tudott és akart, az benne van e verssorozatban. S itt is kizárólag a dolgozó emberekről esik szó, nem a hatalom nagyszerűségéről. Otthonaikat, életformájukat mutatja be, s nem a termelőszövetkezetet. Az időben mindenki úgy értelmezte az életminőség javulását, hogy az a szocializmusnak köszönhető. Pedig pusztán egy még mindig késlekedő és csupán részleges polgárosodásról volt szó. Illyés mindhárom riportversében a népet, a dolgozó egyszerű embereket állítja a középpontba, az ő teremtő erejüket dicséri. Ezekbe a művekbe ezért nem lehetett belekötni, bár a vezető erőről, a pártról szó sem esik. A kényszerítő politikai helyzet, az írói célkitűzés és a szerencsésen megtalált műfaj egyidejűségének köszönhető, hogy Az építőkhöz és a Mozgó világ jelentősége nem korlátozódik az írói pályára, hanem átsugárzik a korszak egészére. S még tovább is, hiszen Mozgó Világ címmel indult meg 1971-ben a fiatal írók almanachja, majd 1975 decemberében folyóirata, amely 1983-ig, betiltásáig Illyés társadalomkritikai szemléletének jogos örökösekén létezett.

TARJÁN TAMÁS

A nyelv mint élet és ítélet

A SZÖVEG KEZELÉSÉNEK ÉS ÖNMOZGÁSÁNAK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA JÓKAI ANNA *NAPOK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

A Jókai Anna-életmű e kitüntetetten fontos alkotása természetszerűleg számos közelítési, elemzési lehetőséget kínál. Minden bizonnyal nem marad elvégzetlenül a *Napok* 1972-es, kényszerűen csonka első kiadásának, valamint a regényt eredeti – és egyben némileg javított – formában az olvasókhoz eljuttató, a Széphalom Könyvműhely által gondozott 2001-es kiadásának szövegszerű egybevetése. A friss edíció forgatója megnyugodva tapasztalja, hogy a textus el-, illetve visszanyeri csorbítatlan jogait. Ez a kelme egyrészt végre azonos az irodalmi alapszövettel, másrészt megtörténtek rajta azok a korrekciók, finomítások, melyek például egy-két zavaró ténybeli pontatlanságot számoltak fel. Az első és a mostani kiadás egymásra olvasása feltehetne olyan kérdéseket, amelyek vagy csak az elsőre, vagy csak a mostanira, vagy mindkettőre vonatkoznak (e kérdések nem mindegyike függ a közrebocsátás idejétől, a szöveg korlátozott vagy szabad kinyomtatását lehetővé tevő történelmi szituációtól. Problematikus például, hogy „A nagy triász: Hamvas Béla, Kodolányi János és Várkonyi Nándor emlékére." ajánlás megmaradhat-e az írónő személyes tisztelgő gesztusának, vagy a három említett nagyság neve, élete és munkássága folytán olyan „hátországot" von a *Napok* értelmezése mögé, amely nem feltétlenül korrelál a mű karakterével, túl messzi és bizonytalan összefüggéseket sejtet stb. – nem firtatva egyébként, hogy végbement-e, végbevihető-e a három személyiség „nagy triász"-ként való kanonizálása).

Az első és az új kiadás különbségei nem elhanyagolhatóak, kortanúsító jelleggel is bírnak, közvetett információkat hordoznak az írói pálya alakulásáról. Az alábbi gondolatmenetet azonban lényege szerint nem érintik, ezért a továbbiakban nem szükséges az egymástól három évtizeddel elválasztott edíciók különböző kiadáspolitikai szituáltságára, egyes szöveghelyek így vagy úgy magyarázható variánsaira utalni, s hivatkozásul is elegendőek a 2001-es megjelenés oldalszámai.

A *Napok* sokszínű interpretációját kezdettől kísérik olyan mozzanatok, amelyek a kisebb-nagyobb „félre"-értelmezés irányába mozdítottak. Maga Jókai Anna is ludas ebben, hiszen komolyan bár, mégis parányi ironikus felhanggal így summázta művét: „Férfihős biológiai és jellemfejlődése első személyben, átélésszerű folyamatos jelenben, egyúttal az adott személyiség által befogható történelmi tabló 1930-tól napjainkig, s mindehhez divatjamúlt hosszú terjedelem, a főszereplő egyes tudatállapotaihoz igazodó stílus". Nyilván tudatosan tankönyvszagú zanza ez (kissé olyasfajta meghatározás, amilyeneket Nagy Lajos nyújtott, főleg az állatokról, *Képtelen természetrajz* című szatíragyűjteményének lapjain. Ezt a párhuzamot csak azért villantjuk fel elöljáróban, mert Jókai Anna a kritika által nemegyszer kárhoztatott naturalizmusának egyik legjobb védőpajzsa épp a Nagy Lajos-életmű „naturalizmusa" lehet. Nagy Lajos társadalomábrázoló indulata – s ami még lényegesebb: a nyelvi preformációkat értékük szerint feldolgozó és alkalmazó írástechnikája – sok tekintetben rokon Jókai Anna anyag-

kezelésével, noha előképnek minősíteni túlzás. Érdekes tény – vélhetően véletlen –, hogy a *Napok* főhősének, Oláh Viktornak a rengetegszer felemlegetett születésnapja február 5-ére esik. Nagy Lajos is ezen a napon született: 1883-ban, február 5-én). A szerzői összegzés kardinális állítása, hogy a könyvben „az adott személyiség által befogható történelmi tabló" jelenik meg. Ami tehát az 1930 és 1970 közötti időszak folyamatos tablójának valamiféle általánosított, sematizált történelmiségéből *nem* jelenik meg a szövegben, az a főalak tudatállapota – morális, esztétikai, nyelvi érzékenysége stb. – miatt nem jelenik meg, nem pedig (mint ezt a bírálók közül nem kevesen vélelmezték) az írói alakítás fogyatékossága, figyelmetlensége folytán. Persze ebből még nem következik, hogy a szerzővel ne szállhatnánk vitába bizonyos események említetlenül hagyása, elsietett beépítése okán – azokban az esetekben, midőn Oláh Viktor habitusának, műveltségének következményekkel kellene járniuk. Ilyen – nagyrészt hiányzó – összetevő, hogy Oláh könyv- és könyvtárimádata, könyvtárosi hivatása, bölcsészdiplomája, kollégái által is méltatott olvasottsága, olykori eredetisége és naiv bátorságának felszikrázásai ellenére sem képes szinte semmiféle eszményt elvonni az átpergetett nagy alkotásokból. *Nyelvi* tudata, a valóság *nyelvi* rekonstruálására való képessége élete felénél, húszéves kora táján le- és bezárul. Hősünk nem eredendően ilyen – ezt gyermek-, kamasz- és ifjúi éveinek grammatikai intenzitásából is tudjuk –: a negatív változás a műben nincs megokolva – sőt, épp az ellenkezője tűnne megokoltnak –; ha pedig intellektuális, irodalmi fogékonysága ily csekély, akkor íróilag hitelesen bemutatott élethazugságának, életelszalasztásának, teljes emberi csődjének tétje sajnálatosan súlytalanná válik.

Jókai Anna idézett regényösszegzése a „divatjamúlt hosszú terjedelem" olvasókat fenyegető „meggyónásával" látszólag prózapoétikai dacot mutat. Mintha a nagyjából Sarkadi Imre *A gyáva* (1961) című kisregénye, Fejes Endre *Rozsdatemető*je (1962) óta futó, s még Konrád György *A látogató* (1969) című művével sem lefutott „kisregényhullám" – s általában a kordivat, a korízlés, az irodalomelsajátítási szokások tagadhatatlan megváltozása – egyértelmű, talán „végleges" oppozícióba szorította volna a hagyományos „nagyregények" létrehozóit (miközben e monumentális műforma, éppen *nem divatos* voltából eredően, rendelkezne más epikai műfajok által nem birtokolt, kétségtelen alakításbeli előnyökkel). A „divatjamúltság" képzete nem igazolódott be. Az értéktelen, kommersz irodalom kedvelői az 1970 utáni évtizedekben, máig ugyanúgy rendre megkapták 600–800 oldalas olvasmányaikat, amiként – hogy visszakanyarodjunk a *Napok* közegéhez – a magyar irodalom legelső vonalaiban is sorra aratták az elismerést az igencsak különféle (tradicionális vagy megújított) nagyregények (címek sora helyett érvként elegendő Esterházy Péter 2000-ben kiadott *Harmonia caelestis*ének 712 oldalára utalni). A mű terjedelmére mint kitüntető vonásra való ráutalás egyáltalán nem volt szerencsés, mivel a félig-meddig külső jegy előtérbe helyezése drasztikusan elfedte az „első személyben, átélésszerű folyamatos jelenben" szavakkal ugyan közvetve és részlegesen érzékeltetett, valójában mégis árnyékban hagyott tényleges poétikai újdonságot: az írói narráció teljes visszavételét, a főhősnek a saját nyelvi tudatárama, nyelvi kultúrája által történő (ön)jellemzését.

Az 1970-es évek elején a kritika mindenáron történeti, szociológiai jelenségként, leképezésként, „freskóként" igyekezett megítélni az akkor már általános olvasói és szakmai megbecsültségnek örvendő, ám a negyvenedik életévéhez még mindig csak közelítő – kései indulása miatt akkortájt kétszeresen is fiatalnak számító – szerző könyvét. Az esztétikai kvalifikálás nem az alkotásból mint irodalmi, nyelvi tényből

indult ki. Az volt az origója, hogy – mint Hajdu Ráfis Gábor írta – „Történelmünk talán legviharosabb korszakában játszódik ez a sajátos fejlődésregény" (a Kritika 1973. áprilisi számában Hajdu és Berkes Erzsébet között zajlott az a disputa, melyben csak az előbbinek volt lehetősége reflektálni az utóbbi véleményére; igaz, ezt a féloldalas kedvezményezettséget csak futólag használta ki. Berkes határozott nemet, Hajdu határozott igent mondott a műre. Ez a két cikk, a hozzájuk esetleg kapcsolódó néhány más bírálat, a *Napok* egész korabeli reflexió-együttese mára már nem áll össze irodalomtörténeti mércével mérhető, vizsgálható „kultúrpolitikai vihar"-rá, bár lehettek a regény kiadásának és fogadtatásának olyan, akár nem írásos és nem nyilvános elemei, amelyekről e sorok írója sem akkor, sem azóta nem szerzett tudomást). Bármelyik további recenziót vesszük is szemügyre, mindegyikben az dominál, hogy az író, *összességében*, a „történelmi jó" oldalán lép-e fel (egy olyan regény lapjain, ahol a kommentáló, megítélő írói jelenlét semmilyen hagyományos szövegszerű formájára nincs mód!), s hogy a főhősnek az életből történő korai kiiktatása, negyvenhárom éves korában bekövetkező halála azért törvényszerű-e, mert eme „történelmi jó"-ra, a magyar társadalomfejlődésben is megnyilvánuló nagy világtörténelmi távlatokra nagyjában-egészében vaknak és süketnek bizonyult.

A korai 1970-es évek kritikai beszédmódját nagyjából ismerve – és a kivételeknek ezúttal is megadva az utólagos tiszteletet – sem érthető, miért hárították el maguktól elemzői a regény (és a főalak) nyelvi megközelítésének lehetőségét, vagy ha el is jutottak egy-egy nyelvi összetevő kiemeléséig, miért nem járták be következetesen a kínálkozó utat. A regény címe, legelső sora és legutolsó fragmentuma még úgy-ahogy magára vonta az érdeklődést, de ebben sem volt sok köszönet. A *Napok* – nem kétséges – tudatosan puritánul választott, már-már sivár regénycím. Az olvasó alighanem rögvest ráérez – hiszen a legelső szósor tipográfiájától biztatást is kap –, hogy kétséges eredetű, többféleképp etimologizált *nap* szavunk négy szótári jelentése közül kettő vegyül a könyvcím többes számában: a '24 órás időtartam' (nap) és a 'valamely bolygórendszer fényt sugárzó központi égiteste' (Nap) jelentés (s a két további jelentést: 'a 24 órás időszak napfényes része' és a 'napsütés' jelentéseket sem helyes mindenestül elhanyagolnunk). „...A NAP...napok...napok..." – így indul a regény (7.), majd a megszakítottságot, a hiányzó vagy kétséges, variatív folytatást kifejező kétszer három pont („..."; „...") két önálló sora után – és újabb „három pont-sorok" előtt –, a csupán sornyi bekezdéseknek is nagy szerepet juttatva ez olvasható:

„Cukor. Kanál, Víz. Asztal. Anyu. Apu.
Fej. Okos fej. Én okos fejem. Okos fejemen sapka. Piros sapka van.
Huhu. Huhu kutya.
Asztal *nem* én. Kutya *nem* én. Anyu *nem* én.
Én Pubi." (7.)

A világ elemi (nyelvi) elsajátításának vizuálisan is hű és szép képe a regény nyitánya (a betűvetés, az olvasás tanulásának elemi iskolai ízeivel, de azt mégis megelőzően). Az én meghatározásának, kihatárolásának – ebben az írásképi összefüggésben: *kurziválásának* – első artikulációs erőfeszítése megy végbe. A *Napok*, legáltalánosabb definiálásában, mindvégig nem más, mint Oláh Viktor ön-artikulásának megjelenítése – a folytonosan terjeszkedő, alakuló, színeződő törekvés megmintázása. Egészen a totális csődig, a végső artikulálatlanságig. Jókai Anna művének mesterfogása, hogy szerkezetében nyelvi keretet alkalmaz: legutolsó szava megegyezik a legelső szavával (azaz névelős szavával), s az így ismétlődő „A NAP" mellett a befejezés kontextusa a *napok* szót

immár többes számban (a könyvcím ismétlésével, „legitimálásával") is visszacsatolja a regénykezdéshez, amely így a befejezés „folytatásként" működő *része*. Ha tetszik: a regénykezdés és a *teljes regény* maga a befejezés. Jókai Anna azt a közismert fiziológiai, pszichológiai feltételezést aknázza ki nyelvi szinten, mely szerint a halál pillanatában a teljes élet „filmje" végigcsévéli magát a távozó öntudatában. Oláh Viktor így a végpont felől nézheti, ám a kezdőponttól indulva, vonalszerűségében élheti újra a maga „fejlődésregényét".

„a neve, csak a neve jusson eszembe, csak *néven tudjam nevezni,* én okos fejem, Oláh Viktor. Én, Kakukk utca három, a sárga örvény, sárga fény a szeme mögött, napok, napok, millió nap

A NAP" (615.) –

olvassuk vissza a regény lezárását a regény megkezdésébe. Az artikuláció utolsó kísérlete az artikulálatlanságba hullásban – és az artikulálatlanságból az artikuláltságba való kilépés első szóhalmaza részint megegyezik egymással. A két kitüntetett szöveghelyhez hasonlóan a könyv majdnem valamennyi szöveghelye egyszerre hordoz artikuláltságot és artikulálatlanságot (ezzel fejezve ki Oláh Viktor sajátszerű kéténűségét, folyton döntéseket fontolgató döntésképtelenségét), és ezernyi szöveghely, állandó mozgásba hozva önmagát, vele részlegesen megegyező, illetve tőle részlegesen különböző más szöveghelyek közelébe játssza magát. Ez a szövegmozgás ugyan minden irodalmi műnem alkotásában jelen van – és véletlenszerűen is létrejöhet –, a *Napok*ban viszont az alakítottság szembetűnő, számszerűen is regnáló ismérve az ismétlő, variáló, megerősítő, elbizonytalanító, negligáló textushelyek átfogó írói terv szerinti, komponált alkalmazása. Teljes extenzitásában talán nem is éli át az olvasó ennek az örökösen reflexív szövegformálásnak a vibrálását – intenzitását, elvszerűségét viszont kikerülhetetlenül érzékeli, s a maga befogadói eljárását egy idő (néhány oldal elolvasása) után erre a hullámhosszra hangolja. Együtt halad Oláh Viktorral – egy idegen, teremtett (fiktív) szereplőlét nyelvi mezején haladva az önnön (nyilván teljességgel elütő) életterénumát is mint nyelvi terepet veszi birtokba. (Részben erre céloz, címével is, Földes Annának az Élet és Irodalom 1973. 5. számában írott bírálata: *Viktor – én vagyok!* Persze a nevezetes flaubert-i mondás is visszacseng.)

A *Napok* főalakja minduntalan bipoláris térben mozog, egyénisége is ambiguus. Sem a kivételesség, sem a törpejelleműség végleteiben nincs része; alkatában és sorsában a kedvezőtlen tényezők dominálnak. Személyének, személyiségének pozitívumok és negatívumok közötti ingajárata megfelelően érdekes és egyedi figurává avatja őt. Mindenképp alkalmassá arra, hogy negyven esztendő történelmi tablójára az ő aspektusából is kíváncsiak legyünk. Nem is a tablóra. Őreá magára. A *Napok* rengeteg információt hordoz az 1930 és 1970 közötti periódusról, a történelmi folyamat regényévé mégsem állhat össze – s így ez számon sem kérhető rajta –, mert a lineáris, aprólékos külső cselekményvezetés, eseménymondás egy (férfi)hős nyelvi tudatának állandó átstrukturálódásait követi nyomon. Mindegy tehát, hogy történelmünk „talán" legviharosabb korszakában játszódik-e a mű (a történelem „viharossága" különben a cselekményelvű epikának sem elengedhetetlen, vagy különösen kedvező feltétele). Bár természetesen sok vonatkozásban a történelem „írja" az egyes embert – s az egyes emberre hatást gyakorló más „egyes embereket" –, a *Napok* kérdése az: miként *írja meg* az egyén a történelmet a maga (nyelvi) tudata által. S még inkább: miként „írja meg", miként artikulálja, miként nevezi meg önmagát. „...csak *néven tudjam nevezni,* én...": Oláh Viktor jogosan és sokszor kárhoztatható életalakítása – az igazi életalakításra

való képtelenség – ellenére az utolsó tiszta pillanatig él a főhősben a néven nevezés vágya. A (homályos) felismerés, hogy csak az létezik – az egyes ember és a történelem számára is –, ami, aki elnyeri a nevét, a megnevezését. A történelem prése és Oláh Viktor személyes gyengeségei ellenére ebbe a „képletbe" Jókai Anna beszámítja, hogy a néven nevezésnek az elsődleges akadálya, egyik legnagyobb nehézsége *maga a név.* A nyelv tökéletlensége, korlátozottsága. Jelentő és jelentett diszharmóniája. Ezért kitűnő regénycím a *Napok*: már a *nap* szó is legalább két (esetleg négy) „név" önmagában is. Az egyik „név" átcsúszik a másik „név"-be, az egyik jelentés a másikba. A regény bipolaritásához a cím(szó) többjelentésű mivoltával járul hozzá. A tipográfiai kiemelés (a nagybetű: a verzál) valószínűsíthető különbséget tesz az „egyedi" – tulajdonnevet viselő, életadó, szakrális, szépségtelített – NAP, illetve a sokszorozódó, *köznapi,* életelmorzsoló, szürke nap(ok) között. (Nem a *Napok* az egyetlen műalkotás az 1970-es évtizedforduló körüli időben – sem –, amely esztétikailag és bölcseletileg is kiaknázza a *nap* szó több jelentését. Kósa Ferenc 1967-ben bemutatott *Tízezer nap* című filmje eredendően időképzeteket kelt, s cselekményideje tényleg közelítően tízezer napot: mintegy huszonöt évet fog át. Képi csúcspontja azonban az a ragyogás, mely beteljesíti egyik főszereplőjének örök vágyát: hogy „tízezer nap fényében" látja meg a tengert. Az időképzet átvált az ég/Nap és a tenger határolta térképzetbe, az idő- és a térképzet együtt pedig a létről való gondolkodás e koordinátákat már nem vállaló, lírai-filozófiai dimenziójába. Ugyanez végbemegy a *Napok* keretén belül is, csak nem a pátosz, hanem az illúziótlanság – nem a történelmi távlat, hanem az antropológiai kétség irányába.)

A regény keletkezésekor még nem volt használatos a mai értelemben vett szövegirodalom kifejezés. Jókai Annát pályája további kiteljesedésekor sem sorolták soha olyan törekvések zászlaja alá, amelyeknél a szövegirodalom lett volna a jelszó. A *Napok* mégis vonzza a modern irodalomtudomány e kategóriáját – s ha vonzza, akkor némely tekintetben előfutár-regény is volt, formálásbeli rokonait, szövegtársait pedig általában számításba nem vett tájakon is lehet keresni. Bár sem a megírás idejéből fakadó, sem az irodalom-, sem a nyelvszemléleti különbséget nem óhajtjuk elmosni, érdekes összefüggések nyílnak meg például Temesi Ferenc *Por* (1–2., 1986–1987) című regényével (szótárregényével) is. A néven nevezés abban is cél (a szótárbeli címszavak a legtökéletesebb megnevezők, néven nevezők!), de a név ott is fordulhat önmaga ellen (még a hatos számra alapozott számmisztikuma, más bűvereje sem védi meg), s éppen a megnevezés aktusában tűnhet el a kitűzött cél.

A „néven nevezés" centruma Jókai Anna számára is Oláh Győző neve – azaz maga Győző dolgozza fel nevének módosulásait (másfelől egójának módosulásai szerint váltogatja, alakítgatja azokat a neveket, amelyeket a körötte megjelenő személyeknek ad). Magunk is szinte zavartalanul írhattunk Oláh Viktor helyett Oláh Győzőt, mert a kis Viktorban attól kezdve él az „Én Győző vagyok. Győző" tudata, amikortól tanító nénije, Zsombolya Valéria tudatosítja benne: „Viktor. Az magyarul Győzőt jelent. Tudtad?" (87.) Zsombolya tanító néni személyneve meg 'erős', 'egészséges' jelentéssel bír. Zsombolya Valéria a legerősebb, legegészségesebb tanáregyéniség, akivel a kisdiák főszereplő találkozik. A név jelentésének felismertetése jól előkészítve – más idegen nyelvi elemek bejátszatását követően – történik (egyébként a Viktor = Győző név irodalmi leterheltsége folytán sok intertextuális, vagyis *névközi* párhuzam lenne analizálható). A *győző* névértelem kisajátítása együtt jár a külvilágtól elsőként kapott, elfogadott – elsőként artikulált – Pubi (bece)név ütköztető érzékelésével (90.), majd az

anyának szóló „Ne nevezz Pubinak!" lázadással (98.). Közelebbi hivatkozás és kifejtés nélkül jelezzük, hogy – sokkal később – a Viktorra viccből ragasztott Gedeon név is a névhálóba tartozik. A saját élettörténetét nyelvi asszociációk, *nyelvemlékek* segítségével haldoklása perceiben-pillanatában újraelevenítő főhős – aki utolsó névként is az Oláh Viktor nevet formálja még meg – vezetéknevének jelentésességét is érzékenyen regisztrálja, e regisztrálás legindokoltabb (ugyanakkor történetileg is informatív, egyben a másik megszólalót – a házmesternét; vele együtt egy nagy réteget – is jellemző) alkalmakor, Erdély visszacsatolásához érve: „– Most óbégassanak a büdös oláhok – mondja a házmesterné. De nem ránk mondja, hanem a románokra, akik eddig Erdélyben az urak voltak. De valahogy mégsem tetszik ez nekem. Hogy oláhozik. Amikor engem is úgy hívnak". (121.) Oláh Viktor nemes, termékeny büszkeséget nélkülöző énközpontúsága gyakorta vezet olyan – alapvetően igaz, helyes: egészükben elmosódott és egyre igaztalanabb – értékítéletekhez, melyeket a férfi – már gyermek- és kamaszkorában is – a saját nevéből és a nevéhez legközvetlenebbül társítható képzetekből, nyelvi jelenségekből eredeztet. Külön érdekesség, hogy a Viktor – Győző névváltáshoz időben közel a névváltoztatásnak másfajta organikus, korjelölő – áttételesen kritikai – funkciója is van. Például a mozinevek változásának. „A Bodográfba valami *Jud Süss* megy. A neve nem jelent semmit, amikor kicsi voltam, a *Twist Olivér*ről azt hittem, hogy rossz könyv.

Már nem az van kiírva: Bodográf. Hanem Bendegúz. Ezek megbolondultak. Bendegúz mozinévnek! De ez a hülye újság is. Mind ilyenek, Szittya, Attila, Csaba, Huba... Nem lehet bejutni a *Jud Süss*re". (123.) A hírhedt *Juss Süss* filmcím – mint *név* – uralja ezt a szövegegységet; a gyerek Viktor névkritikai attitűdű távolságot tart attól az „új világ"-tól, amelybe a világháború előtt és alatt kerül. (Ez a mozgó szöveghely később ahhoz közelít, amelyik az egykori Bodográf újabb névcseréjét tudatja.) E fragmentum a rengeteg gazdag, hibátlanul kidolgozott szövegmolekula egyike. A bontakozó gyermeki nyelvérzék, nyelvismeret még a tulajdonnév fogalma alatt, névként állítja egymás mellé a műcímeket. Saját korábbi tévedésének beismerésével – a *Twist Olivér* nem rossz könyv – a beszélő jogot szerez arra, hogy az új („magyarkodó") mozineveket „hülyeségnek" mondhassa.

Név, névhasználat, jelentés dilemmáival a „*szembe mondás*" alakzatai révén is *szembesül* a gyermek főszereplő. A megnevezés *mást mondunk és mást gondolunk* jellege – a kimondott és az elhallgatott szó alternatívája, a *ki nem ejtett* szó primátusával – egész életében gondot okoz számára. Mondhatni: életnek nevezhető élete – mely hosszú élőhalottsággal ér véget, már a halálos megbetegedés előtt – addig tart, amíg maradék nyelvi ébersége e kettősség morális tartalmait képes érzékelni (s a korrekció, az egyértelműsítés szándékával mérlegelni). Nyomorúságosabb lakásba kénytelen költözni a középpolgári álmokat dédelgető, de már a kispolgárság aljára csúszott Oláh család – ekkor szakad fel két beszédes szó, *tróger* és *zsidó*: „A kocsi előtt két ló van. A temetőben is ilyen kocsi volt, csak sokkal szebb.

– Szofort... szofort... – mondja egy tróger. Anya mondja róla, hogy tróger.

– Tróger bácsi, hova költözünk?

– Majd kupán váglak, te nyálas, aztán meglátod, hol szart ki az anyád... – Úristen – mondja az anya –, szembe nem mondunk ilyet. Még ennyit sem tanultál meg az iskolában? Mint ahogy azt sem mondjuk szembe: proli. Másképp kell szólítani.

A zsidókkal is ez van. Szembe úgy mondják: izraelita". (76.)

A nevek, szavak érvényességének problémájával a roppant sok szépirodalmi, publicisztikai és egyéb idézetet applikáló regény főalakja időről időre találkozik. Becsapha-

tóságának gyermekkori példája az apa egyik kis felolvasása – melynek megszövegezésében az apa/Isten párhuzamképzet is elfér! –: „...én kenyérkereső vagyok. Családfő. Vagy mi az isten. Tessék megérteni végre.

Olvas. Az újságból. Nem tudom, minek kell újságra kidobni a drága filléreket. Anya is mondja.

»Ehen halt egy hétéves fiúcska Bagaméron, ahol a televény őshumusz a világ legacélosabb búzáját termi... Magyarság! Szíved porából talán kikel a magyar öntudat virága, és észreveszi ez a nemzet fajtájának szörnyű pusztulását.«

Gyönyörű. Én is így fogok fogalmazni. A gimnáziumban". (93.)

Oláh Viktor becsaphatóságának a továbbiakban is tanúi vagyunk. A *Napok* finom szövegkezeléssel tudatja, hogy a nyelvi manipuláció társadalmi formától függetlenül minden kommunikáció, különösen pedig a sajtóbeli, a retorikus – valamint a legszemélyesebb és „legnagyobb" érzelmeket tolmácsoló – közlések elmaradhatatlan, majdhogynem szükségképpeni velejárója, melyet az egyén – és a nyelv – legalább annyira provokál, elfogad és sarjaszt, mint a kisebb-nagyobb emberi közösségek. Viktorban pislákol a szándék, a képesség tévesztéseinek felülvizsgálatára, revideálni azonban csak ama „*Twist Olivér*"-es szinten tud, a változásból, változtatásból a leglényegesebbet: az állandóságot felejtve ki. Nem véletlen, hogy szavait – már az eddigi idézetekben is – mindig beindázták a határozatlan névmások. Fiatal felnőttként így bélyegzi meg szülei (nyelvi kendőzésben is megnyilvánuló) képmutatását: „Ezek azt hiszik, én is olyan vagyok, mint ők. Hogy mást mondok, mint amit hiszek. Szerintem ez a legnagyobb aljasság. Sráckoromban azt képzeltem, hogy a változás azt jelenti, hogy az ember színleg kicseréli a gondolatait. Pedig a változás nagyszerű képesség, félelmetes is egyben, ha például eszembe jut, mi minden volt bennem, mondjuk, négy éve, ilyenkor tavasszal, ha most hirtelen szembesítenének azzal a kamasszal, szinte hihetetlen. Szerencse, hogy most már nem fogok változni, ha egyszer az ember végképp megtalálja az élet értelmét, mint felnőtt, befejezett személyiség, már nem változik. És ez jó, mert némi biztonságot ad, valami állandóságérzést, hogy meg lehet kapaszkodni, hogy most már van valami végleges, és nem kell szégyellnem majd magam, ha negyvenéves koromban a húszéves fiatalemberre visszanézek... Csak ilyen maradjak mindig. Ilyen határozott. Ilyen befolyásolhatatlan". (243.) A *valami*nél tovább ritkán jut Oláh Viktor, s bár változni képes utóbb is, minden változásakor ráragad valami a nem változóból, hogy következő, menetrend szerinti változása is átvedléshez hasonlítson. (Ebben a szemelvényben Oláh életpásztázó beszédének élőbeszédszerűsége és nyomtatáskész túlszabályozottsága is példázódik.)

A „szembe mondás" és a beleférgesedő elhallgatás mellett a „pufogás" nyelvi jelensége is problematizálódik a gyermek Oláh számára. Egyidőben a Viktor – Győző névváltással: Zsombolya Valéria óráján. Az egészséges nyelvérzékű tanító néni megdicséri, egyben bírálja is a kisdiák az édesanyáról szóló fogalmazását: „»Az én anyám, sokat sír. Gyönyörű szemét kisírja. Mert múlt az idő. Amikor kicsi voltam, aranyos szőke haja volt, ma már ősz tincsek vegyülnek belé. Miért sír édesanyám? Ki tudhatja! Talán ifjúságát siratja. Talán Kolozsvárt, ahol bölcsőjét ringatták, s amint a rút ármány tőlünk elszakított. Én meg fogom vigasztalni őt. Letörlöm könnyeit keszkenőmmel.«

– Oláh Viktor fogalmazását kitűzöm az iskola nagytáblájára. Győző... gyere csak ide.

Mutatja a »keszkenőt«.

– Máskor írd azt: kendő. Keszkenő, ilyen már nincs. Rút ármány, ez sem szép. Pufog.

Nem tudom, a rút ármány miért nem tetszik neki. És miért pufog. Az a szép az egészben. De a táblára kiteszi". (87.)

Vajon Zsombolya Valéria pedagógiai érzékét jelzi, hogy nem a sematikus ömlengés egészét kritizálja? Vajon sejti-e, hogy a kisfiú nem a saját gondolatainak keres formát, hanem egy *kép* sugalmazásaihoz igyekszik szolgaian idomulni? Ha majd – például a színinövendék Oláh Viktor „kiélezett nemzetközi helyzetben" átélt megpróbáltatásakor – bomlik a szóvirág, burjánzik a hazudozás, a nyelvi torzszüleményeinek láttán-hallatán Oláh a régi pillanat tanulságát idézi: „Erre Zsombolya Valéria azt mondaná: túl sok, fiacskám. Túl sok a frázis". (243.) A dagályosság máskor – így a Katóka-szerelem alatt – is foglalkoztatja hősünket, majdani első felesége vallomásozását minősítve: – „Persze, nem is emlékszel – mondja –, de én igen. Én már akkor éreztem, hogy közünk lesz egymáshoz. Hogy nem fogunk elmenni egymás mellett, mint a többi, ebben a hideg, érzéketlen világban...

Dagályos és primitív. Vagy csak én látom annak, mert nem érzem, amit ő. Ezt a szerelemnek titulált bénaságot". (273.) A szóbőség túl gyakori célba vétele időnként az író, és nem a hős szóbősége.

Viktor legkorábbi nyelvi emlékei között raktározza el, hogy az írás *nem firkálás;* „Az írás betű.

– A betű azért van, hogy más is ugyanarra gondoljon, mint én?

...amikor kicsi voltam, azt hittem, ami belül van, gondolatban, az is látszik. De most már tudom, hogy csak annyi látszik belőle, amennyit kimondok. Amit leírok, az is látszik, de csak akkor, ha betűkkel írom. Ami benne van a szokásban". (11.) A gyerek még akkor is kicsi, amikor önmagát a „kicsi voltam" tegnapjából előhívja – és gondolat és betű, mondás és leírás, „bent és kint" számára szorongató duplumaiból egész élete során nem tud kivackalódni. Pedig már hétévesen, évvesztes elsősként is azt várta az iskolától, hogy „Ott olyan betűket kell írni, amiben nem lehet csalni. Én fogom a legjobban írni azokat a betűket". (17.) Fontos alakításbeli mozzanata a regénynek, Viktor jellemzésének, hogy a főhős baja nem is azzal gyűlik meg, amit leír. Sőt, szinte nem is hajlandó írni, írásbeli művet kiadni a kezéből! Felnőttkora az engedékeny szóbeliség jegyében telik. Értékesebb elképzelései, ítéletei, tervei is rögzítetlenek maradnak. Könyvtárosként, bölcsészként a legsikeresebb kifejezési formája, nélkülözhetetlen pénzkereseti forrása a vidéki ismeretterjesztő előadás. Ezekre a majdhogynem értelmetlen rendezvényekre általában nagy elszántsággal zötyög a vicinálisokon, elfogadja, de fel is rúgja a provinciális közösségek marginális játékszabályait, s tiszteletre méltóan kevéssé enged literátus cinizmusának. Egész el-, ki- vagy újrabeszélt élete azonban (az érzékelhető, részleges nyelvi talentum, egyes felizzó nyelvi pontok ellenére is) abban a motollált beszédben telik, amelyben a számvetés és a locsogás egymással sajnálatosan csereszabatos, és a kimondás megtorpan az elhallgatás küszöbén. A *Napok* – mint Oláh Viktor halál előtti, hiányosan hiánytalan életleltára – első *leírt* betűjétől az utolsóig *le nem írt,* csak a tudatban labirintizáló szöveg, az elnémulni készülő elme és szív irtózatosan kitartott, kifeszített élőszava. Személy és beszéd e karakterjegyéhez tökéletesen illik a színészi hivatás választása. A színész – specifikus esetektől eltekintve – nem író, hanem a mások által írottak betanulója, megjelenítője, tolmácsolója, továbbmondója. A színészi pálya iránti vonzódást Jókai Anna kevéssé meggyőzően készíti elő regényében (vagy arra épít, hogy az 1945 és 1948 közötti években a hivatásválasztás, a diplomaszerzés tíz- és tízezreknél volt esetleges, véletlenszerű – az élettévedés, az elrontott élet összes következményeivel). Ez az előkészítetlenség azonban fedve marad(hat), mi-

vel Oláh még akkor is *színésze* a saját szavainak, amikor a főiskoláról – igazságtalanul bár, mégsem indokolatlanul – rég eltávolították.

Az írói narrációtól mentesített tudatáramregény ugyan az életesemények, életkori stádiumok nyomvonalán, lineárisan halad, de egyre több – az idő fölött átívelő, „hintázó" – asszociációt hoz lendületbe, s egyre több olyan, félig nyitott láncszemet hagy, amelybe számos másik bekapcsolható. A könyv egyetlen artikulációs haladvány, amely még akkor is épül, amikor a főalak leépül (hiszen nyelvi exitusa „összeér" a nyelvi életkezdettel).

A *Napok* glóbuszát a nyelvi matériából gyúrva az írónő hatalmas szövegkontinensek megalkotásának feszül neki sikerrel művében. Nem „beöltözik" Oláh Viktor szólamába, nem abban leli kedvét, hogy férfihős-mimikrit imitál. Teljességgel átadja a teret – nem Oláhnak, hanem a nyelvének, nyelvezetének, grammatikájának, stílusának, nyelvi tudatának. A más munkáiban is megszokott fegyelemmel dolgozik. Metódusától – mely ezúttal *egy hang* – nem hagyja eltántorítani magát. Igen ritkán fordul elő, hogy a jelen formájában 615 oldalas regény harminc, hetven, száz oldalnyi darabjai, kontinensei egy-egy törés hatására kissé elúsznak egymástól. Egy kislány – a kamrában „azt" megmutató, Kárinak selypegett Klári – és egy tanító néni, Klári néni szövegbeli találkozásakor olvassuk (nem a két személy, hanem az *egy név* találkozik): „– Az én nevem Klári néni.

Klári. A házban. Az is Klári volt. Csak én nem tudtam még kimondani. Pfuj, Klári, Pfuj, Klári néni". (26.) A „Csak én nem tudtam még kimondani": írói magyarázkodás, amelyre a cseperedő kisfiúnak semmi szüksége; s a későbbi Klári/Kári alakváltozatok felidéző erejét is gyengíti ez a beékelés. Az olvasó ekkorra már örömmel „veszi a lapot", átveszi Viktor beszédaktusának természetét, az elmaradó „átkötések" zérómorfémáit a maga erejéből – és a maga szókincse, nyelvtudata szerint – dolgozza a szövegbe. A főhős és az olvasó sajátságos dialógusában az író hívatlan vendég.

Az ilyesfajta írói vétkek véletlenszerűek. Előfordul, hogy „az író nevében" a főhős – vagy a főhős nevében az író? – követi el a hibát. Katóka (Katka) orvosi papírral a kézben jelenti, hogy állapotos, „A békareakció pozitív.

– Azok az esték – mondja – a Balatonnál. Még sohasem voltál olyan szenvedélyes és vigyázatlan, mint akkor.

Katka csaló emlékei". (340.)

Az olvasó már értesült arról, hogy Viktor még sosem volt olyan kelletlen, szexuálisan zavarodott, undorával küszködő, mint a nyaralás alkalmával. A „Katka csaló emlékei" tehát kivonja a műből azt a feszültséget, amely e mondat nélkül egy nagy fejezetnyi passzust átjárna (az egyébként természetesen tagolatlan, azaz csupán a bekezdések – és néha a *három pontok* – tagolásával élő szövegben).

Ez a *mondja* önmagában is a *Napok* számára idegen szövegformálás maradványa. Jókai Anna takarékoskodik is vele, ám még mindig ezrével lenne kihúzható egy még újabb edícióból. Katóka balatonozó mondataiba vetve sincs szükség rá. A *mondja* ő-je, személy konkretizálása nélkül még dinamikusabbá válhatna – érthetőségéből, követhetőségéből mit sem vesztene – a könyv. Jobban megképződne, hogy az egészet csakis egy személy, Oláh Viktor mondja, vagy ő sem mondja, hanem az életleltár áramaként átereszti tudati zsilipein. (Nem ugyanez a helyzet a *mondja* szinonimáival. Ha az anya valamely tennivalótól menekülve „leszögez", ha a már nem szeretett, elvált feleség „vakkant", akkor ezek a beszédkonkretizálások aligha nélkülözhetőek, noha egyiknek-másiknak a repetíciója zavaró.)

A regény emlékezetes írástechnikai fogásai és bravúrjai inkább az első harmadban sűrűsödnek. A folytatásra – Viktor fiatalságára és mind kopottabb, reménytelenebb felnőttkorára – kevesebb jut belőlük. A gyermeki nyelvi fantázia tágasabb, revelálóbb, játékosabb mozgástér, mint a meglett férfié. A főalak tizenhat-tizennyolc esztendős koráig is kitolódó artikulációs honfoglalás, a beszéd és az írás személyiségképző faktumának és fátumának fokozatos felismerése érdekesebb – a jellem megnyilvánulásaira is jóval több alkalmat ad –, mint az a további huszonöt év, mely Oláh Viktor számára a nyelvi automatizmusok, sztereotípiák, visszaidézések és átrétegezések útvesztőjében telik. A szöveg bebetonozódása ugyan megfelel annak a kietlenségnek, mely a zátonyra futott élet sajátja; s nem kétséges, hogy ezen a ridegebb anyagon is találhatni új fogásokat, végezhetni új műveleteket. Mégis úgy találjuk: ha a kritikák egy része a „hosszú terjedelem", a mű elnyújtottsága ellen emelt kifogást, ezt nem a „divatjamúltság" visszhangozása miatt tette. Inkább az élet- és ítéletteremtő nyelvi elemek viszonylagos megfogyatkozása miatt.

Legjobb szöveghelyeivel, befejező 150–200 oldalának emlékezetes részleteivel a *Napok* részben visszaveri ezt a vádat is. Az idegkimerültsége, válsága folytán figyelmetlenül egy gépkocsi elé lépő, balesetet szenvedő Viktornak az eseményről készített nyelvi sorozatfelvétele verbálisan előkészíti a(z ehhez képest még nem túl közelesen bekövetkező) halálpillanatot, s benne a teljes élet nyelvi reinkarnációját: „Valami felugrik előttem, valami nagy, hogy kerültem az utca közepére, hiszen az előbb még a járdán...?

Jaj.

A fejem. Jaj. A fejem. Okos fejem. Pubi okos feje. Anya. Bili. Apa. Hó. Tó. Nap. Könyv, Szobor. Katóka melle. Krisztina haja. Józsa lába. Mind. Mind. Körkép. Panoráma. Egyszerre. Az egész.

Halál. Ez az.

Bocsánat... bocsánat...

.....

.....

....." (544.)

Ez a szövegfókusz a könyv kezdetének és befejezésének nyelvi sugarait is magába gyűjti. A baleset a halál – s így az élettörténet-elmondás, -végigélés – nyelvi főpróbája. Kétbetűs szavak – *tó, hó* – szólnak korábbi és későbbi könyvoldalakról. A könyvcímet képző *nap* szó a *könyv* szó szomszédságába kerül (még nem jeleztük egyértelműen, hogy Oláh Viktor életének „napja", fénye a könyv, a könyvszeretet, a könyvgyűjtés. Erősebben a könyv, mint az olvasás). Artikulálódik a *halál* szó – éppen, mert még nem „ez az". A felsorolás „Körkép. Panoráma. Egyszerre. Egész" mondatai elhagyásával a bekezdés még pulzálóbb lehetne. A *három pon*tok szétterpeszkedése is sokatmondó.

Sorozatfelvétel, fényképszerűség helyett beszélhetnénk filmszerűségről is. Amennyiben ez a szakszó egyáltalán ér valamit prózaelemzéskor, Jókai Anna munkája a legfilmszerűbb magyar regények egyike. A nyelv vágóasztalán jött létre az egész könyv. Tanítanivaló montázsait hol a hajlékony koncipiálás, hol a szerző kezére játszó véletlenszerűség teremti. Az írott (mozgó)képek nyelvi expanziójában a *Napok* elég elvétve nyugtázott erénye: humora is érvényesül. A regény egésze meglehetősen sötét tónusú, s ez a temperáltság mind nyomasztóbbá válik. Ahogyan azonban Oláh Viktor egyre kisszerűbb vesszőfutása vesszőkocogásként, vesszőbandukolásként kerül a vászonra, az az ábrázolás szatirikus összetevőit is feltépi. A filmszerűséghez csak mellékelemként kötődik a leggyakrabban emlegetett, megjelenített cselekményhelyszínek egyike, a mozi.

Viktor rajong a moziért, amikor anyagi vagy más okokból még a bejutás is gond; és taszul a mozitól, amikor – például a második felesége, Józsa cipelné egy-egy új szuperprodukcióra. Ha a *Napok* „mozijeleneteit", valamint más locusainak szerepét statisztikailag regisztrálnánk, a mű terjedelméhez (és négy évtizednyi „freskójához") képest megdöbbentően kevés meghatározó helyszínt számlálhatnánk össze. Oláh Viktor életének szinte nincs is fontos, jellegzetes, *saját* tere. Gyermekkorának külvárosias kulisszái fokozatosan romlanak körülötte, a színpadot kihúzzák alóla, lakhelyei kicsinyek (s ha meghittek, normális, családi életre akkor is alkalmatlanok), munkája harmadrangú, vézna közszereplése tizedrangú helyekre veti. Ilyen élet, ilyen életvezetés mellett elfogadhatónak véljük, hogy például sem a világháborúból, sem az 1956-os forradalomból nem mutat többet – „nagyobb helyszíneket" – a regény (bár a mintegy a hős felett átfuttatott történelemért: ezért a likacsos tablóért kapta az obligát korholást a szerző).

A *Napok* végül is, elemzésünk szemszögéből, a gyávasággal keveredő naivság folytán elszalasztott élet, az igazságokból és féligazságokból, tényekből és tények elhallgatásából tákolt élethazugság könyvének mutatja magát. Oláh Viktor létcsődje szükségképp végződik kórházban, és ott, a halálos ágyon kell újratörténnie az életének is. Végzetének – a baleseten kívül, korábban – előképe volt hosszas kórházi kezelése is. (A betegségmotívum elemzése ugyancsak tanulmányt tehetne ki, egészen addig, hogy a fogai lazulásával, ínybajával megvert főszereplő még a saját – és nála alig idősebb – fogorvos anyósa orvosi székébe is csak akkor tud és mer beleülni, ha beszélni akar az aszszonnyal.) Ápolása idején az életidegenség, a gyávaság az életmegoldó olvasásvágy illúziójában is felötlik Oláh előtt: „Én tulajdonképpen jól érzem itt magam. Különösen, hogy már járkálok.

A falakat is szeretem. Üresek. Nem bámul rám senki a nagy képekről. Nem figyel.

Talán ez a legtermészetesebb világ. A kórház. Itt nem kell félni az emberektől. Az ostobaságtól. Itt mindennek megvan a maga megszabott rendje, s minden halad aszerint.

A könyvek. Amikor gyermek voltam, egy karácsonykor rengeteg könyvet kaptam. Akkoriban jól ment apának. És én az egész téli szünetet olvasással töltöttem. *Pidri-Podri és a varázsló. Az ördög veri a feleségét. Liliomos Imre.*

Katalinka hozza Tolsztojt. Nagy író. Szeretem benne, hogy úgy küzd a saját ócska természete ellen. Ha téved is. Már úgy értem, ha kissé naiv is, végkövetkeztetéseiben.

Kihasználom ezt az időt, mindent el fogok olvasni, amit elmulasztottam, most megint jó olvasni, ugyanolyan jó, mint gyermekkoromban. József Attila. Lehet, hogy két József Attila volt? A jelmondatos és ez, a kötetben?

Vagy mindent így tudunk csak, ilyen felszínesen?" (308.)

A kételkedni képes, ám a kétségeket a kétségek elfojtásával megélő ember, a terméketlen bipolaritás kéténű egója: Oláh Viktor, a *győző* nevű vesztes nem a történelemből hullik ki, és nem is azért hullik ki alig negyvenhárom évesen, mert a történelem olyan, amilyen, és az 1930 és 1970 közötti, így vagy úgy szabadsághiányos évtizedekben akként volt belakható, amiként. Oláh Viktor a saját életterveiből és ködevésének mámorából rekeszti ki önmagát, elsősorban azért – és jellemének negatív vonásai is itt összegeződnek –, mert bár ez volt az eltökélt szándéka, a szenvedélye, nem tanult meg (a szó magasabb, átvitt értelmében) sem írni, sem olvasni, sem beszélni, sem a beszédet érteni, sem hallgatni.

Nem sajátította el – négy évtizednél hosszabb artikulációs kísérlet, erőfeszítés során sem – a nyelvet: az élet anyanyelvét.

Automatizmusok*

A MAGÁRA TALÁLT VINKLER LÁSZLÓ

Élhetett volna szépen, harmonikusan és tisztes megbecsülésben. Erre predesztinálta nemes, elegáns megjelenése, angyalian szelíd, okos egyénisége, aztán művészi felkészültsége is. Vinkler László már főiskolás korában olyan hiteles, léleklátó portrékat formált, hogy mestere, Karlovszky Bertalan egyenesen lázba jött tőlük. Második László Fülöpöt csinálok magából! – hangoztatta elragadtatással, amivel némiképp meg is rémítette a szegedi fiatalembert. Ő tudniillik mást, többet várt a festészettől. Így következő tanárától, Glatz Oszkártól a plein-air, nagybányai tolmácsolást is alaposan elsajátította. Majd a római Collegium Hungaricumban töltött bő fél év alatt felfedezte magának a reneszánsz óriásait, sőt a gyakorlatban is a freskófestészet fortélyait tanulmányozta. Innen adódik, hogy a Szegedre visszatérő művész sorra-rendre tekintélyes murális megbízásokhoz jutott (pl.: Somogyi telepi templom, belvárosi iskola). S mi sem jellemzőbb a tehetséges, ambiciózus Vinklerre, minthogy utóbbi falképein a Tisza-parti várost amolyan szellemi, művészi fellegvárrá varázsolta (*Szegedi Parnasszus, A művészet hódolata*). Ráadásul érzéki, jelképes szimbiózist teremtett az antik és keresztény motívumok között. Úgyhogy szintetikus igényű, optimista pályakezdésről kell tudomást vennünk.

Az évek múlásával azonban a művészi inspirációk sorába a modern, avantgárd példák is fokozatosan belépnek. Huszonöt évesen Párizsba megy tanulmányútra, s a világkiállítás mellett Matisse és Picasso éppúgy megbabonázza, akár a korszerű törekvések mágikus lehetősége. Ha olasz földön leginkább Michelangelo zsenialitását csodálta, akkor mostantól a spanyol nagymester lesz másik csillagképe. E kiemelt eszményei egyébként élete végéig megmaradnak (1912–1980).

1939 tavaszán már a legendás Szicíliában, a hófödte Etna lábainál találjuk másfél hónapig. Ez kimondottan perdöntő, áttörést jelző időszak. Mert az antik épületmaradványok, s főként a ragyogó, parázna tájlátomások hatására hirtelenjében megelevenedik, már-már kivirágzik palettája. Szenvedélyes, szikrázó és expresszív látomásokat produkál. Mintha nem is klasszikus, naturalista indíttatású művész lenne (pl.: *Kék Etna, Ezüst Etna*). Ami eddig formai határozottság, artikulált színhasználat volt felületein, azt most egy áthatásokkal szabdalt, dinamikus és öntörvényű képépítés veszi át. Ha meggondoljuk: itt lényegében a későbbi tasiszta, automatikus tolmácsolás érzelmi, alaki gyökereinél vagyunk. Miként az egyetemes modern festészet kibontakozásában is tekintélyes szerep hárult a kötetlenebb, oldottabb tájélményekre (l.: Constable, Turner; Corot, francia impresszionisták).

Mégsem adatik meg neki a szorgos, nyugalmas előrehaladás reményteli öröme. Újra világégés, újra háború, az előzőnél is apokaliptikusabb. Ne feledjük: e művészi korosztály képviselőinek gyerekkorát a háború éppúgy beárnyékolta, akár legérettebb férfiéveiket. Történelmi átkú, szerencsétlen nemzedék. Ezt tanúsítja egyebek közt, hogy 1945-ben – légoltalmi teendők közben – Vinkler László elvesztette fél szeme vi-

* Részletek a szerző közelmúltban megjelent monográfiájából, melyet a Művészetért, Oktatásért Alapítvány adott ki.

lágát. Festő esetében ez különösen gyötrelmes veszteség. A sors szeszélye mégis úgy hozta, hogy e zaklatott periódus telítve lett boldog, tartalmas és felemelő kollektív élményekkel is. Ekkorára tehető, amikor a művész lakásán rendszeresen összejön egy rangos, kivételes baráti társaság (Kerényi Károly, Sík Sándor, Szent-Györgyi Albert, Bálint Sándor, Rusznyák József). Vinklernek mindenesetre az európai hírű Kerényi Károly a legkedvesebb. Tőle tanulja meg a görög mitológia mélyebb, spontánabb értelmezését, ami számára kezdettől fogva alapvető, konstans témakörnek számított. Miként az archaikus, kollektív tudattartalmak jungi értékeire is ugyanő irányítja rá figyelmét.

Annyi bizonyos: a hazai művészetben nincs még egy alkotó, akinek munkásságában az antik témakör ilyen átfogó, magvas kifejtést kapna.

De vissza a konkrét, energikus művészi munkához! Annál is inkább, mivel a negyvenes esztendőktől jóval nyugtalanabbá, többsíkúvá válik Vinkler festői tevékenysége. Továbbra se mond le a természetelvű, plein-air portrék és enteriőrök megejtő szépségéről, ám energiái java részét a modern kifejezési módszerek meghódítására fordítja (pl.: *Szent-Györgyi Albert, Kerényi Károly, Fikusz*; *Kentaurok és lapiták harca, Formajátékok*). Talán mondanom sem kell: e teljességre törő, többfrontos életforma – amelybe 1948-tól immár a főiskolai tanárkodás is beépül – nem mindig kedvez az elmélyültebb eredményeknek. Holott az alkotó megszállott, konok kísérletező. A futurizmussal ötvöződő kubista térszervezést éppúgy kipróbálja, mint a szürrealizmusban rejlő szabad, asszociatív láttatást. Mintegy végigjárja az avantgárd kifejezési állomásait. Ez önmagában is bátor, progresszív cselekedet. Pláne, ha figyelembe vesszük: nálunk ekkoriban a novecento és a szocreál banális felfogása uralkodik. S ezzel együtt a közízlés színvonala is bántóan siralmas. Nem csoda hát, ha környezetében lapos értetlenség és kritika övezi korszerű törekvéseit. Amolyan próteuszi, képlékeny piktornak tekintik, akinek aligha van markánsabb egyénisége. Ő azonban a picassói elvű stiláris nyitottságot tekinti mérvadónak. S találó módon a „genezis" időszakának nevezi a 40-es, 50-es esztendők érdekes, változatos eredményeit.

Ennyiből is látszik: Vinkler László voltaképp a hazai modern művészet egyik területi előfutárának tekinthető.

Persze egy termékeny, kísérletező művésznek nyilvánvaló igénye az alkalmankénti átfogóbb bemutatkozás. Így van ez 1959-ben is, amikor a szegedi alkotó teljességre törő, visszatekintő tárlatot rendez a fővárosi Ernst Múzeumban. Itt azonban sorrarendre furcsa, meghökkentő dolgok történnek. A zsűri modern, avantgárd jellegű képeit egyszerűen le sem árazza. Akárha nem is léteznének. Ahogyan a Művelődési Minisztérium sem járul hozzá eklektikusnak ítélt kiállításának vidéki bemutatóihoz, egyben a Művészeti Szövetségből is kizárják. Ráadásul a sajtóvisszhangok is kimondottan kedvezőtlenek, nem beszélve a vásárlások totális elmaradásáról. Mindössze ketten akadtak, akik elismeréssel adóztak Vinkler kirukkolásához. Egyiküket Barcsay Jenőnek, másikukat Martyn Ferencnek hívták. Ami azért mégiscsak valami. Aki nem tudná: modern festészetünk élő klasszikusaival állunk szemben.

Hogy miként élte meg a negyvenhét éves alkotó e tragikus kudarcsorozatot? Irgalmatlanul megdöbbent, kétségbeesett. Szinte egy világ omlott össze benne. „Így teljesnek éreztem a kiközösítést – vallotta később – Ez lett az én pokolra szállásom [...], keserű belső száműzetésem [...]. Ezzel váltam végérvényesen *felnőtté*" (Tiszatáj. 1968. 6. sz. 530. o.). Ami annyit tesz: életének egyik legfájdalmasabb, legkatartikusabb élményét kellett átélnie. Az alapvetően békés, bizakodó és szépségcentrikus alkotó most

váratlanul szemben találta magát a megalázottság, a kitaszítottság és a lélekfaló árnyak démonikus képzeteivel. Így művészetében is radikális, távlatos fordulatot hajtott végre. Elvégre innentől: „Tust, zománcot kezeltem automatikus módszerekkel, s ebben a kavargó, csak öntörvényei szerint működő lávafolyamatban láttam megfelelőjét azoknak az élettartamoknak, amelyek az idő tájt eltöltöttek. Ebből az időből valók azok a rajzok, amelyeket »metamorphozisoknak« szoktam nevezni" (uo.). Bármilyen paradox: igazában ilyen sokkoló, tragikus eseménysornak kellett bekövetkeznie, hogy a szorgalmasan, célirányosan haladó művész egyszerre csak kritikusan megkérdőjelezze egész eddigi munkásságát. Olyan pálya- és sorsfordító fejlemény ez, amelyből – mint látni fogjuk – markáns, átütő erejű művészi megújulás bontakozik ki a következő évtizedekben.

Úgy néz ki tehát, mintha a derűs, intellektuális Vinkler Lászlónak valójában a komor, lélekvesztő drámai vezeklés lenne az érdemi megváltója.

Akár egy krisztusi figurának.

*

Tudjuk: a hazai modern művészetben korántsem ismeretlenek az efféle tragikus pálfordulások. Már Szinyei Merse Pál sem bírta elviselni a remekbe sikerült Majális kritikai elutasítását. Inkább visszavonult, józanul gazdálkodott. Amint az örök vándornak, Mednyánszky Lászlónak is végleges magára maradása, édesapja halála hozta meg a keserves felszabadulást. Innentől születtek drámai izzású, látomásos csavargó képei. Majd a második világháború iszonyatos légköre is derekasan beleszólt képzőművészetünk alakulásába. Gondoljunk csak a szelíd, zseniális Vajda Lajosra, aki mitikus erejű, kozmikus szén- és tusképekkel közvetítette gyötrő félelmeit. Más szóval: konok, fekete-fehér korszakkal reagált az esztelen agresszivitásra. Nos, Vinkler László esetében is egy analóg természetű komor, elvont szellemű periódus megszületéséről beszélhetünk.

Eldöntendő ellenben: a mélységesen megbántott, meghasonlott Vinkler miért épp a prózai tustintában, zománcfestékben, egyszersmind a spontán, automatikus módszerekben látja a kivezető utat? Egyszerűnek tűnő kérdés. Amennyiben elegünk van a külvilág hamis, szirénes fény-, és színkáprázataiból: lehetőleg nyugodtabb, tisztább – árnyékosabb helyet keresünk. És itt máris a sötét, puritán tusképek természetes hatásrendjénél vagyunk. Mint ahogy a lehangoló, tragikus tartalmak hiteles tolmácsolása is többé-kevésbé ide kapcsolható. A művész is világosan észleli: „Vannak epikus, lírai és drámai fejlődési szakaszok az egyéni életben és életműben éppúgy, mint a kultúrák történetében..."(V. L. 1982. évi emlékkiállításának katalógusa. 15. o.). Ami azt jelenti: Vinkler tisztesen bemérte önmaga pályájának ugyancsak sokszínű, próteuszi jellegét.

Ha megfontoljuk: az alkotó eddigi munkássága szinte ezer szállal kötődött környezete megannyi emberi, tárgyi motívumához. Készíthetett karakteres, realisztikus portrékat, majd expresszív, szürreális figurális látomásokat, ám forma- és színlátásában akaratlanul is a valóság elemeiből töltekezett. A jelenlegi művészi fordulattal viszont mindenképp elrugaszkodott ettől az érzéki, szövevényes szférától. Mert a színtiszta fekete-fehér előadásban nemigen van helye józan életszerűségnek. Ezek a tónusok ugyanis idegenek a természeti látványoktól. Inkább csak a fény és fénytelenség eleven megtestesítői. Amolyan elvont szellemi és szubjektív eszközök. Innen is kivehető: Vinkler valóban mélyvilági, absztrakt utazásra készülődik, s némiképp búcsút int a látványosan nyüzsgő, csalóka külvilágnak.

Persze kár lenne azt hinnünk, hogy a szokatlanul nyitott, plurális szellemű művész mostantól teljességgel megtagadja korábbi önmagát. Szó sincs erről. A 60-as, 70-es esztendőkben is egyre-másra visszatér a józanabb, lírikusabb arcképfestészethez, nem beszélve üde, posztimpresszionista csendéleteiről vagy mitologikus, szürreális és expresszív vízióiról (pl.: *Kislányportré, Nő feketében; Gyümölcsös csendélet, Virágcsendélet; Hajnal a tengeren, Trója égése*). Ami annyit tesz: ezekben az évtizedekben Vinkler az előbbieknél is szélesebb szemléleti, stiláris skálán mozog. Elvégre a plein-air realizmustól egész a totális absztrakcióig elmegy. Mégis azt tapasztaljuk: az alkotó pályáján nemigen akad olyan hosszan elnyúló, egylényegű művészi elkötelezettség, mint amit lendületes tusrajzaival és tasiszta, automatikus képeivel megvalósított. A teoretikus vénájú művész egyébként nemritkán tagolta, korszakolta saját munkásságát. Ezzel majdhogynem lehetetlen, sziszifuszi feladatra vállalkozott.

Mert nála igazában pusztán csak egyetlen konzekvens, átütő erejű fekete-fehér és tasiszta periódusról beszélhetünk (1960–1975).

Semmi többről.

Néha azt hisszük: a világoló értelem, az elméleti tudás minden nehézségen átsegítheti az alkotó embert. Sajnos nem így van. Osvát Ernő is bölcsen leszögezi: „A tudatban a tudatlan tartja a lelket" (Az elégedetlenség könyvéből. Helikon Kiadó. Budapest. 1988. 56. o.). Mindenesetre a Vinkler által felvállalt szabad, ösztönös módszerekben és a puritán, fekete tustinta technikai alkalmazásában valami elemi, kikezdhetetlen összecsengést regisztrálhatunk. Lev Sesztov, a kiváló orosz író is megkérdi egy helyen: mit tegyen az ember, ha fényes, reményteli élete kíméletlenül romba dől. Annyi bizonyos: „Az idealizmushoz nem tér vissza, a logikát meggyűlöli, a fény, amit oly gyönyörűnek talált, utálattal tölti el. A sötétséget kezdi keresni, mert a sötétség szabadságot ad, mert sötétben nem a következtetésekre kényszerítő logika uralkodik, hanem a fantázia a maga önkényével [...]. Semmilyen tudomány, semmilyen művészet nem adhatja meg azt, amit a sötétség nyújt" (Az Alaptalan Apoteózisa. És. 1996. I. 12. sz. 8. o.). Ne féljünk hát kimondani: e konok, magányos periódus Vinkler László művészi univerzumában némiképp egy romantikus, dadaista korszaknak is felfogható.

*

Vajon törvényszerű-e, hogy egy teoretikus alkatú, intellektuális művész épp a grafikában lelje meg legadekvátabb kifejezési tartományát? Nem tudom pontosan. Könnyedén beláthatjuk ellenben, hogy a csupaszon futkározó finom, idegi vonalritmusok közelebb állnak az elvont, bölcseleti gondolkodáshoz, mint a körülményesebb festészethez. Igaz, Vinkler László radikális művészi pálfordulását korántsem ilyen elméleti megfontolások motiválták. Tudjuk, milyenek. Mint ahogy az is kiderült: a 60-as évektől egyféle duális metodika mentén halad. Míg az egyik térfélen szövevényes indázatú, természeti képzetű automatikus tusfestményeket alkot, addig másfelől figurális töltetű expresszív, szürrealista grafikákkal rukkol elő. És lám, már e tematikai, technikai kettősség is jelzi: a „pokoljáró" Vinkler jelenleg is átfogó, szintetikus kifejezésre törekszik. Ha csurgatásos, tasiszta műveivel az öntörvényű anyagi mélyvilág, egyben belső valóságának rejtélyeit kutatja, akkor alakokkal tűzdelt, vonalas rajzaival már az emberi létezés historikus és aktuális természetét fogja vallatóra. Maradjunk az utóbbi közegben, s nézzük meg közelebbről lendületes, tartalmas grafikáit.

Vegyünk először egy személyes indíttatású, már-már korszakjelző alkotást. Ahogy József Attila kecses, játékos költeménnyel tiszteleg 32. életéve előtt, úgy Vinkler

László könnyed, lakonikus rajzot szentel fél évszázados jubileumának (*Ötvenedik születésnapomra*). Látszatra az emberi élet kitüntetett, ünnepi fordulópontján vagyunk, csak nyoma sincs itt semmi nyüzsgésnek, üdítő vidámságnak. Helyette szerzetesi magányban ücsörgő, magába roskadt figurát látunk, fölötte meg világoló holdformát. A letargikus alak szomszédságában csupán egy hűséges, együttérző kutya tanyázik. Mi több: ő magasabb, hangsúlyosabb, mint hitehagyott gazdája. És fájdalmas, rémült tekintetével jóformán lehajtott fejű társa helyett „beszél". Ahogy a figura lelógó, felnagyított kézfeje is kiemelt szerepkörű. Hogy miért, mivégre? Itt a képzőművész pálya különös összetettsége kerül előtérbe, mármint a fizikalitás és a lelkiség. Nem is szólva a mérhetetlen, kozmikus magányról. Franz Kafka is azt vallja: „Az állat közelebb áll hozzánk, mint az ember [...]. Az állattal való rokonságot könnyebb élni, mint az emberrel valót" (G. Janouch: Beszélgetések Kafkával. Gondolat Kiadó. Budapest. 1972. 40. o.).

De honnan ez a bravúros egyszerűségű, szintetikus rajztudás? Enélkül ugyanis aligalig hatna ránk a művész tragikus közlendője. Nos, már a fiatal, portréista Vinkler is meggyőzően bizonyítja, hogy kivételes rangú forma- és karakterérzékkel rendelkezik (pl.: 1933. Balló-pályázat első díja, 1937. Jelinek-díj). Majd későbbi modern, avantgárd olajképein sem hagyja cserben a favorizált figurális láttatást. Csakhogy a 40-es évek analitikus kubista, futurista művein már óhatatlanul rákényszerül, hogy szenvedélyes emberi, állati motívumait mértaniasan és organikusan stilizálja (pl.: *Kentaurok és lapiták harca*). Mindezek dacára expresszív, szürrealista és kubista művei alkalmanként igencsak zsúfoltak, telítettek. Mintha az elmés alkotó bizonyos „epikus" sodrásnak engedelmeskedne. Persze az a lényeges: a most elénk lépő grafikus már többé-kevésbé maga mögött hagyja e zaklatott, bonyolult komponálást. És szemlátomást tömör, expresszív előadásával nyeri meg figyelmünket.

Szokatlan ugyan, de Vinkler László impozáns rajzművészete majdhogynem avantgárd festészetének köpönyegéből bújik elő.

Méghozzá frissen, letisztultan.

A *Metamorfózis* című rajzon látszólag csak egy összegabalyodó, szerelmeskedő párral szembesülünk. A lendületes, organikus és fiktív vonalvezetés némiképp Picasso szellemiségét idézi, ám az egymás mellé helyezett csapzott, komoly és nevető fejformákban amolyan színházi maszkokat sejdítünk. Akárha az önfeledt ölelkezés csupán kellemes, élvezetes dionüszoszi játék lenne, semmi több. Ne higgyünk azonban teljességgel a színpadias sugallatoknak. Elvégre a nőalak fején, a férfi fülcimpája mellett apró, állatias manók ücsörögnek. S nem többet, nem kevesebbet sugallnak, minthogy a szeretkezésnek gyönyörű, életbe vágó tétje is lehet. Ne feledjük: a kínai bölcsek már évezredek óta tudják, hogy a fül formaképlete voltaképp a magzatban lévő kisbabáéval analóg. Vagyis Vinkler rajzművészetét egyféle dialektikus formai, gondolati feszültség élteti. Ami egyfelől látszat és felszínes hedonizmus, az a másik térfélen már a világ legszentebb dolgaként bukkan elő.

Ha meggondoljuk: egy nagyléptékű vidéki városban, elszigetelt alkotói magányban születnek e filozofikus, szürrealista grafikák. Jóllehet Vinkler László figyelemmel kíséri a hazai és egyetemes művészet fejleményeit, de közvetlen, személyes kapcsolatokkal nemigen rendelkezik. Magánya azonban ilyenképp sem szokványos természetű. Inkább bizonyos *minőségi magányról* beszélhetünk. Ami annyit tesz: az alkotó nem áltatja magát a tisztes szakmai buzgólkodással, netán a helyi, provinciális értékrend respektálásával. Nem. Ő inkább felvállalja önmaga létének leghitelesebb, legmerészebb művészi kihívásait. Ennek köszönhető, hogy Vinkler rajzművészete szellemi, formai

szinkronban áll a kortárs hazai grafika legprogresszívebb törekvéseivel. Nála is az analitikus igényű, egyetemes látószög dominál, amely mindenekelőtt az emberi létezés erkölcsi alternatíváit forszírozza (l.: Szalay Lajos, Kondor Béla, Orosz János munkásságát). A 60-as éveket különben is a magyar grafika szembeszökő önállósulása, nagykorúsodása jellemzi. Ha széttekintünk e változatos, grandiózus mezőnyben, akkor a szegedi alkotó művei főként dinamikus, organikus puritanizmusukkal tűnnek ki. Azzal, hogy itt majd minden szerepkör a csupaszon futkározó, magányos vonalritmusokra hárul. Másképp: a leglégiesebb, legérzékenyebb rajzi elemekre.

*

A hatvanas esztendők közepe tájékára imponálóan beérnek a művész tasiszta, automatikus kísérletei. Továbbra is az emberi létezés legtágabb közegében, a természet szféráiban járunk, csak időközben az alkotó szellemi pozíciója fokozatosan átalakul. Ha eddig jobbára a legkülönfélébb növényi alakzatokból, netán konkrétabb táji sugallatokból indult ki, akkor most mindez némileg háttérbe szorul. Annál is inkább, mivel Vinkler többszörösen megtapasztalja: a természet szelíd, szövevényes formatartománya lényegében éppoly változékony, elvont jellegű, akárcsak saját lelkivilága. Ebből pedig az következik: a művésznek igenis létre kell hoznia saját szubjektív, öntörvényű természeti kozmoszát. Egy olyan jelszerű, absztrakt formarendet, amelyben immár a létezés egészét behálózó mitikus energiáké az irányító szerep. Ehhez persze feltétlenül hinni kell a láthatatlan belső és külső impulzusok vitális életerejében. Végtére a vihar előtti levegőben is ténylegesen ott észleljük a felvillanyzó elektromos feszültséget.

Aki csak a konkrét, felismerhető képi látványokat respektálja, az az elvont, tasisztikus művekkel nemigen tud mit kezdeni. Pedig a modern művészet egyik legfőbb törekvése pont a misztikus, láthatatlan realitások megidézésére irányul. Más szóval: olyan dolgokra, amelyeket a szavak erejével aligha tudunk befogni. Mit bírunk kezdeni például a *Teremtő harag* talányos képzetével. Nem sokat. Tudjuk ugyan: a harag voltaképp negatív, vészjósló indulat. A teremtésben viszont valami magasrendű, isteni tendencia rejlik. Nos, Vinkler László lüktető, gesztikus folthalmaza egyebek közt azt bizonyítja: a művészetben a felzaklató ösztönöknek is gyümölcsöző szerepe lehet. Látszatra csupán gyors, indulatos festékcsorgásokkal, odavetett foltokkal találkozunk. Másképp: az anyagi és művészi mozgások pillanatnyi vetületeivel. Csakhogy jelenleg is duális, tükrözött formaképleteket észlelünk a szomszédos térfeleken. Akárcsak a Csoda víziójánál.

Mintha az alkotónak a dualitás a létezés feloldhatatlan feszültségét és termékenységét jelentené.

Ha itt a pillanatnyi indulatok vezérelték a művészt, akkor most a különféle évszakok távlatos, esszenciális megidézése következik. A *Tavasz* című olajkép könnyed, levegős atmoszférájával hívja fel figyelmünket. Csupán csak középső térzónájában érzékeljük a kékes, sárgás foltok és vonalak intenzív, anyagszerű sűrűsödését, különben feltűnően tiszta, sárgásan lebegő tartományban vagyunk. És a művész alighanem a fények újjászületésének misztériumát szándékozik megragadni. Mégsem üde, sziporkázó zöldeket helyez elénk: ez túl kézenfekvő lenne. Inkább a sárgák és kékek elemi gesztusait vibráltatja, amiből aztán a zöldes kikelet hatásfoka tényleg megszületik. A leleményes Vinkler ezúttal Seurat és a pointillizmus eredményeit kamatoztatja, közben szemléletileg is tágítja horizontját. Egész a minimalista kifejezésig nyomul előre.

A *Nyár* tüzes, fergeteges láttatása viszont „barokkos" telítettségével lepi meg nézőjét. A képfelületen jóformán egyetlen pontot sem találunk, ahol tekintetünk nyugod-

tan megállapodhatna. Helyette örvénylő szélvihar vagy orkán sodrásába kerülünk, s nem is tudunk semerre elmenekülni. Sőt a meleg hatású vöröses, sárgás foltok érzelmi, hangulati erősítést nyújtanak a fullasztó, szédületes atmoszférához. A mű esztétikai feszültségét voltaképp a festői és az ördöngösen rajzos, körkörös vonalelemek ötvözete biztosítja. Mégis úgy tetszik: itt a tikkasztó hőség érzetének kiváltásában az iszonyatos sebességű, cirkuláris vonalmozgásoknak majdhogynem nagyobb szerepük van, mint maguknak a színes festői betéteknek. Ami azért érdekes, újszerű fejlemény.

Elvégre az automatikus, tasiszta formaképzésbe az időt sugalló művészi mozgásformák is hatásosan belépnek.

Az életmű egyik legjelentősebb darabja a *Kulmináció* című vegyes technikájú alkotás. Levegős, nyitott térben vagyunk, de a vöröses, lilás tónusú gesztikus jelhalmaz eleven energiákkal tölti meg az egész felületet. Bár tekintetünk egyre-másra az organikusan kibomló, felső körformára ugrik vissza, de ez így rendjén való. Ő a centrum, a kiteljesedés gyümölcse. Ám honnan, miből származik ez a szuverén életre utaló, antropomorf alakzat? Nos, a képtér közepén jelenleg is körkörös mozgású vonalritmusokat látunk, akár az előbbi műveknél. Itt azonban e ciklikus dinamizmus oldottabb, elliptikusabb változatba lendül át, amit végül szikárabb, szögletesebb alakzatsor határol le. Úgy fest a dolog, mintha bizonyos totális, szintetikus jelkép kerülne elénk. Ha a befoglaló formai bázis véges, geometrikus jellegével hat, akkor a fenti, fejszerű formációban visszaköszönnek a szúrós, szögletes üvegdarabkák. Ahogy e kiemelt „testrész" a lenti zónákban is megjelenik. Csak visszás, fordított elhelyezésben. Tudjuk: a természeti, archaikus kultúrákban ez a pozitúra a megsemmisülés, a halál ekvivalense. Vinkler érzékletes, bravúros vonalszövevénye viszont egészében mégiscsak az élet mindenható genezisét sugallja. A ráció és a szenvedély, a statika és a dinamika különös áthatásait, kontrasztjait, nem is szólva élet és halál végletes szimbiózisáról. Mi más lenne ez, mint a szubjektív létezés dimenzióinak organikus, mesteri kinyilatkoztatása?

Mintha a művész az organikus, rusztikus és automatikus formák „romantikus" tartományában megnyugtató, kiengesztelő otthonra találna. Csakhogy ez felemás igazság. A hatvanas évek legvégétől ugyanis aktuális, újszerű tematika jelentkezik az alkotó munkásságában. Hogy, hogy nem: innentől a modern lakótelepi bérházak képzetei is helyet kérnek felületein, mégpedig spontán lüktetésű növény- és famotívumokkal konfrontálva. És témaköre mellől hosszú évekig nem is tágít. Persze kár lenne azt hinnünk: lám, Vinkler újra csak odatapad a konkrét valósághoz. Szó sincs erről. Már kettős, többszörös címadásai is jelzik: ez a kérdéskör számára ugyanúgy társadalmi, mint esztétikai jelentőségű (*Építészet és természet, Két struktúra*).

Sok-sok kísérleti látvány övezi a művész előrehaladását (*Két struktúra III., I.*). A jelenlegi művek ellenben már misztikus képzetű, fanyar élethelyzeteket tükröznek. A gesztikus fa- és növényindázatok úgy viselkednek, mintha nyugtalan, triádos és képtelen élőlényekkel lenne dolgunk. A legutóbbi művön például mintha mókás, félelmetes pókfajta iszkolna előre. Ami azért érdekes, tanulságos átváltozás. Mert a korábbi képeken az izgága tusfoltok jórészt megőrizték természeti gyökerű, fákra utaló eredetüket. Itt meg olyanféle végkifejlethez érkezünk, ahol a tagadott és tagadó formák majdnem egylényegűek. Ami az egyik térfélen sivár egyhangúság, unalom, az másfelől a természet kiszámíthatatlan démoniuma. Ami annyit tesz: Vinkler László egész az abszurditásig elviszi időszerű képi közlendőit.

Tudjuk: korszakunk egyik legégetőbb emberi kihívása az egyetemes léptékű környezet- és természetszennyezés. Amibe a nagyvárosok egészségtelenül megduzzadt, la-

kótelepi életformája is nyilvánvalóan beletartozik. Sok-sok zsúfolt, sivár és otromba betonkonstrukció, közben az engesztelő fáknak, parkoknak alig akad helye. Hogy miért embertelen e viszonyrend? Leginkább azért, mert a mesterséges létesítmények túlsúlya irgalmatlanul ránehezedik az ott élők viselkedési, lelki mentalitására. Amerikai tudósok vizsgálták: vajon miféle élettani reakciókat vált ki az állatokból a mechanikus monotóniájú, mértanias élettér. Nos, a hosszabb távú bezártság után a kísérleti alanyok bizony érdekesen, furcsán viselkedtek. Nem elég, hogy észlelő és cselekvési képességük láthatóan beszűkült, de jobbára csak olyan külvilági ingerekre reflektáltak, amelyek analógiát mutattak a horizontális és vertikális szerkezetekkel. Bizonyára a lakótelepi, bérházi létforma hatásrendje is ilyesféle lehet. Vagyis: személyiség- és lélekromboló. Ha úgy vesszük: lényegében Vinkler László is e feloldhatatlannak látszó emberi, szellemi konfliktusokat feszegeti.

Mintha nem lehetne meg az etikus töltetű, közösségi létérzés nélkül.

*

Adva egy naturalista indíttatású, klasszikus műveltségű festő egyéniség, akinek a kollektív eszmeiség alapvető jelentőségű. Másrészt adva egy avantgárd elkötelezettségű, modern alkotó, akinek egyre-másra az elszigeteltség, az individualizmus tényeivel kell szembe néznie. Korszakos ellentétek, szédítő különbségek. A szegedi művész munkásságát mégis egy ilyenféle egyéni, történelmi helyzet íveli át. Ahol lépten-nyomon döntenie, választania kell. Csak ő a kezdetektől a legnehezebb, leggöröngyösebb utat követi. Majd mindig a formai, gondolati szintetizmus megteremtése foglalkoztatja. Más szóval: olyan művészet létrehozása, amelyben a korszerű hangú tolmácsolás többé-kevésbé szinkronban áll a hagyományos érvényű erkölcsi, közösségi szemlélettel.

Jung azt vallja: az élet teljességét csak a paradoxon képes megközelítően megragadni. Ezt tanúsítja Vinkler László megkapó, érett periódusa is. Míg lakonikus, légies vonalrajzaival az emberi, társadalmi létezés tragikomikus dimenzióit feszegeti, addig tasiszta, automatikus festészetével az anyagi, természeti és a szubjektív mélyvilág tisztább, eredetibb üzeneteit közvetíti. Olyan ez, mint a filozófiában az ismeretelmélet és a lételmélet termékeny párbeszéde. Az előbbi nézőpontban még perdöntő hatalma van az emberi világnak, a figurális jelenlétnek. Aztán fordul a kocka. Mert ez a pozíció a természeti képzetek relációjában már óhatatlanul elhalványul. Hovatovább személytelen lesz. De csak azért, hogy a létezés átfogóbb, egyetemesebb fundamentumai még nagyobb biztonságot nyújtsanak. Innen sem hiányoznak az ünnepek és hétköznapok, a lírai és drámai jelenetek, csak itt alázatosabb, bölcsebb sugallatokat nyerünk. Rájövünk a részleges, parányi dolgok példamutató erejére. Egyebek közt arra, hogy az élet és a halál tényeit a folytonos megújulás teszi szépen elviselhetővé. Mindenesetre fölöttébb érdekes, hogy az alapvetően intellektuális és figurális művész pont a természet vegetációjában talál rá legszintetikusabb képi közlendőire. Mint ahogy abban is rejlik némi sorsszerűség, hogy gesztikus jellegű építészeti sorozatával újracsak visszatalál a kortársi élet közösségi gondjaihoz. S ezzel a kör plasztikusan, szerencsésen bezárul.

Úgyhogy Vinkler László mégiscsak Fortuna kegyeltje. A mindentudó Osvát Ernő is oda lyukad ki: *„Az Egész iránt való érzék teszi a művészt: az, hogy teljesít; az, hogy az anyagot megfosztja töredék-elégedetlenségétől”* (Az elégedetlenség könyvéből. Helikon Kiadó. Budapest. 1988. 43. o.).

Szuromi Pál

„A Tisza-parton mit keresek?”

„Még ma is rejtőznek bennem szegedi kincsek”

BESZÉLGETÉS VERESS MIKLÓSSAL

Veress Miklós 1960-tól egyetemistaként és újságíróként tizennégy évet töltött el Szegeden. Bár több rangos folyóirat is közölte verseit, a Tisza-parton sokáig nem ismerték el költőként. *Erdő a vadaknak* címmel 1972-ben megjelent első verseskötetével szinte berobbant az irodalmi életbe, a következő évben megkapta a József Attila-díjat. 1974-ben költözött el Szegedről, előbb az *Élet és Irodalom* munkatársa, majd a *Mozgó Világ* főszerkesztője lett, Amikor 1981-ben leváltották, főmunkatársként visszakerült az irodalmi hetilaphoz. Élete egyik legrosszabb döntésének tartja, hogy Csoóri Sándor és Fekete Gyula bíztatására 1986-ban elvállalta a Magyar Írók Szövetsége főtitkári posztját. 1988-tól szabadfoglalkozású író, de nem tud újság nélkül sem élni, ezért egy ideig dolgozott a Pesti Hírlap szerkesztőségében is. »Ez a nagy költészet önmagáért van és önmagából építkezik. A „nagy” nem azt jelenti, hogy „élő klasszikus”, hogy „halhatatlan”, hogy „egy sorban...”. Azt jelenti, amit a műkritika „grand art” kifejezéssel jelez. Nagyigényű és nagyszabású. Tehát természetes, magát a természettel egyenrangúnak tételező.« – értékeli Alexa Károly Veress Miklós költészetét a tizenöt év terméséből válogató Éjféli verőfény című kötetének borítólapján. Veress Miklós idén ünnepelte hatvanadik születésnapját, június végén, Barcs napja alkalmából Pro Urbe-díjjal tüntette ki szülővárosa, augusztus 20-án pedig a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjét vehette át. Budapesten, Dózsa György úti otthonában az egykori cselédszobából kialakított dolgozószobában beszélgettünk.

– A 2001-ben megjelent Éjféli verőfény című kötetének fülszövegében írja: „...gyerekkori agyhártyagyulladásom után nem egyszer véltem azt, hogy valamiféle ködben éltem át sorsomat, mások számára megmagyarázhatatlan jelenések és jelek között. Azaz: mintha csak fizikálisan lennék jelen saját köznapi történelmemben, mert metafizikailag máshol.” Milyen volt ez a betegségekkel tarkított gyerekkor?

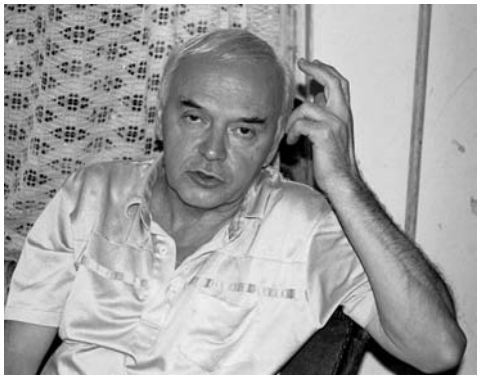

– Családi indíttatásom nem szokványos. Édesapám Rákosi Szidi színiiskolájában végzett, tanult zongorázni, hegedülni, és eredetileg egy snájdig táncoskomikus volt. Fellépett a pesti színházakban, szerepelt a rádióban is. Sok „ripacságomat” valószínűleg tőle örököltem. Felnőttként tudtam csak meg, hogy a családja valójában nem is aradi volt – aho-

gyan mindig hangoztatta –, hanem tősgyökeres kiskundorozsmai. Amikor Dorozsmát elsodorta az árvíz, akkor költözött át a család Aradra, ahol nagyapám – akit nem ismerhettem, mert a második világháború idején meghalt – elvett egy gazdag lányt, és újrakezdte hagyományos mesterségét, a fonott bútorok gyártását. Apám a húszas években elkényeztetett úrifiúként szökött át Magyarországra. Sokáig megfelelő apanázst kapott Aradról. A románok azonban tönkretették nagyapám üzletét, ezért megszűnt otthonról a rendszeres támogatás. Amikor a harmincas évek végén bezártak a színházak, apám munka nélkül maradt. Végül elment az akkori Magvető Könyvkiadóhoz vidéki szervezőnek. Azzal bízták meg, hogy a mai Ki kicsodához hasonló kötetekhez előfizetőket toborozzon. Sokszor elmesélte, hogyan dolgozott: kiszemelt egy kisvárost vagy egy falut, ahol először a grófhoz vagy a helyi potentáthoz jelentkezett be, és elmondta, hogy Magyarország leghíresebb embereiről készül egy könyv, a belekerülésért azonban fizetni kell. Amíg a gróf titkára megfogalmazta a gazdájára vonatkozó szócikket, apám az úri kaszinóban kártyázgató helybelieknek elmesélte, hogy mi járatban van. Természetesen mindenki követni akarta a gróf példáját, és benne akart lenni a kötetben, ami végül tele volt hentesekkel, kocsmárosokkal, jegyzőkkel is. Aki többet fizetett, annak a fotója is bekerülhetett.

Egy ilyen szervezőkörút alkalmával jutott el apám Barcsra, ahol édesanyámmal megismerkedett. Az ő családja Délvidékről származott. Anyai nagyapámnak egy nagy péksége volt Barcson, azonban az első világháború idején bevonultatták, orosz hadifogságba esett és meghalt. Nagyanyám nem tudta tovább vinni a pékséget, ami végül tönkrement. Nagyanyám időközben szerelembe keveredett, és megesett. Hogy ne tudjanak róla Barcson, és nyugodtan megszülhesse édesanyámat, el kellett mennie a közeli Szulokra. Ha kiderült volna a dolog, nem kaphatott volna hadiözvegyként egy kis trafikot. A fiát – Laci nagybátyámat – anyámmal együtt úgy nevelték fel nagyanyám testvérei, mintha árva gyermekek lennének. Édesanyám igazi édesapja egy horvát péklegény volt, amit csak a halálos ágyán vallott be nekem. Döbbenetes élmény volt ezt harmincvalahány évesen megtudni.

Apám harmincéves volt, anyám tizenhat, amikor megismerkedtek. Igazából nem is anyám szeretett bele apámba, hanem a nagynénikéi, akik elaléltak a snájdig pesti úriembertől. Anyám kis vadóc volt, akivel már nem bírtak, ezért akarták férjhez adni. Tizennyolc évesen kötött házasságot apámmal, húsz volt, amikor engem megszült. Apám két lakást is kibérelt Pesten, és a külső Andrássy útiba hozott föl bennünket Barcsról. Abban bízott, hogy a belvárost nem bombázzák majd, ezért ott is bérelt egy lakást. Épp amikor ott voltunk, csapódott be egy bomba. Az egész épület ránk omlott. Bent rekedtünk a pincében néhány Wehrmacht-tiszttel együtt, akik kikopogtatták, hol van a vészkijárat. Azon keresztül sikerült kimásznunk. Ezek a képek ma is gyakran kísértenek az álmaimban. Apám ezután hazaküldött bennünket, féltve anyámat az oroszoktól, engem az éhínségtől, s az országot járta, hogy munkát keressen. Közben a külső Andrássy úti bérelt lakását kinézte magának egy államvédelmis tiszt, és anyám bútoraival együtt egyszerűen lefoglalta. Anyámmal egyedül maradtunk Barcson, a tönkrement családi házban, melynek csak kis része volt lakható. Szüleim hamarosan el is váltak, és apám kivonult az életünkből. 1948-ban a jólét reményében elvette egy gazdag főmérnök csúnyácska lányát, de a hamarosan megindult államosítás keresztülhúzta a számításait. Ivánkáék gyárát elvették, majd nagy polgári lakásukat – melynek cselédszobájában most beszélgetünk – társbérletesítették. Apámat tizenhat éves koromban ismerhettem csak meg újra. Amikor látta, hogy a fia jól fejlődik, ígéretes pálya

áll előtte, jelentkezett. Azt mondta, mindent értem tett, hogy legyen majd egy lakásom. Sohasem tudtuk egymást igazán megszeretni.

– *Verseiben gyakran utal arra a küzdelemre, amit a megélhetésért egyedül maradt édesanyja folytatott.*

– Anyám gyönyörű, törékeny nő volt, de csak hat polgárit végzett, nem volt szakmája, ezért elment egy derék zsidó ember, Vágó István barcsi gyógyszertárába takarítani. Azokban az években történt, hogy agyhártyagyulladást kaptam, és nagybátyám negyvenkét fokos lázzal ölben vitt el vonattal Pécsre. Az orvosok egy százalékot adtak arra, hogy túlélem, és azon belül is egyet, hogy épeszű maradok. Életben maradtam, mert rengeteg penicillint kaptam, talán többet is, mint kellett volna. Anyámat a barcsi patika államosítása után Kaposvárra hívták raktári dolgozónak. Vállalta, mert abban reménykedett, hogy magához tud majd venni. A betegségem után ugyanis a nagynénéméknél laktam, akiknél saját gyermekeik megszületése után érezhettem meg az igazi árvaságot. Anyámnak igazából semmi esélye nem volt arra, hogy lakáshoz jusson. Azzal bíztatták, ha belép a pártba, akkor talán előbb-utóbb kiutalnak neki egyet. Nem tette meg, így annyit tudott csak elérni, hogy egy gyógyszertári udvaron kapott egy parányi, kamraszerű szobácskát, ahol mindössze egy ágy, egy asztal és egy szekrény fért el. Oda már engem is magához vehetett. Nem maradhattunk ott sokáig, mert egyszer a gyógyszertárban benzinben mosta a ruháinkat, rágyújtott egy cigarettára, és majdnem leégett a patika. A párttitkár fölpofozta, és elzavarta a lakásból.

Egy volt kulák családnál kaptunk albérletet, de néhány év múltán onnan is tovább kellett állnunk, mert szükségük lett a szobánkra. Albérletből albérletbe vándoroltunk. Közben anyám elvégzett egy technikusi iskolát, és gyógyszertári raktározó lett. A munkatársaival egész évben Somogy megyét járta, a gyógyszertárakban leltároztak. Csak hétvégenként találkoztunk, amikor egy ágyban kellett aludnunk. Tiszteltem anyám nagy küzdelmét, ezért igyekeztem jól tanulni. Bár a gimnáziumban volt egy furcsa tanárom, aki nem épp erkölcsre oktatott, sőt, megkínált borából, miközben Adyról és Baudelaire-ről beszélt; egy lehetséges költői életformáról. Csoda, hogy nem züllöttem el. Szesz mindig volt otthon, mert anyám abból jutott némi kiegészítő jövedelemhez, hogy gyógyszertári alkoholt kapott. Akkoriban úgy állapították meg a gyógyászati célú alkohol párolgási százalékát, hogy a gyógyszerészek sokat meg tudjanak spórolni mintegy fizetés-kiegészítésül. Márpedig akkoriban a tiszta alkohol majdnem olyan nagy kincs volt, mint az arany. Anyám a heti leltározás után három-négy litert is haza tudott hozni, és annak az eladásából csinált pénzt. Akkoriban az egyetlen elviselhető eszencia a Puerto Ricó-i rum volt, mindig abból készített piát.

Nem volt alkoholista, de amikor a fárasztó, reménytelen munka után hétvégenként hazajött, örült, hogy ihat velem egy-két stampedlivel. Nagy dolog volt, amikor olyan albérletbe költözhettünk, ahol már külön ágyban alhattunk. Az ötvenes években nemcsak az albérletet kellett fizetnie, hanem az ötéves tervkölcsönt és a békekölcsönt is. Hihetetlenül kitoltak vele, hiszen így a fizetésének nagy részét elvonták. Végül eléggé szerencsétlenül ment újra férjhez, és negyvenöt éves korára a rengeteg megpróbáltatástól idegbeteg lett.

– *Egyik versében írja, hogy kamaszkorában született szonettjén édesanyja jót kacagott. Mikor kezdett írni, és hogyan fogadták irodalmi próbálkozásait?*

– Már gyerekkoromban rengeteg verset írtam. Anyámmal folytatott – és máig megmaradt – levelezésünk is bizonyítja, hány költeménynél tartok.

Anyám ellene volt, hogy irodalmár legyek, bármi másnak jobban örült volna. Később annyira elvadította az élet, hogy az irodalom már nem tartozott az érdeklődési körébe. Az egyik olvasótalálkozóm előtt úgy ötven éves korában kikelt magából és a fejemhez vágta: inkább maradtam volna Kaposvárott, és lettem volna szobafestő, ha már nem gimnáziumi tanár. Később megváltoztatta a véleményét. Az utolsó éveiben félig tébolyodottan rádöbbent, hogy mégis letettem az asztalra valamit. Amikor meg akartam köszönni, hogy mi mindent tett értem, azt felelte: egyedül csináltam, mert ő sohasem bízott bennem. Halála előtt néhány évvel mégis kitépte a fotómat a Szép versek kötetből, és azt írta rá: „Anyám, az álmok nem hazudnak."

– *Kaposvárról miért a szegedi egyetemre jelentkezett?*

– Hogy anyámnak ne kelljen miattam annyit dolgoznia, érettségi után el akartam menni a kaposvári napilaphoz újságírónak. Azonban szüleim újra felvették egymással a kapcsolatot, nyaraláskor találkoztak, és úgy döntöttek, hogy mindketten támogatnak, ha egyetemre megyek. Nagyon megörültem, hogy apám miatt Budapestre kerülhetek, mert akkor nála lakhattam volna. Miután a szüleim megállapodtak erről, kaptam egy levelet apám feleségének a nővérétől, amiben azt kérte: ha lehet, ne menjek Pestre, és ne rontsam meg a „házasságot". A levelet nem mutattam meg anyámnak, és apámnak sem írtam róla, csak beadtam a jelentkezésemet Szegedre. Mórára, Tömörkényre, Juhász Gyulára és József Attilára gondolva azt hittem, Szeged igazi irodalmi város...

Csak két-három hónappal az egyetemi felvételi előtt tudtak felvenni a KISZ-be – az akkor kötelező volt –, mert osztálytársam, Csiszár István – akinek az apja ügyész volt 1956-ban – a gimnázium KISZ-vezetőjeként sokáig nem járult hozzá. Emlékezett rá, hogy 1956. október 25-én saját – azóta elveszett – forradalmi versemet szavaltatták el velem a tanáriban lelkes pedagógusaink, akik érettségi találkozókon is fölidézik ezt. Csiszár azt mondta, ellenforradalmároknak nincs helye a KISZ-ben. Végül a tanáraink sikerült meggyőzniük.

Az egyetemi felvételire ma is jól emlékszem. Kaposvárról Szegedre vagy nyolc órán át tartott az utazás a sebesvonattal. Ott alig kaptam levegőt, mert egészen más volt a klíma. Noha gyerekkorom óta tanultam németül – és jobban is tudtam –, tanáraim tanácsára a magyar szak mellé mégis inkább az oroszt választottam, mert így könnyebb volt bekerülni. Az írásbelin Ady magyarságverseiről írtam egy négyoldalas esszét, ám Kiss Lajos lepontozott, mert nehezményezte, hogy Szerb Antalt is idéztem benne. A szóbelin kijött a vizsgabizottságból utánam Bárdos Pál, és megkérdezte, tényleg tagja vagyok-e a somogyi írócsoportnak. Mindenki azzal biztatott, hogy szeptemberben találkozunk. Ám végül mégis elutasító értesítést kaptam az egyetemről. Kiderült, hogy rosszul írták be anyám származási kategóriáját, azaz nem a „munkás", hanem az „egyéb" rubrikába került. Emiatt ugyanazzal a pontszámmal egy munkás meg egy paraszti származású fiatalt vettek fel helyettem.

Általános iskolai igazgatóm, Csajághy Károly – aki egyben az országgyűlési képviselőnk is volt – összegyűjtötte az addig megjelent írásaimat, verseimet és a felvételi dokumentumokkal együtt odavágta az oktatási miniszter asztalára. Szeptember közepén megjött az értesítés: mégis felvettek. Szegeden kiderült, hogy kollégiumot már nem kaphatok, ezért két hatalmas bőröndömmel elindultam albérletet keresni. Hatalmas kerülő után a Brüsszeli körút végén találtam egy pici szobát.

Volt vívótársamat, legjobb barátomat, Egri Tamást kispapként rögtön felvették Szegedre. Amikor én is megérkeztem, meglátogattam a papneveldében. Legközelebb azt mondta: ne járj be hozzám, mert szóltak. Javasoltam, hogy akkor találkozzunk a városban. Erre azt felelte: nem mehet ki egyedül. Aki pedig vele lenne, az mindig jelentené, hogy mit csinált, kivel találkozott, miről beszélgetett. Az egyetemen Sonkoly tanár úr – akiről tudtuk, hogy ő a vamzer a szlavista tanszéken – engem is behívott, és megkérdezte: Veress elvtárs, miért kell a jól induló karriert kockára tennie azzal, hogy bejár egy egyházi intézménybe?

– *Szegeden hogyan kapcsolódott be a helyi irodalmi életbe?*

– Meg akartam ismerni a szegedi költőket, ezért vettem egy válogatáskötetet. Nagyon kiábrándultam. Lődi Ferenc számított akkoriban az egyik koszorús poétának. Pillanatok alatt kiderült számomra, hogy ez az irodalom nem az enyém. Később megismertem Papp Lajost, majd Simai Miskát is, aki nagyon jól indult. Vele jó barátságba kerültünk. A Tiszatáj – amit akkor Szabolcsi Gábor szerkesztett – akkoriban még a napilapokhoz hasonló formátumú volt. Nehéz volt bejutni a szerkesztőségébe, és publikálási lehetőséget kapni a folyóiratban. Az első versem, ami Szegeden megjelent, Gagarin űrrepülésekor íródott, és a Délmagyarország közölte. Az évente négyszer megjelenő Somogyi Írásban korábban sokat publikáltam, ami megfelelő belépőjegy volt Szegeden is a hozzáértőknél.

– *Az egyetemi évekről milyen emlékei maradtak?*

– Az egyetemen kitűnő évfolyamunk volt, sok nagyszerű emberrel megismerkedtem, akik nagy hatással voltak rám. Sokat köszönhetek Kelemen Tibor barátomnak – az egyik legnagyobb magyar nyelvész, Kelemen Gyula fia –, akivel sokáig közös albérletben laktunk, ittunk, vitáztunk. Olyan volt mellettem, mint az ördög ügyvédje. Az első évfolyam után kiderült: a hörgőim nem bírják a szegedi levegőt. Másodéves koromtól igazi egyetemista életet éltem, a haverokkal nagy ivászatokat, bulikat tartottunk, egyik albérletből költöztünk a másikba. Az első komolyabb erotikus kapcsolataim is Szegedhez fűződtek, de az alkotóköriek is. Amikor – szerencsémre – annak vezetője, Kiss Lajos felkerült Budapestre, Kovács Sándor Iván és Ilia Mihály vették át a helyét. Az első évfolyamon az a szerencse ért, hogy Pándi Pál tanította Berzsenyit. Észméletlenül nagy hatással volt rám. Sajnos olyan gyorsan visszakerült Pestre az Új Írás alapításakor, hogy nem tudott már odafigyelni a verseimre. Másodéves voltam, amikor Kovács Sándor Iván és Ilia Mihály elhatározták, hogy kialakítanak egy új kört, amelybe összegyűjtik a legtehetségesebb hallgatókat. Kelemen János, Rigó Béla, Vári Péter László, én és még néhányan jártunk ebbe a körbe. Közben Ilia Mihályék szerepet kaptak a Tiszatáj szerkesztőségében is azután, hogy óriási botrány kerekedett, amikor Szabolcsi Gábor sikkasztás miatt lebukott. Az önképzőkörünk Paál Istiék egyetemi színpadi csoportjával párhuzamosan alakult ki, és már 1963-ban rendeztünk egy emlékezetes bemutatkozó estet Égess! címmel. Kelemen János – aki ma már világhírű professzor – akkor még verseket írt. Az ő kissé zavaros, de mégis nagy hatású költeménye volt az est címadó írása. Rigó Béla az abortuszról szóló versét, én pedig a Türelmetlenség-et olvastam fel. Ezt és néhány Jevtusenko- és Voznyeszenszkij-fordításomat hamarosan közölte a Tiszatáj, ahol Ilia Mihály lett a versrovat, Kovács Sándor Iván pedig a kritikai rovat szerkesztője. Ők már bennünket is rendszeresen szóhoz juttattak. A Türelmetlenség megjelenése után a következő szám elején közölni kellett Siklós János-

nak, a megyei pártbizottság kulturális titkárának a cikkét, amelyben kioktatott arról, hogy van jogos, de létezik rossz türelmetlenség is, s egy ideig nem is közölhettek minket.

– Kikre emlékszik szívesen szegedi professzorai, tanárai közül?

– Sohasem bántam meg, hogy a szegedi egyetemet választottam, mert másképp soha nem találkoztam volna például Bálint Sándorral. Elsőévesként vizsgáztam Sándor bácsinál, bevallom, nem is tudtuk akkoriban, hogy kit kell tisztelnünk benne. Szegedet egyetemistaként nem lehetett megismerni, mert az igazi Szeged ugyanúgy be volt habarcsolva, mint a Hősök Kapuján Aba-Novák Vilmos freskója, amiről még csak nem is hallottunk. Újságíró koromban később jöttem csak rá, hogy micsoda értékek vannak Alsóvároson vagy Felsővároson. Az ország legkülönbözőbb vidékeiről érkezve nem tudtuk igazából felfedezni a várost. Azért jártam csak el Bálint Sándor óráira, mert ösztönösen vonzott a néprajz. Amikor Sándor bácsi megtudta, hogy somogyi vagyok, behívott a szobájába, és alaposan kifaggatott. Nagyon érdekelte a kiejtésem, és az is, hogy milyen somogyi népszokásokat ismerek. Mostanában döbbentem rá, hogy mennyi mindent nem tudtam elmondani neki, ami pedig számára fontos lehetett volna.

Az egyetemi évek alatt nagy hatással volt rám a kiváló klasszika-filológus, Horváth István Károly, Halász Előd és Rácz Endre tanár úr. Három éven át mindig én szereztem meg egyetemi színpados hallgatótársaim előtt a szép magyar beszéd verseny első díját. Mindig Rácz Endre volt a zsűri elnöke. Elsősorban azért indultam, mert szükségem volt a díjjal járó 200 forintra. (Akkoriban egy üveg Kövidinka 16 forintba került.) A hatvanas évek elején még sokkal kisebb létszámú évfolyamok voltak az egyetemen, a különböző karokról is jobban megismerhettük egymást. Paál Istivel – akivel aztán a hetvenes években megcsináltuk az egyetemi színpadon az Örök Elektrát, amit háromnégy előadás után betiltottak – így barátkoztunk össze. Az orosz tanszék rettenetesen leterhelt bennünket. Az ószláv nyelvtől a Szovjetunió földrajzáig sok olyan dolgot tanítottak, amit fölöslegesnek éreztünk.

– Már az egyetemen is foglalkozott műfordítással?

– Már hamarabb: a gimnáziumban Heinét fordítottam. Angolul is megtanultam valamelyest Shelley és Yeats miatt. Gyerekkoromban Barcson három nyelven, a magyaron kívül horvátul és németül is folyt a beszélgetés. A világháború után sok svábot kitelepítettek, helyettük szlovákiai magyarokat hoztak, akik szlovákul is jól beszéltek. Elbert János már Szegeden felfigyelt rám, és később a Nagyvilágban sok műfordításomat közölte. De tanáraim közül Szauder József volt, aki úgy megkedvelt, hogy feleségemtől is rögtön azt kérdezte: „A költő, Veress Miklósé?"

– Diploma után rövid ideig Kiskunfélegyházára járt tanítani. Hogyan sikerült visszakerülnie Szegedre, az egyetemi laphoz?

– Óriási protekcióval, amit akkori sógoromnak, Suki Bélának köszönhettem, aki 1956-os szereplése után Szeged egész területéről ki volt tiltva, ezért ő is „Filekegyházán" tanított. Amikor épp nem Kierkegaarddal foglalkozott, a maga módján kitűnő cigányprímás is volt. Én akkoriban is betegségekkel kínlódtam, szerettem volna mielőbb visszakerülni a feleségem mellé Szegedre. Suki Serfőző Lajosnak, az egyetem párttitkárának a segítségét kérte. A feleségem még egyetemista volt, ezért kaptunk egy szobát a József Attila Kollégium legfelső emeletén, ahol az összes kiválasztott KISZ-es főnököt elhelyezték. Ők egy-két éven belül rendes lakást kaptak, én kénytelen voltam három évig a kollégiumban maradni, ahol még jobban tönkrement a tüdőm. A hörgő-

tágulataim miatt – amelyekkel később Kulka Frigyes meg is műtött – rengeteg egészségügyi problémám volt. (Kulka professzor és mások azért specializálódtak Szegeden a hörgőbetegségekre, mert hiába van a Tisza, mégis óriási a por a városban, és emiatt sokan küzdenek légúti problémákkal.) Amikor először kivizsgáltak, kaptam egy olyan papírt, amely tanúsítja, hogy halálos beteg vagyok. Ezzel bementem a lakásügyi hivatalba. Huszonévesen épp nem voltam rossz állapotban, ezért végignéztek rajtam, és fejcsóválva elküldtek.

Néha előszedem a Szegedi Egyetemnek azokat a régi példányait, amelyeket apám őrzött meg. Az ott eltöltött évek fontosak voltak, mert megismertem a teljes szegedi felsőoktatást, ki tudtam alakítani a kapcsolatrendszeremet és az információs bázisomat. A „nagy SZOT-díjas" költő, Papp Lajos volt a főszerkesztő, én pedig az egyetlen munkatársa. Valójában én szerkesztettem a lapot, Lajos csak vezényelt. A Délmagyarországtól tették oda, mert nem volt alkalmas napilapos újságírónak. Nem volt mindig felhőtlen a viszonyunk. Lajos azt terjesztette rólam, hogy elégségessel végeztem az egyetemet, miközben mindenki tudta, hogy az évfolyamunk egyik legjobbja voltam. Akkori és leendő professzorok publikáltak a lapban, de az akkor Szegedre kerülő Szepesi Attila is, no meg Petri Ferenc, a legendás Rike. Nekem akkor már a családommal is törődnöm kellett, míg Rike örök bohém maradt. A hatvanas évek végén jelentkezett Baka Pista és Zelei Miklós.

– *Milyen emlékei vannak Bakáról?*

– Baka Pistától – aki nem volt igazán szapora költő – később a Mozgó Világba is kértem verseket, mert az volt az alapelvem – ezért máig szidnak a Kilencek –, hogy ne a már befutottak publikáljanak, hanem a mi korosztályunknál is fiatalabbak. Olyan húszasokat, harmincasokat szerettem volna bemutatni, akik addig kevés lehetőséghez jutottak. Addigra a mi korosztályunk legjobbjai már befutottak, az ÉS-ben és a legtöbb folyóiratban nyitott kapuk fogadták őket. Baka Pistával '87 körül Grúziában is jártam, akkoriban kezdődhetett a betegsége. Őt a szegedi körülmények nagyon visszahúzódóvá, gyanakvóvá és tüskéssé tették. Soha nem alakult ki szoros baráti viszony közöttünk, az ő költői élete már azután kezdődött, hogy eljöttem Szegedről.

– *Petri Ferenccel viszont barátok voltak...*

– Rikét nagyon szerettem, az egyik újrakezdésében én is részt vettem. Nem volt könnyű ügy, mert az a fajta költő volt, aki az utolsó pillanatban is nehezen adta ki a verseit a kezéből. Nem tudom, mi volt benne az az ösztönös irtózás a szerepléstől. De amikor felköltöztem Pestre, Rike képes volt elmenni a Nagyvilág szerkesztőségébe, ahol Ilonka, későbbi második feleségem dolgozott. Kíváncsi volt rá, mert aggódott, nehogy átejtsen engem valami dörzsölt pesti nő. Ladányi Zsuzsától hallottam a kedves anekdotát: amikor felvették a Délmagyarhoz, Rikének az volt a feltétele, hogy Veress Miklós íróasztalát kapja meg.

– *Öt-hat éven át a Délmagyarország munkatársaként dolgozott, nem érezte kötelező favágásnak a napilapos újságírói robotot?*

– Örömmel, szinte a felszabadulás érzésével mentem át a Délmagyarországhoz, mert a Szegedi Egyetemnél eltöltött évek borzasztóak voltak. Papp Lajos költői féltékenység miatt ahol csak tudott, betett nekem. Amikor feladatul kapta, hogy szervezze be egyik munkatársát a pártba – miután én voltam az egyetlen beosztottja –, nekem kellett belépnem. Nyaranta, amikor nem jelent meg a Szegedi Egyetem, mindig a Dél-

magyarországnál dolgoztam. Azért nem mentem át hamarabb, mert Lőkös Zoltán volt a főszerkesztő, akit nem szerettem. Ezt egyszer egy kocsmai beszélgetésen megfelelő emberek előtt ki is fejtettem. Másnap Nagy Pista hívott: a pártbizottságon hallotta, hogy beolvastam Lőkösnek. Tényleg a szemébe mondtam: addig, amíg ő a főszerkesztő, nem megyek át a Délmagyarhoz. Lőkös elviselhetetlen kapcsolatrendszere miatt gyáva lapot csinált. Távozása után viszont átmeneti időszak következett, amiben szinte lubickoltam. A hatvanas évek végén úgy tűnt, Szegeden is lehet szabadabb szellemű lapot csinálni. A kultúrrovatban Nikolényi Pista, Akácz Laci, Ökrös Laci dolgozott, a mezőgazdaságiban Horváth Dezső és Simai Miska, az ipariban Gazdag István meg Matkó Pista... Legnagyobb meglepetésemre a főszerkesztővé kinevezett F. Nagy István a várospolitikai rovatba hívott, mert olvasta a Szegedi Egyetemet, és tudta, hogy én foglalkoztam a felsőoktatási és tudományos ügyekkel, többek között a Szegedi Biológiai Központ beindításával is. Nagy Pista a maga buldózer természetével ösztönösen olyan csodálatos társaságot hozott össze, amit szét sem lehetett robbantani. Jóban-rosszban együtt voltunk, a napi hajsza ellenére is jól éreztem magam, mert szinte meghaltunk volna egymásért és a lapért. Miután átvette a Délmagyarország irányítását, a lap példányszáma egy év alatt 20 ezerről 44 ezerre ugrott.

– *Minek volt köszönhető?*

– Szabadabban csinálhattuk a lapot, helyet adtak tárcák számára is. Együtt ittunk, ismertük egymás gondját-baját. Nagy Pista sok mindenért tartotta a hátát. Akkoriban a Délmagyarország a szabadság élményét adta számomra. A cikkeim mellett írhattam a verseimet is. Sok tehetséges fiatal újságíró – például Szávay István, Tandi Lajos – úgy jutott be a laphoz, hogy korábban már együtt dolgoztam velük a Szegedi Egyetemnél. Amikor nemrégiben Bessenyi Teri meghívott a Vasvári Pál Közgazdasági Szakközépiskolába rendhagyó irodalomórát tartani, elmeséltem a diákjainak, hogyan működött akkoriban a Délmagyarország. A hetvenes évek elején történt, hogy a karácsonyi számra készülve már mindennel kész voltam, szerettem volna hazamenni, amikor Nagy Pista szólt, hogy szerinte nincs igazi első oldalas anyaga a lapnak. Hiába mondtam, hogy rengeteg kézirat van leadva, tegyük ki valamelyiket a címoldalra, egyik sem tetszett neki. Valami olyat szeretett volna, amire felkapják az emberek a fejüket, és még sokáig emlékeznek rá. A második konyak után beletörődve megígértem, hogy kitalálok valamit. Átmentem a városházára Takáts Jánoshoz, a tanács általános elnökhelyetteséhez – civilben kitűnő építészmérnök volt –, akivel jóban voltam. Épp vendégek voltak nála, a titkárnője be sem engedett. Megvártam, amíg szabadul, majd leültünk iszogatni. Elmondtam, hogy mire lenne szükségem, és javasoltam, találjunk ki valamit, amiről majd az egész város beszélni fog. Cinkos mosollyal mondta: van egy igazi szenzáció, ami jó lenne, de botrány is lehet belőle, ha engedély nélkül idejekorán hírül adjuk. Ezért azt kérte, hogy a cikk megjelenés előtt csak a főszerkesztőnek mondjam el, hogy eredménnyel jártak a próbafúrások, azaz olaj van a város alatt. Ez azt jelentheti, hogy Szeged sokat nyerhet, mert utak épülhetnek, új munkahelyek létesülhetnek.

– *Klasszikus címlapsztori...*

– Takáts János elmondta a részleteket is, majd rohantam vissza a szerkesztőségbe, ahol Nagy Pista is felvillanyozódott a hír hallatán. Egy üres szobában a legmegbízhatóbb gépírónőnek gyorsan lediktáltam a cikket. A megjelenés után Nagy Pista kétezer forintos büntetést kapott, mert kiderült, hogy embargós volt a téma. Nekem viszont

kétezer forintos prémiumot utalt ki, ami szép pénz volt, hiszen akkoriban háromezer forint volt a havi fizetésem. Az ilyesmik miatt érdemes volt akkor újságírónak lenni. Ha Nikolényi nem volt ott, filmkritikát is írtam, mint ahogyan a rendőrségi híreket is leadtam, ha mást kellett helyettesítenem. Ahhoz a felfokozott életformához, ami a napilapos újságírással jár, megfelelő tűrőképességű családra is szüksége van az embernek. Nekem ez nem jött össze. A Mozgó Világos időszakot leszámítva mégis életem legboldogabb időszaka volt az a néhány év, amit a lap aranykora idején a Délmagyarország szerkesztőségében eltöltöttem.

Persze bántott, hogy sokáig nem figyeltek oda rám, nem értették, hogy az újságíró mellett a költő is jelentkezne. Az első kötetemet ötször küldték vissza a Magvetőtől meg a Szépirodalmitól, teli voltam kudarcélménnyel. Annyira el voltam keseredve, hogy egy Mikulás-ünnepség után Annus Jóskáéknak kellett kihúzniuk a Tiszából, aminek bánatomban szaladtam neki. Szerencsére olyan alacsony volt a vízállás, hogy gyalogolni lehetett a folyóban, és csak a cipőm meg a téli kabátom ment tönkre. Miközben újságíróként boldog voltam, költőként abszolút boldogtalan. Jól emlékszem egy esetre, amikor Zelei Miklóssal lett volna találkozóm a Tiszatájban megjelenő verseimmel kapcsolatban, ugyanakkor újságírói feladatom is volt, a vízművek igazgatójával kellett interjút készítenem. Annyira ideges voltam, hogy amikor rohantam a Tiszaparton, a mellvéden végighúzva véresre reszeltem a körmömet.

– 1972-ben megjelent, és rögtön nagy feltűnést keltett az Erdő a vadaknak című kötete. Egyik kritikusa így írt: „Veress Miklós költészete csupa végső feszültségű izgalom, legfőbb írói erénye azonban a türelem. Ennek köszönheti könyve – le merem írni – tökéletességét. Ha nem ismerném, aligha hinném, hogy az Erdő a vadaknak első kötet, inkább zenitre érkezett író művének tetszik, annyira meglepő verseinek érettsége, hangjának – ma annyira ritka – kulturáltsága, világirodalmi mértékű igényessége."

– Publikáltam én azelőtt is, mégis váratlanul érte még Szegedet is ez a megmutatkozás. A következő év, 1973 elején Ilia Mihály hívott fel a hírrel: első kötetemért megkapom a József Attila-díjat. Arra kért, még a feleségemnek se áruljam el, ő sem szól senkinek. Két évvel korábban ugyanis Fenákel Juditot József Attila-díjra jelölték, ám a Csongrád Megyei Hírlapban megjelent egy cikke, ami miatt a megyei pártbizottság letiltatta a díjat. (Bárdos Pál és Fenákel Judit később ezért költöztek el Szegedről.) Közismert pletykásságom ellenére három hónapig tartottam a számat. Március végén kaptam meg az értesítést, hogy április 4-én átvehetem a kitüntetést. Tizenötezer forint járt a díjjal, ami akkor egy szövetkezeti lakás beugrója volt. Annyi pénzt addig nem is láttam életemben. Mivel fel kellett utaznom Budapestre, bementem Nagy Pistához, és kértem, engedélyezze, hogy kivételesen ne én csináljam a koszorúzási ünnepségekről szóló tudósítást. Azt felelte, mondjak valami nyomós indokot. Amikor elmondtam, hová megyek, nagyon meglepődött, és komolyan nehezményezte, hogy nem árultam el hamarabb.

– Hogyan fogadta a környezete a díjat?

– Sokakat megdöbbentett Szegeden ez a jelentős elismerés, hiszen az előző évben még városi díjat sem akartak adni a kötetemért, pedig az írócsoport felterjesztett, s csak a József Attila-díj után '73 őszén szavazták meg. Egyesek nem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy Veress Miklós nem csak szimpla szegedi újságíró. Nem tudták elviselni, hogy nem csak az a haver vagyok, akivel hajnalig együtt lehet inni a klubban. Próbáltak is „megnevelni". Amikor tervbe vették, hogy a Kincskeresőt épp az én fő-

szerkesztői fölterjesztésem révén tarthatja meg Szeged, volt évfolyamtársam, a megyei pártbizottság munkatársa áthívott a lakására, és igyekezett rábeszélni, hogy ne vállaljam el a posztot, hadd maradjon ott Hegedűs András, a tanárképző főigazgatója. (Erre állítólag azért volt szükség, mert felesége, aki az egyik szegedi gimnáziumban tanított, szeretett volna bekerülni a főiskolára.) Ugyanekkor történt, hogy a feleségem aktuális állásügyét is lefújták, sőt a nekünk már kiutalt cserelakást is más kapta meg. Végül egy kiprovokált, tudatosan előidézett helyzetben a volt sajtóházi párttitkárra, Lődi Ferencre részegen rádöntöttem az asztalt egy vállalati ünnepségen. Pártfegyelmit kaptam, és azt mondták, egy ilyen ember ne legyen főszerkesztő. Sz. Simon István bíztatott, hogy olvasószerkesztő lehet belőlem, ha jól viselkedem, és maradok a Délmagyarnál. „Mit hőzöngsz? Fogd föl, te ennyit érsz ennek a városnak! Ha nem tetszik, keress magadnak egy másik várost!"

Másnap beadtam a fölmondásomat. Egy héten belül megkaptam a Móricz Zsigmond-ösztöndíjat. Néhány hét múlva táviratot kaptam az Élet és Irodalomtól: menjek fel a szerkesztőségbe, mert lenne egy állás számomra. Gyorsan Budapesten találtam magam. Tudom, hogy a távozásom sok emberben tüskét hagyott Szegeden, mert a döntésem pontos hátterét kevesen ismerték. Hihetetlen barátságaim és kötődéseim voltak Szegeden, amelyeket nagyon nehéz volt megszakítani. Később rájöttem, nem véletlenül spriccelt szét az a társaság akkor a városból. Akkoriban kezdték Csongrád megyét Pol-Pot megyeként emlegetni, komoly változások történtek a Délmagyarország szerkesztőségében is. Engem az tartott életben, hogy ott volt nekem az irodalom, a költészet. Ha el is mentem Szegedről, hosszú ideig jelentek még meg azok a verseim, amelyek ott születtek. Hoztam magammal az ott szerzett élményeket. Olyan kincsekkel érkeztem meg Budapestre, amilyenek senkinek sem voltak.

Szegeden sok embert láttam tönkremenni. Ötvenegynéhány évesen meghalt Suki Béla, akivel az első magyar Kierkegaard-kiadást csináltuk. Korán ment el Horváth István Károly is, vagy a titokzatos halálú Gazdapusztai Gyula. Egész költészetemen ott van a nyoma annak, hogy ezekkel az emberekkel kiátkozott társaságként hajnalig tartó ivászatok közben eszmét cseréltünk. A neves szegedi pszichiáternő, Farkasinszky Teréz világított rá, hogy azért nehéz engem követni, mert egészen másként működik az agyam. Időnként a legtávolabbi dolgokat hozza össze, hogy kialakítson egy-egy mondatot. A rengeteg emlék, mindaz, ami megtörtént velem, itt zakatol az agyamban. Amikor azt hittem, hogy skizofrén vagyok, Teri okosan megkérdezte: Miklóskám, mennyit dolgozol te naponta? Tőle tudom, hogy tulajdonképpen sohasem kapcsol ki az agyam, mert amikor alszom, akkor is folyamatosan álmodom. Azaz állandóan dolgozik az agyam. Nem tudok mit tenni, nem tudom leállítani. Fizikálisan talán sokkal jobban lennék, ha kivennék.

1978-ban Kiss Annával, Pinczési Judittal, Ladik Katalinnal kint voltunk a híres amszterdami költőtalálkozón, ott találkoztam először a Párizsi Magyar Műhelyesekkel, Papp Tiborral és Nagy Pállal, akik jó barátaim lettek. Papp Tibi marihuánás cigarettákat sodort éjjel kettőig, közben Jouge Jenevert ittunk. Talán az volt az egyetlen éjszaka, amikor nem álmodtam. Később egy idegorvos barátom mondta, azért így reagált a szervezetem a marihuánára, mert fordítottan működik az idegrendszerem. A régi emlékek ma is sokszor hirtelen feltörnek, és olyan összefüggések támadnak az agyamban, amelyeket piálás közben nem tudok kontrollálni. A Mozgó Világot ért nagy támadások miatt idegösszeroppanást kaptam, és olyan „szakember" kezébe kerültem, aki állítólag olyan módszert alkalmazott, hogy kitörölt belőlem sok mindent.

Ezeket az emlékeket később vérző körömmel kellett összekaparnom. Egy művésszel nem szabad úgy foglalkozni, mint bárkivel. Ma is előfordul, hogy miközben megyek a ködben, pontosan, világosan és reálisan tudok cselekedni. Anyám és mások is mondták, hogy gyakran mintha átnéznék az embereken. Mögöttük mást látok. A betegségek, az átélt tragédiák átalakították az idegrendszeremet. Nem úgy működik, mint másoké.

– Az Élet és Irodalom szerkesztőségében eltöltött év után 1975-től 1981-ig az új irodalmi és művészeti irányzatok legjelentősebb hazai fórumának, a Mozgó Világnak főszerkesztője volt. Hogyan emlékszik ezekre az évekre?

– A Délmagyarországnál szerzett tapasztalatok jelentettek megfelelő alapot ahhoz, hogy Budapestre kerülve bele merjek vágni egy új lap megteremtésébe. Valójában nem is lapot csináltam, hanem szerkesztőséget. Akkoriban már alig voltak olyan klasszikus redakciók, ahol jól érezte magát együtt a szerző, a rovatvezető és a főmunkatárs. A Mozgó Világ lényege épp ez volt. Mindig szerettem újságot csinálni, és romantikus dolognak tartottam emberszabású, emberhez szóló szerkesztőséget kialakítani, új olvasókat szerezni. Büszke vagyok rá, hogy a Mozgó Világban többek között Ilia Mihály javaslatára Géczi Jánostól Zalán Tiborig a fiatal szegedi költőknek mindig helyet adtunk. Hajnóczy Péter is átszokott hozzánk az Új Irástól. Amikor 1981-ben a Mozgó Világnál leváltottak – mert valójában erről volt szó, amikor az általam szerkesztett utolsó számot bezúzatták –, visszamentem az Élet és Irodalomhoz főmunkatársnak, ahol még jó ideig igazi szerkesztőség működött.

Életem egyik legnagyobb baklövése volt, hogy amikor 1986-ban bajba került a Magyar Írószövetség, elvállaltam a főtitkári posztot. Azt mondták, nincs más kiút, mert „párttag" kell Cseres Tibor elnök mellé. Csoóri Sándor és Fekete Gyula úgy vélték, csak én tudom egyben tartani a szervezetet, hiszen ha kiléptetik a párttagokat, akkor vége mindennek. Berecz János KB-titkár – Kádár megbízásából – ugyanis egy ellen-írószövetséget szeretett volna létrehozni. Akkoriban nem voltam túl jó idegállapotban, végül mégis elvállaltam. Bár még hosszú ideig nem kapta vissza a szövetség összes jogát, sikerült egyben tartani. Baranyi Ferenctől Csordás Gáboron át mondjuk, Nemes Györgyig – mindenki mellénk állt. Hülyeség volt, mert máig ennek a levét iszom. Amikorra viszont – két és fél év után – valóban lehetett volna együtt munkálkodni, megint én őrlődtem fel. Miután eltelt még néhány zűrös év, elfogadtam Bencsik András hívását a Pesti Hírlaphoz, mert egyszerűen nem bírtam szerkesztőség nélkül, a létemhez hozzátartozik az újságírás is. Sohasem éreztem robotnak. Költőként ugyanis nem olyan vagyok, mint a dilettánsok, akik állandóan meg akarják írni az élményeiket. Rendkívül fontos volt számomra az a napi visszaigazolás, amit csak az újságírás adhat meg. Most már hét éve, hogy ez a hiányérzet kínoz, de már nem igen találnék lapot, mely otthont adna.

– Néhány év szünet után szinte egyszerre jelent meg két válogatáskötete is. Min dolgozik mostanában?

– Egy fiatal zeneszerző, Kapi Horváth Ferenc megíratta velem Kossuth-oratóriumának szövegkönyvét. Azt mondta, tetszik neki, dolgozik rajta. Nem volt kis feladat, hiszen alaposan át kellett gondolnom azt is, hogy zenéhez készül a szöveg. Szeretnék írni egy regényt is, de egyelőre csak két részlettel készültem el. Nem vagyok elégedett, mert nem kaptam el a svungot. Nem egyszerű dolog ez így, mert közben pénzt is kell

keresni. Azt találtam ki, hogy a regényemben párhuzamosan írom meg somogyi gyermekkoromat a szegedi és a Mozgó Világos évekkel.

– *Milyen kapcsolata maradt Szegeddel?*

– Nehezen járok vissza, mert lelkileg felkavaró kapcsolatok kötnek a városhoz. Szinte minden utcaszeglethez fűződik valamilyen emlékem. Sokan meghaltak a barátaim közül. Biztos vagyok benne, ha rögtön Pestre kerültem volna, nem lesz belőlem az, aki vagyok. Ebben az áldott-elátkozott Szegedben hihetetlenül sok energia van, félelmetes módon tudja nevelni az embert. Az is igaz, amit Erdei Ferenc írt róla: nem képes megtartani az igazi nagy íróit, költőit. Mégis mindenkinek olyan élményeket ad, amelyekkel máshol talán nem lehet találkozni. Nem véletlen, hogy Temesi Feri annyi mindent meg tud írni még ma is belőle. Visszatekintve röhejes volt az a korszak, amikor ott éltem. Összegyűlt egy kiátkozott társaság, amely annak köszönhette a fönnmaradását – és az egész magyar társadalom is ennek köszönheti –, hogy átvett egy túlélési stratégiát. Sok elrettentő dolog történt a környezetünkben. Mindenki mást élt át ebben az országban. Mást Esterházy és mást Temesi. Az emberekben valami őseredetű félelem dolgozott. Nemrégiben én is kikértem a III/III-as dossziémat, mert Ilia Mihály és Nagy Gáspár figyelmeztetett, hogy szerepelek az ő ügyükben, így nyilvánvaló, hogy rólam is vezettek feljegyzéseket. Életem 14 fontos éve szoros összefüggésben van Szegeddel. Ezek az évek nem csak az én életemet, erkölcsi, etikai fejlődésemet határozták meg, hanem a Mozgó Világban közölt szerzők közül is sokakét. Még ma is hihetetlen sok minden van, amit csak azért tudok megírni, mert Szegeden éltem. Még ma is tudat alatti szegedi kincsek rejtőznek bennem. Ha nem zápul be az agyam, hetvenöt éves koromig megélek belőlük.

– *Az elmúlt évtizedben alaposan megváltozott az irodalom, és különösen a költészet helye és szerepe. Mit gondol erről?*

– Becsületes helyen kellene kezelni az irodalmat, ott, ahová való. A költészet mindig az intimebb műfajok közé tartozott. Lehetnek ugyan olyan korszakok, amikor divatosabbá válik valami, és a nagyközönséghez szóló, hivalkodóbb versek aratnak sikert. Az intellektuálisabb líra – bármilyen formában íródjék is – kevesebbeket vonz. Hogy ki marad fönn az idő rostáján, lehetetlen eldönteni. Juhász Gyula vagy József Attila költészetéből is azok a versek maradnak meg, kerülnek újra előtérbe, amelyek az adott korban kellenek. Meggyőződésem, hogy nincs a világnak még egy ilyen gazdag lírája, mint a magyar. A költészet renoméját azonban a költők tették tönkre. Annak idején Domokos Mátyás megírta már: működik a versírógép. Noha számítógép is rendelkezésemre állna, én ma is egy öreg Continental írógépen pötyögöm le a verseimet. Egészen más a zenéje. Nem szégyellem, hogy mostanában visszatértem ahhoz, amihez a legjobban értek: a kötöttebb formához. Persze, olykor azért szabad verset is írok. Nagy problémának látom, hogy egyre nagyobb intellektuális nehézséget jelent az olvasóknak megérteni egy olyan verset, ami bonyolultabb, ami nem olyan primitíven, nem újságírói szinten közelít a valósághoz, ahogyan az emberek elvárnák. Mi még úgy nőttünk fel, hogy mesterségesen felfokozott állapotban éltünk. Elhitették velünk, hogy az irodalom pótolhatja a politikát, de azt is kifejezheti, amit nyíltan nem lehet kimondani. Ez ma már nem igaz. Sok akkoriban tehetségesnek, jelentékenynek tartott költőre már nem 30–40 ezren figyelnek. A gyerekirodalom is elbagatellizálódik. Bárki azt hiheti, ért hozzá, és megpróbálhat gyerekverseket írni.

– *Sok a vers – mondta egyszer...*

– Megdöbbentem, amikor Éjféli verőfény című kötetemhez tizenöt év termésében kellett válogatnom. Egy egész ciklust is ki kellett hagynom, mert olyan sok vers jött össze. Kiderült, hogy tizenöt év alatt legalább tizenötezer sort írtam. Abból kellett kiválogatnom hatezer sornyit. (Hozzávetésül: Ady vagy Kassák is csak harmincezernyit írt, jól tudom, mert válogatott verseiket is jegyeztem!) A kritikusok a hatezer sort is soknak találták. Jólesett, amikor Szenczi Molnár-versemet – ami Szegedről Kalocsára való utazás közben alakult ki bennem – az elmúlt évszázad tíz legjobb verse között emlegette a Korunk. A hatvanadik születésnapomra jelent meg legújabb kötetem, amelyben egész pályafutásomból hatvan válogatott versem szerepel. Ha abból hat megmarad, azt mondom, megérte! Ha a még továbbiakból néhány – kilesz a tíz is! Mert dolgoznom kell még, ha egyik nagy mesterem, Illyés Gyula hatvan évesen írt intelmére gondolunk is csak: „Nem lehet tisztességes ember, / ki a versírást abbahagyja. / Az igazmondást hagyja abba."

Hollósi Zsolt

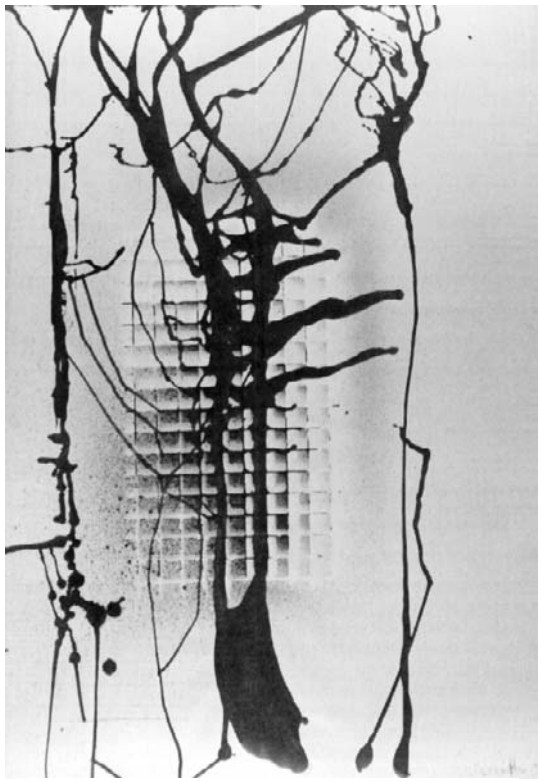

VINKLER LÁSZLÓ: KÉT STRUKTÚRA III.

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2002. NOVEMBER 86. SZÁM

ALFÖLDY JENŐ

A lelkiismeret szava

ILLYÉS GYULA: PIHEGŐ

Én alig hogy kelek,
feküdni vágyom,
egy-kettőt lépdelek,
megállok, pihegek,
terülnék el megint az ágyon,
hol sűrű csönd hizlal, – minek,
mért is futkosnék a világon?

Toll, papír is nehéz,
nehéz karomnak
és karom is nehéz
akaratomnak és
magam is sok vagyok magamnak;
szemem küszködve néz,
elejti, amit megragadhat.

Száj, váll, tag, nyak, derék
rendre elárul;
mi egybefogna még,
lazul a kötelék;
terjednék, mintha áradás dúl,
egy országé a renyheség,
mely engem választott lakásul.

Fekvén is, mint halott
s ily óriásra
dagadván fáradok,
tenger súlyt hordozok,
mert minden új emlék egy mázsa!
maga a föld vagyok,
a mindenség ős lustasága.

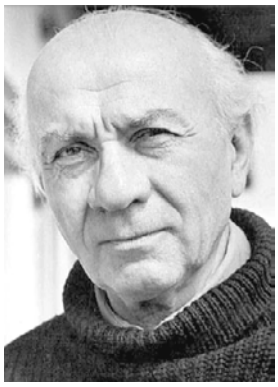

ILLYÉS GYULA
(1902–1983)

Minél többször elolvassuk, minél többet töprengünk a Pihegő *című versen, és minél inkább a roppant életmű részeként gondolkodunk róla, annál hajlamosabbak leszünk arra, hogy furcsa, egyedi voltában is Illyés fontos költői vallomásának tartsuk.*

[...]

A lírai pillanatról *van szó, mely akkor is jogos, ha az életmű minden más megnyilatkozása külön-külön – és egészében is – ellene szól.*

Terjedelemre is nagy életművéből ezúttal nem azért esett választásom Illyés Gyulának erre a versére, mert legfontosabb, noha ritkán emlegetett művei közé tartozónak vélem. A költő maga sem válogatta be a *Pihegőt* a *Konok kikelet* című, szívéhez legközelebb állónak ítélt verseit tartalmazó kötetébe (1981). Mégis úgy vélem, a költő egyik lényeges tulajdonságát járhatjuk körül e költeménye örvén. Különösen, ha némi kitekintéssel is élünk a mű környezetére.

A költő most szemügyre veendő sajátsága nem egyéb, mint – ne féljünk a szótőismétléstől – alkotói alkata. Kivételes rögtönző képessége és munkabírása, melyről ilyesféle tréfás mondásai voltak: prózát a bal lábával ír, aki költő. Szorgalma, melyet a múzsáktól ritkán látogatott vetélytársak hol irigykedve, hol az irigységet megvetésbe csomagolva emlegettek. Holott önmagában sem a bőbeszédűség, sem a szófukarság nem erény, nem vétek.

Ha a megírt verssorok mennyisége érték volna, akkor bizonyára a 18. századi grafomán, Kalmár György állhatna a magyar költészet élén, akiről Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című, régiségeket és furcsaságokat felvonultató gyűjteményéből szerezhetünk ismereteket. Kalmár verssorainak száma alighanem meghaladja tíz klaszszikus költőnkét összevéve, akkor is, ha közéjük soroljuk Arany János, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor s még néhány terjedelmes költői életmű birtokosát. A nagy mennyiség, Illyés szerint is, annyira nem értékszempont, hogy erről nyilatkozva többre becsülte azokat az életműveket, amelyek elférnek egyetlen, zsebre vágható kötetben. Kedvenc költői közül Catullust, Villont, Berzsenyit, Mallarmét említi. Válogatott verseinek előszavában azt fejtegeti, hogy tömörebb költészetet mondhatna magáénak, ha lett volna több ideje s nyugalma. Más írásaira támaszkodva hozzá tehetem: ...és ha nem maradt volna benne minden verse befejezése után valami szorongató hiányérzet vagy elégedetlenség, mely új és új nekirugaszkodásra késztette.

Am ugyanebben a rövid előszóban olvasom ezt is: „Vannak lírikusok, akiknek életműve egyben életregény: személyük bestsellerek hőseivel vetekszik." És megtoldja ezt még egy mondattal, mintegy következésképpen: „A munkájukkal ható művészek vonzanak." Illyés úgy írja verseit, mint aki költői életrajzot, naplót vezet. Önellentmondás volna, ha eleget tenne annak a prózában elejtett sóhajának, hogy elég lett volna megírnia ötven–száz legfontosabb versét. Verseinek életrajzi folyama (mely nem azonos a versek sorrendjével!) ugyanolyan fontos, mint Ady ciklusokba rendezett kötetkompozíciói. És nemcsak az életrajzi folyamatra való tekintettel, hanem azért is, mert az életmű egyúttal történelmi dokumentum is ország-világ jó fél évszázadáról. Úgy vélem, ez máris megfelelő látószögbe helyezi a *Pihegő* című verset, amelynek élethelyzete maga a munkaképtelenség állapota. Egy percnyi kihagyás, és máris tartania kell az áramlás megszakadtától.

Ilyen fontos tehát a költészetben a szorgalom, az állandó munkaláz?

Azt hiszem, igen. Akkor is, ha vannak költők, akik hosszú hetekig, hónapokig látszólagos semmittevésben lézengenek, de közben a végső szót keresik titkos lázban, korántsem meddő várakozásban; állapotuk a várandós asszonyokéhoz is hasonlítható. A szorgalom és a munkaláz helyett inkább termékenységet mondanék. Ez több mint a szorgalom, több mint a mennyiséggel mérhető munka. A teremni, teremteni szóval tartozik egy bokorba. A „termel" igét leszámítva, ez a szóbokor természeti erőket éreztet, s arra utal, hogy a termékenység az igazán értékes tulajdonság. A parányi mag olykor évekig szunnyad, hogy egyszer kihajtson, és terebélyes fa növekedjék belőle.

Sejthető, hogy amikor a közismerten sokat író Illyés Gyula a kicsi, de a lehető legnagyobb fajsúlyú költői életmű iránti nosztalgiával nyilatkozik, csupán az igazság egyik arcát vetíti elénk. Nem a közösségi, hanem a „személyes" oldalát. Az elégedetlenség akkor is ott motoszkálhat a költő tudata mélyén, amikor legsikeresebb műveit bocsátja közre. A költészetben nincs felső határ, nincs elérhető végcél. Szerencsére. Ha Illyés úgy dönt például az *Óda a törvényhozóhoz* megírása után, hogy immár elmondta azt, ami az emberi alkotásról elmondható (hiszen mi, olvasók, úgy érezzük, hogy fokozhatatlanul tökéletes műről van szó), akkor szegényebbek maradunk az olyan későbbi verseivel, mint például a *Teremteni, Az orsók ürügyén* vagy akár a *Ditirambus a nőkről.* Utóbbi nagy műve úgy ünnepli az emberiség asszonyi felét, hogy az alkotás, a teremtő munka női oldalára bocsát fénycsóvát. Az élet megtartására; a gondoskodás tudományára és művészetére.

Maga a költő mindenesetre a *kevés szóval sokat mondani* elvét vallotta. S bár lehet, hogy akad olyan műve, amely nem teljesíti eszményien ezt az elgondolást, legfőbb jellemzőjéről, stílusáról elmondhatjuk, hogy a művészi takarékosság maradandó példája. Azért hadakozott a sokat írás kényszerével, mert szerette volna megírni azt a verset, mely a továbbiakat fölöslegessé teszi. Tudjuk, lehetetlent kívánt. Nemcsak a tökéletes mű igézetében élt, hanem a megoldatlan társadalmi, nemzeti feladatok soha el nem fogyó kihívásai közepett is. Így küzdött folytonosan az érvényes szóért, a véglegesen, tehát szépen és meggyőzően kifejezett igazságért: állandó szolgálatban, folyamatos készenlétben.

*

Egyik esszéjében fejtegeti, hogy az írók milyen típusokba sorolhatók munkamódszerük szerint. Van, aki a hivatásos katonák kaszárnyai fegyelmét rója magára: hajnalban kel, menetrend szerint engedélyez magának félórás ebédidőt, majd az esti takarodóig dolgozik. Van, aki szerzetesi cellában, a külvilágot teljességgel kizárva rója sorait egy pislákoló gyertya fényénél. Van, aki fényűzően berendezett környezetben, válogatott íróeszközökkel, szinte a merített papír ihletében tud írni. Más inkább a népes család zsongásában képes kibontakozni. Ismét mások a természet nappali fényében, rokonlelkű madarak énekszavát hallgatva szeretnek költeni. Emez a könyökvédős hivatalnok szorgalmával gyűjti az írói „anyagot". Amaz lármás kocsmák étel- és italgőzében vagy éppenséggel örömtanyák, örömlányok dús ingereitől körülvéve, ópiumillattól bódultan írja remekeit. Ha jól emlékszem, ő úgy ábrázolja magát, mint aki a vidéki utazások vagy a városi közlekedés közben is zsebből előkerült papírfecnikre jegyzi föl versötleteit, melyek aztán egy dossziéban gyűlnek-gyűlnek, s az emlékezet vagy a pillanatnyi szükség szeszélyei szerint húzza elő valamelyiket úgy, hogy olykor évek is eltelnek közben. Szüntelen készenlétet, kihagyás nélküli költői éberséget, sőt, egyfajta pazarló szellemi bőséget is érzékelek ebben. Azt, amit a *Pihegő* című versben hiányol: „*szemem küszködve néz, / elejti, amit megragadhat*". A mű kétségtelenül a figyelemkihagyás pillanatát rögzíti, mondhatni, arra figyel. Megragadva s azonnal ki is tessékelve a ritka, veszedelmes látogatót – azzal, hogy megírja.

A zsebben hordott cédulák, a verscsírákat rögzítő villamos- és ruhatárjegyek csupán a vers fogantatására utalnak. Hiszem, hogy a megírást a hivatalnok, a katona vagy a szerzetes munkafegyelmével és alaposságával végezte. Ez részben vallomásaiból derül ki, de jóval inkább az eredményből: a művekből. A magyar nyelv nagy művészének műgondjából és lelkiismeretességéből. Műveinek változtathatatlan szépségéből.

S mindezek valóságos arcul ütéseként itt ez a verse, a *Pihegő*, amelyben nem az ihlethiánnyal gyanúsítható szorgalmat, nem a „könnyű toll" csábítását és nem a (Ka-

zinczytól származó, de inkább az őt idéző Arany János nyomán elterjedt) „tűzbe felét" parancsára felszólító szorgalmat veszi célba. Hanem saját, állítólagos renyheségét, tétlenségét s mi több és meglepőbb, lustaságát. Nem a „*Bátrabb igazságokat*" kéri számon önmagától, ahogy közvetlenül a *Pihegő* előtt határozza meg programját az életműkiadások rendje szerint. Nem is a „kevesebb több volna" vágyképe bontakozik ki versből. Ellenkezőleg: az elhatalmasodott, szinte le sem küzdhető nehézkesség és dologtalanság vádját hangoztatja önmagával szemben.

Mi ez? Szerénykedésnek álcázott, fordított dicsekvés? Az illyési önirónia, az elidegenítő költői túlzás példája? Talán a költőt gyakran kerülgető depresszió váratlan elhatalmasodása? Netán közvetett vád nemzetének címezve, megszégyenítő módon hangoztatva önmagára szórt vádjait, hogy még Pató Pál úr is talpra ugorjon s a közérdekű cselekvés mezejére rohanjon? Vagy az oly sokra tartott írótárs, Németh László magyarságképének egyik eleme, a „csomorkányizmussal" jellemzett, eléggé nem ostorozható nemzeti jellemvonás hatott rá oly erővel, hogy elsőként önmagában kereste, fedezte föl és nagyította föl mértéktelenül – pontosabban a saját lelkiismereti mértéke szerint –, hogy minél jobban elverhesse rajta a port? Effélére mindig volt hajlama. Csupán a nyelvészkedő Illyés Gyula egyik példájára utalnék: egyik írói jegyzetében nem a hírlapi közírókat és politikai szónokokat, hanem önmagát kárhoztatva (s kissé meg is „rágalmazva") sorolja, miféle nyelvi vétségeinek ne legyen kímélet. Listáján germanizmusok és más pongyolaságok, henyeségek sorakoznak, melyeket majd' mindenki elkövet, nemcsak a kávéházban, nemcsak az újsághasábokon, nemcsak a parlamentben és az akadémián, hanem szépprózában, itt-ott még versben is. Arra int, hogy bizony a nyelv legjobb ismerőinek figyelme is ki-kihagy, és mindnyájan kötelesek vagyunk újra és újra átfésülni s elvételt fordulatainktól megszabadítani másoknak szánt gondolatainkat.

Önbírálatra kötelez így. A *Pihegő*ben is ezt a mindnyájunkra kiterjedő önbírálatot érzékelhetjük. Petőfi, Ady és Babits után főleg Illyés Gyulának adatott meg az a különleges és hálátlan szerep, hogy népének példát adjon nemcsak a gondolataival, hanem a viselkedésével, a szellemi magatartásával is. Nem akarom ezzel másik legkedvesebb költőm, József Attila elé helyezni. De a költők közt is van „munkamegosztás". József Attila, szinte önkéntes áldozatként, elégett a máglyán, mint Shelley. De egy népnek a túlélésben, a megmaradásban is példát kell mutatnia valakinek. S ebben Illyés a legfőbb példakép.

*

Csupán egy rövid kitérő Illyés költői és prózai nyelvéről. Kétségtelenül megvan írótársai többségével szemben is az a „kezdeti előnye", hogy szép és gazdag nyelvet hozott magával szülőföldjéről. Ezt már első kötetei óta elismeri a szakma. Ám ebből nem csupán azt kell tudomásul venni, hogy az íróelődök mellett a természet közelében élő pusztai emberek életszerű és így szükségképpen képszerű, „plasztikus" fordulataiból, kifejezéseiből tanult legtöbbet. Még kevésbé tenném a hangsúlyt a vidéki népnyelv, a nyelvjárások „ízességére". Ez is előny, gyönyörű példák sokasága bizonyítja. De Illyés ezzel nem élt vissza, mint némelyik népies vagy népieskedő pályatársa. A szavak és a jelentés közti szoros és megbízható kapcsolatra tenném a hangsúlyt. Arra, hogy a közös munkában és általában a közösségi életben kialakult nyelv szükségképpen takarékos, célirányos. Nem tűri a fölösleget, a mellébeszélést, a köntörfalazást. Kedvelt példamondatai, melyekből elvenni, hozzátenni nem lehet, ilyesféle szerelmes üzenetek: hétre várlak az állomáson. (S nem az, hogy hajad aranyára, bőröd selymére, szemed tengerkékjére vágyom.) Az írót, akinek stílusa eredendően és tudatosan magába építi a pásztorok, méhé-

szek, gépészek, aratók és marokszedők nyelvét, *bizalom tölti el a nyelv iránt.* Megbízik a szavakban: nem fél attól, hogy cserbenhagyják a szavak, hogy félreérthetik őket vagy kiforgathatják értelmükből. Nem kerülgeti a 20. század folyamán a – részben az elidegenedés jeleként, részben csak divatból elharapódzott – kétség. A szükséges, a helyes és a pontos kifejezés jön az ajkára, tollára. Ez önmagában még nem írói, költői nyelv, de ha olyan talentummal és olyan tudatos önellenőrzéssel párosul, mint Illyés írói-költői gyakorlatában, akkor a legmagasabb rendű stílust köszönhetjük neki.

*

Minél többször elolvassuk, minél többet töprengünk a *Pihegő* című versen, és minél inkább a roppant életmű részeként gondolkodunk róla, annál hajlamosabbak leszünk arra, hogy furcsa, egyedi voltában is Illyés fontos költői vallomásának tartsuk.

Mindenekelőtt egy régi igazságra figyelmeztet, ha *közvetlen vallomásnak* vesszük. Nem tagadhatjuk tőle meg eredendő olvasói jóhiszeműségünket. A vers nem csupán merő tódítás, önirónia. Nem pusztán a magyar irodalom egyik legnagyobb teremtő talentumának játékos füllentése, mely azonnali cáfolatot, illetve a visszájáról való értelmezést követel. A *lírai pillanat*ról van szó, mely akkor is jogos, ha az életmű minden más megnyilatkozása külön-külön – és egészében is – ellene szól. A lírai helyzet pillanatnyiságát már a cím érezteti: „pihegni" az ember elgyöngülésében, kimerültségében szokott. Főleg, ha tikkasztó, fülledt nyár van, amikor a heverőről felállni is fájdalmas erőfeszítésünkbe kerül, még ha életerős fiatalok vagyunk is. (Illyés harmincnyolc éves e vers írásakor.) És hogyne érezhetne az örökös alkotói készenlétben, a *forradalmi szolgálatban* élő író fáradtságot? – Neki van rá a legtöbb oka. Érezheti elnehezedését, azt, hogy nem ura testének, tagjainak, akaratának. Érezheti, hogy tehetsége cserben hagyta, nem ura képességeinek, gondolatainak. Aggódás töltheti el amiatt, hogy ez az állapot állandósul. És ezt meg is írhatja, mert éppen akkor küzdheti le pillanatnyi tehetetlenségét, ha cselekszik: ha ír. Ezt írhatja meg legjobban, mert ez van kéznél, ez lelki birtoka. Ennek súlyát érzi oly erősen, hogy szinte földbe nyomja. Mázsás tehetetlenség gyűrte le. Ám – Illyés itt nem alkalmazott, de más műveiben otthonos mitológiai példázatával mondva – Anteuszként épp e földhöz nyomottság állapotában tér vissza ereje, melynek birtokában folytathatja írói munkáját és társadalmi küzdelmeit. 1940 táján, a vers írásakor – ekkor is – ezek dandárjában állt.

Ilyen háttérrel a lírai pillanat már önmagában feljogosítja a költőt arra, hogy megírja versét. Az életmű egészében formálódó költői személyiségtől is függ, hogy milyen összefüggések hálójában hat reánk a költemény. Hogy mi minden hallik bele és hallik át rajta. Ha egy Arany János kesereg azon, hogy „*Mily tömérdek munka várt még!... / Mily kevés, amit beváltek / Félbe'-szerbe' / S hány reményem hagyott cserbe'!...*", akkor olyasmit érezzük, hogy igen, a Kohinoor gyémánt is lehetne még nagyobb. S ha egy Illyés Gyula beszél a tehetetlenségéről, akkor illik magunkba tekinteni. Akkor már hallani véljük a *változtasd meg élted!* parancsát.

*

El nem hanyagolható a vers életrajzi háttere sem. Mi okozta ezt a hirtelen – szerencsére múlékony – összeomlását a harmincas és negyvenes évek fordulója táján? A *Naplójegyzetek* roppant folyama ezúttal nem segít. Bizonyos összefüggésekből kiindulva én 1940 nyarára, nyár végére tenném a *Pihegő* keletkezési idejét, más jelek 1939 nyarára utalnak. A megbízható monográfus, Tüskés Tibor szerint a költő 1939 nyarán bete-

geskedett öt héten át. De tudjuk, a költő makacsul ellenállt annak a szokásnak, hogy datálja verseit. Nem azért, hogy majdani monográfusait bosszantsa, hanem mert munkamódszere nem tűrt ilyen pedantériát. A konkrét élmény s a megírás között akár egy év is elmúlhatott. A betegség mint versihlető élmény ott kavarog a *Pihegő*re közvetlenül vagy rövid megszakításokkal rákövetkező versekben. Közöttük tűnik föl a lánya születését köszöntő vers, a gyönyörű *Újszülött*, melyben a költő „*legközelebbi kedves rokonom*"-ként üdvözli gyermekét, s amely a kötetszerkezetre nézve mintegy kizökkenti a költőt az önmagával való foglalkozás kényszeréből. Ez a vers nem lehet 1941-nél korábbi. Viszont a *Betegen, ősszel*, a *Fájdalom* és a *Próba-halál* ugyanazon testi válság „tüneteként" keletkezett, mint a *Pihegő*. A *Fájdalom* a költőre viszonylag ritkán jellemző imádságos hangjával tűnik fel. Istent szólongatja, de nem egy misztikus élmény kifejezéseként, inkább a fölépülés utáni tennivalókhoz kérve segítséget, megújuló erőt. A meglepő az, hogy a vallásosnak nem nevezhető költő Istennek ajánlja félbeszakadt, de máris lázasan újra kezdett, cipeléshez, majd kaszáláshoz hasonlított munkáját, melynek folytatását félve-szorongva várja: „*...fohászkodva, máris nyögve / új cipelésbe görbedek le.*" És: „*Mint kamaszt rég a kaszálónál, / hajlongtatsz, mintha kasza volnál. / Törlöm az arcom: mennyi van még? / De megállnék már, de nyughatnék.*" A tényleges talpra ugrás még várat magára, előbb még újabb megpróbáltatásokat kell kibírnia. A *Próba-halál* szerint a halált kóstolgatja betegségében. Élményét a nagy szimbolistákéhoz fogható, fülledt, fény- és hanghatásaiban is lebegő álomképpel rögzíti: „*Kék-opálos tejszínű világban / úszom és kóstolgatom halálom; / álom felett, ébrenlét alatt lenn / lengek meleg, édes ős elemben*". A *Máglya* című verset csak azért említem, mert ez a jelek szerint makacsnak bizonyult betegség kiújulására utal, méghozzá egy székelyföldi utazás alkalmával. Ez ilyen helyzetjelentéssel és fohásszal zárul: „*Húnyom szemem és fordulok a falnak, / add meg, uram, hogy fiatalnak haljak.*" Ezek az életre szólóan megjegyezni érdemes sorok is megmutatják, milyen fontos a költő életében minden esemény, élmény, helyszín és gondolat. A soron következő versek közt találjuk a *Kapcsok* című, feleségéhez írt kis dalt, a szerelmes szonett-írás egyik leggyönyörűbb darabját. („*A szenvedély, mely a mulandó izmot / vaspántként kapcsolta testünk köré, / hogy megízlelvén őrizzük a titkot: / egy pillanatra sorsunk istené...*" – ez az izzó vallomás csöndesül el a tercinák végére érve a hűség s az összetartozás megtartó gondolatában.) A föltételezhető betegség versei még nem zárulnak le. Mintegy összegezésként írja meg *A betegség értelméről* című versét, mely szerzőjének egyik legfőbb tulajdonságára irányítja figyelmünket. Arra, hogy a realisztikus pontossággal rögzített élmény – ezúttal a betegség – miképpen válik az életrajzi ténytől független szimbólummá. Testi megpróbáltatása mindenképp elhúzódhatott. E vers után következik a *Szembenézve* 1943-as kötetében a *Kórházban hajnal előtt*, mely a halálfélelem legközvetlenebb kifejezésének tekinthető e verscsoportban. *A betegség értelméről* nagy gondolati erejű vallomásában mégis úgy summázza kiállt szenvedéseit, mint aki túljutott a krízisen, melynek erkölcsi hasznát latolja: „*Te merészen, szemközt merj szenvedni. Valld: / volt, ki attól élt, hogy más helyébe halt. / Valld: ki csak magáért szenved és jaját / úgy csörgeti mint a fösvény aranyát, / legtöbbet magából dőrén az pazarl. / Szenvedj te, míg szenved a világ s akarj / még több szenvedést és valld, hogy a halál, / az is átváltozás és nem akadály, / akár a mesében, hol boldog király / az lesz, aki próbát legtöbbet kiáll.*"

Mondják, hogy a férfiasság nem költőtulajdonság: jobban hasznosulnak versben a női és a serdületlen, gyermeki vonások. Dionüszosz ezek viselőivel játszik szívesebben, s a múzsák nőneműek. Ezzel nem is kívánok vitába szállni. Csupán annyit jegyeznék

meg: van kivétel. A múzsák atyai irányítója végül is Apolló maga. A szellemi értelemben is harcos, „messzire célzó".

*

Tegyük fel a kérdést, ha még oly önkényes is: Illyés ugyancsak nagy termékenységű nemzedéktársa, Szabó Lőrinc vajon megírhatta volna ezt a verset? A kockázatos kérdésföltevés azért vállalható, mert Szabó Lőrinc a kortárs költők közül Illyés legközelibb szellemi rokona.* Úgy valahogy, mint Petőfinek Arany, Adynak Móricz, Radnótinak József Attila. Vagyis úgy, hogy a személyes rokonszenven és számos hasonlóságon túl sok mindenben egymást kiegészítő ellentétpárba is állíthatók. Hol a vérmérsékletnél, hol a költői-társadalmi szerepnél, hol a stílusnál, a látásmódnál fogva.

A stílus, főként a kifejezés közvetlensége felől nézve, úgy tetszik, könnyen rámondhatjuk a versre: igen, Szabó Lőrinc is írhatta volna a *Pihegő*t. (Ahogy Tóth Árpád egyik-másik versét Kosztolányi is megírhatta volna és viszont. A föltételezést könnyen ellenőrizhetjük egy rögtönzött irodalmi kvízjátékban, ha verskedvelő társaság adódik hozzá.) A viszonylag laza jambusok, a merész sorátvetések, a letompított asszonáncok, a rímhelyzetbe hozott kötőszavak s főleg a prózai szövésű, mégis hamisítatlan lírai szenvedélytől fűtött mondatok mind az *új tárgyilagosság* hazai stílusáramlatára vallanak, melynek fő kezdeményezője a húszas évek óta éppen Szabó Lőrinc. Azzal például, hogy nem magáról az érzelemről vall, hanem az érzelem testi-lelki tüneteit sorolja. A kiváló pályatárs is vállalhatná a második versszak dialektikus fokozását: „*Toll, papír is nehéz, / nehéz karomnak / és karom is nehéz / akaratomnak és / magam is sok vagyok magamnak*". Szabó Lőrinces a „*Száj, váll, tag, nyak, derék / rendre elárul*" már-már pozitivista pontosságot igénylő felsorolása. A képek is reá hajazón szemléltetőek, realisztikusak. A „*sűrű csönd hizlal*", a „*magam is sok vagyok magamnak*, *mint halott* (...) *Óriásra dagadván fáradok*" és a „*tenger súlyt hordozok*" megannyi vaskos túlzás, mely a *Te meg a világ* költőjétől ugyancsak nem idegen.

A túlzások sorozata két mozzanatban hág az irrealitások szférájába: épp akkor szakad el a földtől, amikor a legnagyobb nehézkedést fejezi ki, s amikor a test már magával a földdel azonosul. A „*mert minden új emlék egy mázsa!*" kiáltásban azt érzékelem, hogy a feladatok sokasága, a költői feldolgozásra váró emlékek rengetege bénító: pillanatnyilag meghaladja a költő erejét. Az is lehet, hogy telítve van velük a költő; elege van mindenből. A háborús hisztériából és az üres nemzetieskedésből, melynek haszonélvezői lelkiismeret-furdalás nélkül küldik vágóhídra eltartóikat. A kultúrát elsöprő barbárságból, az irodalomba illetéktelenül beszűrődő hatalmi politikából s az embereket megnyomorító és megvadító félelemből. A kiáltó szegénységből, melynek enyhítésére a birtokon belüliek halvány kísérletet sem tesznek. Az igazságtalan, ostoba

* Thury Zsuzsa jegyezte föl *Illyés Gyula Szabó Lőrincről – Szabó Lőrinc Illyés Gyuláról* című, életszerűen lejegyzett kettős interjújában: egymástól függetlenül mindketten legjobb barátjuknak mondták a másikat. Itt olvasható a következő passzus: „Homlokegyenest ellenkező és azonos a világszemléletünk – mondja Szabó Lőrinc. – A szociális részvét, ami benned van, az lakik bennem is a magyar fajta iránt. (...) Mind a ketten a legmagasabb ítéléssel szeretnénk átmenteni a legmagasabb kultúrát és a legszélesebb alapra helyezni." A kölcsönös szembedicsérősdit kölcsönös ugratással váltogató beszélgetés később egyértelműen tréfára fordul, s versenyt mondogatják, mintha egyenesen ikrek volnának: az a furcsa, hogy arcban nem is hasonlítanak egymásra, holott külföldön mindkettőjüket kínainak nézik.

megkülönböztetésből, amely származásuk miatt százezrek létét veszélyezteti. Az irodalomban is veszélyesen tért hódító falu-város ellentétből, amikor minden a közös szekértáborért, a régi Nyugat, az Ady, Babits, Móricz, Kosztolányi, Füst, Karinthy, Tersánszky fémjelezte folyóirat sokarcúságának megtartásáért kiált. Ez mind az ő felszólamlására vár, neki kell költőként sorompóba állnia és vagdalkoznia, ahelyett, hogy ő is a legnagyobb csodák, a létezés, a szerelem, a mulandóság, a világegyetem, a természet és az emberi kultúra nagy kérdéseit faggatná.

Mi itt „*a mindenség ős lustasága*"? Vajon csakugyan arról a tehetetlenségről van szó, amit az elemzés elején érintettem, a magyarság eredendően tunya természetéről, melyből fajtánk csak egy-egy dicső pillanatra tud kitörni, s amelyet Illyés elődei, Kölcsey, Petőfi, Arany, Vajda, Ady, Móricz és mások oly sokat kárhoztattak? Azt az „inerciát", azaz nehézkedést érzékeli Illyés is, amelyet legfőbb mestere, Babits a magyar alkatról szólva oly jellemzőnek és oly sok baj, főként *mulasztás* ősforrásának tart? Úgy, hogy a vers végén – súlyponti helyzetben – még Illyés egyik legfontosabb szava, a *föld* szó is elmarasztalóan cseng. Méghozzá önmagára vonatkoztatva: „*maga a föld vagyok, / a mindenség ős lustasága*". Szinte visszájukra fordulnak a *Nehéz föld* olyan futamai, melyek „*Ezrediziglen e földbe gyökerezve*" hirdetik az ifjú forradalmár szavait. (Például: „*az én földem ez, belőle fakadtam*"; „*Ez a föld táplál majd!*"; „*Soraim teljes hosszukban e földön feküsznek, belőle táplálkoznak*"; „*Itt élek köztetek / Úgy nyomom a tollat, / Mint nemrég feles földünkbe / Nyomtam az ásómat*" – és így tovább.) Káromlásként hangzik ez a „*mindenség ős lustasága*". Az elfogadhatatlan, lehúzó és nyomasztó tehetetlenség szidalmaként szól, mely alól pillanatnyilag nincs feloldozás.

*

A verset Szabó Lőrinc nem írhatta volna meg, úgy hiszem. A legnagyobb különbség kettőjük közt az, hogy míg Szabó Lőrinc majd' mindig „Az egy álmát" vetíti ki, addig Illyés a közösségnek és a közösségért perel életműve nagy részében. Babits remek Vörösmarty-tanulmányának avatott ismerőjeként világosan tudta, mit jelent a költészetben a *kötelesség* vállalása, mely az egyéni érzelmek hivatásos énekesét is a haza, a nemzet és az emberiség szolgálatába állítja. S ahogy Vörösmarty műveinek sorában az eredendő emóciók vulkánszerű kitörése sem marad el, úgy Illyésnél sem; erről másutt, más alkalommal szeretnék szólni.

A mulasztások súlyát az érzi fájóbban, akire kötelességteljesítés közben tör rá a letaglózó fáradtság. Annak nemcsak a tehetetlenség fáj, hanem a lelkiismerete is szirénázni kezd. Szabó Lőrinc is hangoztatja – nem is egy versében –, hogy „fáradt vagyok". Volt rá oka: a szellemi robot akkor is kimerítő, ha az egyéni boldogulásért s a családja iránti felelősségből járja a taposómalmot, s költőként csupán lopott órákban adózhat kedve szerint a szellem, a szépség, a rigófütty, az ölelés örömeinek.

Sokszorosan megnöveli azonban a felelősség súlyát, ha a költő a társadalmi szabadság, igazságosság és fölemelkedés szolgálatába áll. Az ilyen alkotó nem csupán a múzsák ajándéka, az ihlet szeszélyei szerint végzi munkáját. A „nyergelj, nyargalj" ösztönzésére is épp oly készséggel hallgat. Ennek a „súgásnak" engedelmeskedve is alkothat remeket.

A *Pihegő* című vers elterpeszkedő „ős lustaságában" én elsősorban a felelősség, a lelkiismeret embernyi súlyát érzékelem.

Szerkesztői asztal

A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Magyar Irodalom Tanszéke és a Németh László Társaság október 9-én *Grezsa Ferenc* és *Kiss Ferenc* tiszteletére rendezett emlékülést.

*

Illyés Gyula születésének századik évfordulója alkalmából jelent meg a Tiszatáj Könyvek sorozatban az *Őszi vendéglátás* c. kötet, amelyben hiánytalanul megtalálható Illyés Gyula Tiszatájban megjelent összes műve, így a száznál is több vers, tucatnyi esszé. A könyvet Annus József szerkesztette.

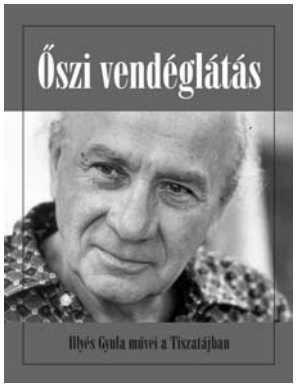

Decemberi számunk tartalmából:

NAGY GÁSPÁR, KOVÁCS ANDRÁS FERENC, KISS BENEDEK, UTASSY JÓZSEF, JÁSZ ATTILA, KISS OTTÓ versei

LÁSZLÓFFY CSABA, TANDORI DEZSŐ prózája

Tanulmányok a gyermekirodalomról

KASS JÁNOS rajzai

Diákmelléklet: *Sánta Gábor* Mándy Iván ifjúsági regényeiről

Szociológiai és szociográfiai pályázat

A Forrás Szerkesztősége és a Katona József Társaság szociológiai és szociográfiai pályázatot hirdet

Törésvonalak

címmel. A szociológiai tanulmányoktól és szociográfiáktól azt várjuk, hogy mutassák be a rendszerváltás után keletkezett társadalmi törésvonalakat és írják le, ábrázolják az azok mentén létrejött külön világokat. Az írások terjedelme ne haladja meg az egy-másfél szerzői ívet.

A pályázat meghirdetői az alábbi díjakat kívánják kiadni:

I. díj:	100.000 Ft
II. díj:	50.000 Ft
III. díj:	30.000 Ft

A díjnyertes írásokat és a közlésre érdemes pályamunkákat a Forrás a 2003. év második felétől a szokásos honorárium mellett közli.